

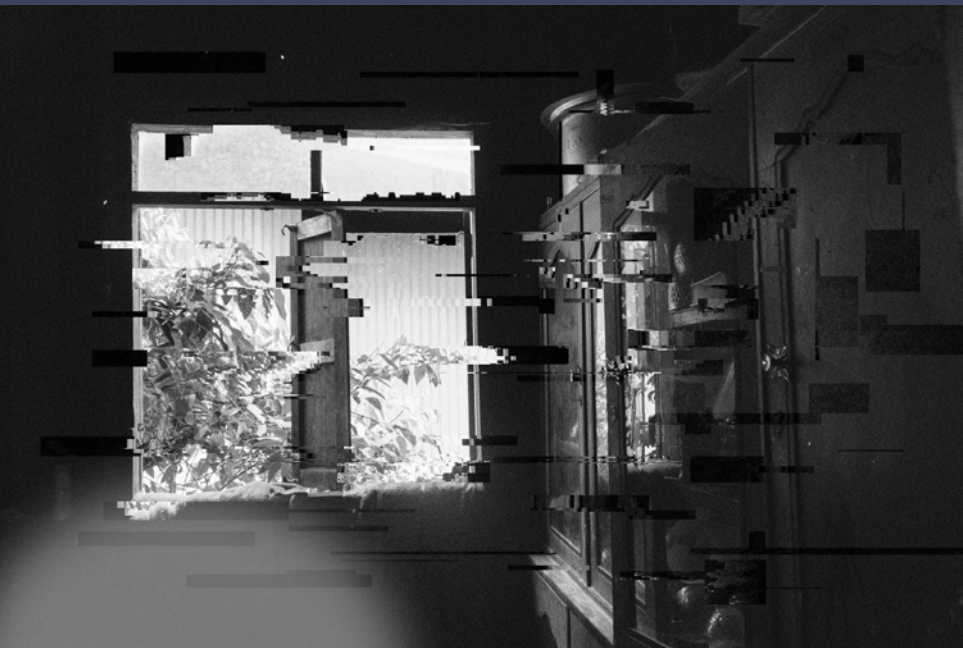
ลิ้มรส

_____ ความทรงจำ:

ตากใบ

Tak Bai:

Taste of *Memories*

ลิ้มรสชาติแห่งจำ
: ตากใบ

TAK BAI: Taste of Memories

ลัทธิความทรงจำ: ตากใบ

บรรณาธิการ

ฉัสนา ชมะวรรณ มุกดาวิจิตร

บรรณาธิการร่วม

วลัย บุปผา

ผู้เขียน

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

แพรว ศิริศักดิ์ดำเกิง

อรอนงค์ ทิพย์วิมล

จุฬารัตน์ ดำรงวิถีธรรม

นิการัมมะ หะยีนีเลาะ

ออกแบบปกและรูปเล่ม

สุธาวัดน์ ดงทอง

นริศรา สายสงวนลัตย์

ข้อมูล

นิการัมมะ หะยีนีเลาะ

เปรมยุตา ธงสินวาทิ

ภาพถ่าย

ต่วนยัชตาน แซแร

อ็อฟฟาน ยูโซะ

งานแปล

เอ็มมา พจนัชรกุล

บรรณาธิการแปล

วรานุช ชินวรโสภาค

จัดพิมพ์โดย

พิมพ์ที่

บริษัท ภาพพิมพ์ จำกัด

45/12-14, 33 หมู่ 4 ถ.บางกรวย-จางอนอม

ต.บางขุน อ.บางกรวย จ.นนทบุรี 11130

ติดต่อ: 02-879-9154 ถึง 6

พิมพ์ครั้งแรก มีนาคม 2566

ล้มรสความทรงจำ
: ตกใจ

สารบัญ

สารจากโครงการ	6
สารจากมูลนิธิชาวกาว่า	8
จากบรรณาธิการ	10
ลำดับเวลาเหตุการณ์ตากใบ	18

บทนำ

ความทรงจำของคนใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์	21
ตากใบในความทรงจำ แพรว ศิริศักดิ์ด้าเกิง	27

ตากใบในสายตาของคนข้างนอก

คนนอก จุฬารัตน์ ดำรงวิจิตรธรรม	36
งานเขียนเกี่ยวกับ “เหตุการณ์ตากใบ” ในโลกมลายู: การสำรวจเบื้องต้น อรอนงค์ ทิพย์พิมล	44
แผนที่เหตุการณ์ตากใบ	67

ตากใบในความทรงจำของคนข้างใน

เด็กดี ขยัน และใฝ่เรียน	70
ผู้ชายที่เพียบพร้อม	74
นาฬิกาจากน้ำพักน้ำแรง	78
น้องชายอายุแค่ 16 ปี	82
วันที่ฝนตก	86
หน้าอำเภอและโรงพักตากใบ	88
เป็นวันที่เศร้ามาก ๆ	92
เกือบต้องโดนตัดมือ	96
กางเกงยีนส์และผ้าเช็ดหน้าสีแดง	98
ศพที่ใส่แหวนทับทิม	102
เชื่อว่าพ่อเป็นโจรได้	106
ลูกที่แม่ไม่ได้เห็นอีกเลย	108
วันสุดท้ายที่ได้เห็นหน้าลูก	110
ลูกชายที่หายไป	116
เหมือนชีวิตหมดสิ้นทุกอย่าง	118
จอร์แดนที่ไปไม่ถึง	122
ข้าวเกรียบปลาอัลฟาลัส	126

บทความ

เรื่องของมะ	129
นิการิมะ หะยีนีเลาะ	

สารจากโครงการ

โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์และหอจดหมายเหตุจังหวัดชายแดนใต้ เป็นความพยายามที่จะสร้างพื้นที่การเรียนรู้สาธารณะทางสังคม วัฒนธรรม และการเมือง ในบริบทของข้อจำกัดด้านพิพิธภัณฑ์และงานจดหมายเหตุภาคประชาชนของประเทศไทย บนพื้นฐานความเชื่อว่าพิพิธภัณฑ์และหอจดหมายเหตุเป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้แก่วิธีคิด ความเห็น และประสบการณ์อันหลากหลายได้ปรากฏ รวมถึงเป็นพื้นที่ขับเคลื่อนประเด็นทางสังคมที่สำคัญ เช่น ความเหลื่อมล้ำ สิทธิประชาธิปไตย ฯลฯ

ในปีแรก โครงการฯ เริ่มต้นรวบรวมข้อมูลหลักฐานของเหตุการณ์ตากใบเพื่อจัดทำระบบฐานข้อมูล โดยโครงการฯ ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์บอกเล่า ได้แก่ เสียง ประสบการณ์ และมุมมองของผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ นอกจากนี้ยังรวบรวมเอกสาร หลักฐาน และข้อมูลทุติยภูมิเกี่ยวกับเหตุการณ์ตากใบจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ หน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน สื่อมวลชน องค์กรศาสนา หน่วยงานด้านกฎหมาย และชุมชน

จากข้อมูลที่รวบรวมมา โครงการฯ ได้สื่อสารเหตุการณ์ตากใบจากความทรงจำของผู้ได้รับผลกระทบผ่านนิทรรศการ *สดับเสียงเงิบ: จดจำตากใบ 2547 (Heard of the Unheard: Tak Bai 2004)* กิจกรรม และหนังสือ *ลิ้มรสความทรงจำ: ตากใบ (Tak Bai: Taste of Memories)* เล่มที่ท่านกำลังถืออยู่ในมือ

โครงการฯ หวังเป็นอย่างยิ่งว่า การสื่อสารเหตุการณ์ตากใบจากความทรงจำของผู้ได้รับผลกระทบผ่านสื่อต่างๆ จะเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความรู้ ความเข้าใจแก่ผู้คนนอกพื้นที่ รวมทั้งยังเป็นการสงวนรักษาความทรงจำของผู้คน ตลอดจนเป็นการคานอำนาจกับความทรงจำกระแสหลักที่เต็มไปด้วยอคติ ความพยายามทำให้ลืม ตลอดจนยังคงสร้างความทรงจำใหม่กลบร่องรอยของเหตุการณ์อย่างต่อเนื่อง อันเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมलयนวลพันผืนในสังคมไทย

โครงการฯ ขอขอบคุณมูลนิธิชาชาว่า สำหรับการสนับสนุนการดำเนินงาน ขอขอบคุณนักวิจัยสนาม ช่างภาพในพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ญาติและเหยื่อในเหตุการณ์ตากใบที่นำเอาประสบการณ์และความทรงจำของพวกเขากลับมาบอกเล่าอีกครั้งด้วยความกล้าหาญ

21 กุมภาพันธ์ 2566

โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์และหอจดหมายเหตุจังหวัดชายแดนใต้

สารจากมูลนิธิชาวกว่า

ความขัดแย้งรุนแรงในจังหวัดชายแดนใต้ของไทยหรือที่เรียกว่า ปาตานี ยืดเยื้อมากกว่า 18 ปี และคนในพื้นที่ได้รับผลกระทบจากความรุนแรงมากมาย ในหลายมิติ จากสถิติรายงานว่า มีประชาชนเสียชีวิตไปแล้วมากกว่า 7,000 คน อย่างไรก็ตาม กลับมีเพียงคนไม่มากนักที่รับรู้เกี่ยวกับความขัดแย้งรุนแรงที่กำลังดำเนินอยู่แม้กระทั่งคนในประเทศไทยเองก็ตาม รวมไปถึงไม่มีการบันทึกประสบการณ์ที่เลวร้ายจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เหมาะสมเพียงพอ

หนังสือเล่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของ “โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์และหอจดหมายเหตุ ชายแดนใต้” ซึ่งเป็นความพยายามที่จะสร้างพื้นที่สังคมการเมืองสาธารณะด้วยความเชื่อว่า หอจดหมายเหตุเป็นพื้นที่รวบรวมเสียงที่หลากหลาย รวมเอา ทุกๆ ฝ่ายเข้ามาอยู่ในพื้นที่เดียวกัน และยังเป็นพื้นที่แห่งการสร้างความเป็น ประชาธิปไตย จากความขาดแคลนหอจดหมายเหตุพลเมืองในประเทศไทย โดยเฉพาะสำหรับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากความขัดแย้งรุนแรงและความไม่มั่นคงในชายแดนใต้ เราคาดหวังว่า การจัดแสดงงานนิทรรศการ

การเก็บรวบรวมสิ่งของ และหोजดหมายเหตุเชิงให้การศึกษาจะช่วยสื่อสารเรื่องราวความทรงจำที่ถูกเก็บรักษาไว้และความทรงจำที่ฟื้นขึ้นมาใหม่ไปยังผู้ฟังในวงกว้างที่อยู่นอกพื้นที่มากขึ้น ที่สำคัญที่สุดหोजดหมายเหตุนี้จะช่วยให้เรากลับเผชิญหน้ากับหลักฐาน และกำจัดวัฒนธรรมลยอนพลพันผิตโดยเฉพาะช่วงความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน

มูลนิธิชาวกาว่าสนับสนุนการริเริ่มอย่างแข็งขัน เราเล็งเห็นความสำคัญ และผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นในการสร้างสันติภาพทั้งในและนอกประเทศไทยตลอดจนเชื่อมั่นในการนำของมหาวิทยาลัยศิลปากรต่อความพยายามในเรื่องนี้ เรารู้สึกเป็นเกียรติอย่างมากที่มีโอกาสได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการริเริ่มนี้ และรู้สึกซาบซึ้งอย่างยิ่งต่อความกล้าหาญของผู้เล่าเรื่องทุกเรื่องซึ่งได้เปลี่ยนผ่านประสบการณ์ที่ไม่น่าจะเกิดขึ้นและความเจ็บปวดแสนสาหัสนี้มาสู่การสร้างสันติภาพให้กับพื้นที่ปาตานี เราเชื่อมั่นว่า เรื่องราวที่ประเมินค่ามิได้เหล่านี้จะมีบทบาทสำคัญไม่เฉพาะกับพื้นที่ปาตานีเท่านั้นแต่ยังสำคัญกับชุมชนระหว่างประเทศอีกด้วย

21 กุมภาพันธ์ 2566

มูลนิธิชาวกาว่า

อากิโกะ โฮริบะ

โยโกะ ทากาฮาว่า

จากบรรณาธิการ

การเดินทางของความทรงจำ

หนังสือ **ลิ้มรสความทรงจำ: ตากใบ (Tak Bai: Taste of Memories)** เป็นผลผลิตชิ้นแรกของโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์และหอจดหมายเหตุจังหวัดชายแดนใต้ งานของโครงการฯ เริ่มต้นด้วยการเก็บข้อมูลผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ตากใบเพื่อจัดทำฐานข้อมูล การเก็บข้อมูลดำเนินไปในช่วงการระบอบของโควิด-19 ระลอกที่สามในประเทศไทย ส่งผลให้สมาชิกโครงการฯ จากกรุงเทพฯ ไม่สามารถเดินทางไปเก็บข้อมูลด้วยตัวเองได้ การเก็บข้อมูลจึงกระทำโดยนักวิจัยในพื้นที่เป็นหลัก ข้อมูลที่โครงการฯ รวบรวมจากการสัมภาษณ์ประกอบด้วย การบอกเล่าความทรงจำเกี่ยวกับเหตุการณ์ ความทรงจำเกี่ยวกับความสูญเสีย ความทรงจำเกี่ยวกับบุคคลผู้เป็นที่รัก และวัตถุที่ระลึกซึ่งเป็นภาพแทนของบุคคลที่รัก

โครงการฯ ได้คัดเลือกเรื่องจำนวนหนึ่งเพื่อนำมาจัดทำต้นฉบับหนังสือ จากนั้นนักวิจัยในพื้นที่ได้ประสานงานกับเจ้าของเรื่องเพื่อขอความยินยอมในการเผยแพร่ข้อมูล แต่เป็นที่น่าเสียดายที่เรื่องหลายเรื่องไม่ได้รับความยินยอมให้เผยแพร่ เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลเกรงกลัวผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการ

เผยแพร่ เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นถึงความหวาดระแวง ความรู้สึกไม่มั่นใจในความปลอดภัย และความกลัวที่ฝังลึกอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ จึงเป็นเรื่องน่าเสียใจที่ความทรงจำจำนวนมากไม่ได้ออกเดินทางไปกับโครงการฯ มันได้ถูกเก็บกลับไปอีก หลังจากที่ดินได้ถูกปลดปล่อยออกมาแล้วในการสัมภาษณ์ และเราไม่อาจรู้ได้ว่าอีกนานแค่ไหนที่ผู้คนจะรู้สึกปลอดภัยพอที่จะพูดถึงเหตุการณ์และบุคคลที่ตนรักอย่างเปิดเผยได้

เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้จัดวางอยู่บนคำว่า “ความทรงจำ” ในส่วนของบทนำ **ชัยวัฒน์ สถาอานันท์** กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างคำว่าความทรงจำ กับการไว้ทุกข์ อนุสรณ์สถาน ซึ่งในกรณีของตากใบสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับผู้หญิงและบ้าน **แพรว ศิริศักดิ์ดำเกิง** ให้ภาพหลากหลายมิติของ “บ้าน” ซึ่งความทรงจำดำรงอยู่ บ้านในความหมายของอาคาร บ้านในความหมายของชีวิตประจำวันในบ้าน บ้านในความหมายของความสัมพันธ์ บ้านในความหมายของอาณาบริเวณรอบนอกที่มนุษย์ดำรงชีพ รักษาความสัมพันธ์ และเยียวยาจิตวิญญาณ ทั้งหมดคือ “บ้าน” ซึ่ง**ชัยวัฒน์ สถาอานันท์** ตั้งคำถามไว้ในย่อหน้าสุดท้ายของบทความ *อนุสรณ์แห่งความรักในคืนวันที่ไร้เมตตา* กล่าวได้ว่าบ้านมิได้เป็นเพียงที่พักพิงของของเรือนกาย หากแต่บ้านยังเป็นเรือนร่างให้ความทรงจำพักพิง และจึงไม่แปลกเลยที่บ้านจะเป็นที่ที่ความทรงจำประจักษ์แจ้งและปรากฏตัว

ไกลออกไป ในสายตาของ “คนข้างนอก” ตากใบถูกนำเสนอโดยสื่อมวลชนในฐานะพื้นที่ของความรุนแรง ซึ่งแน่นอนว่าการนำเสนอซ้ำๆ อย่างต่อเนื่องในท้ายที่สุดมันได้สร้างความทรงจำร่วมของคนนอกต่อพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ว่าเป็นพื้นที่แห่งความรุนแรง **จุฬารัตน์ ดำรงวิถีธรรม** มองย้อนกลับไปในกระแสข่าว ณ ช่วงเวลานั้น และได้จำแนกประเด็นข่าวออกเป็น 3 กระแสซึ่งโดยภาพรวมแล้ว ข่าวมักให้ความสำคัญกับการอธิบายความรุนแรงจาก

โครงสร้างระดับมหภาค อย่างปมทางประวัติศาสตร์และรัฐชาติ เช่นเดียวกับงานเขียนเกี่ยวกับเหตุการณ์ดากาโบในโลกภาษามลายู ซึ่ง**อรอนงค์ ทิพย์วิมล** ได้สำรวจเบื้องต้นและคลี่ให้เห็นรายละเอียด ด้วยการแสดงสถิติว่าเหตุการณ์ดากาโบในสายตาของเพื่อนบ้านข้างนอกนั้น สะท้อนให้เห็นว่ารัฐไทยเป็นรัฐที่จะเมตลิตธิมนุश्यชนอย่างรุนแรงอย่างไร พ้นไปจากงานเขียนที่ชี้ประเด็นระดับมหภาคซึ่งเป็นประเด็นวิเคราะห์หลักต่อเหตุการณ์ดากาโบแล้ว **จุฬารัตน์ ดำรงวิถิธรรม** เสนอว่าม้งงานเขียนอีกกลุ่มหนึ่งที่สะท้อนถึงท่าทีของคนไทยที่มีต่อคนในสามจังหวัดชายแดนใต้อย่างเหมารวมว่าเป็น “คนอื่น” การที่รัฐจัดการอย่างเด็ดขาดต่อผู้ชุมนุม ซึ่งไม่ใช่ “คนไทย” จึงเป็นเรื่อง “สมควรแล้ว” ข้อเท็จจริงเหล่านี้ชี้ชัดว่า ถึงแม้ “เรา” จะเป็นผู้ชมที่เสมือนนั่งอยู่จากที่ห่างไกลที่ไม่่ว่าจะดูตายอย่างเฉยชา หรือเป็นผู้ร่วมกระทำการในฐานะผู้แสพลื้อชาวสารที่ทับถมภาพจำของคนนอกต่อพื้นที่และผู้คนในสามจังหวัดชายแดนใต้ว่าเป็นคนอื่น เป็นดินแดนแห่งความรุนแรง ก็ล้วนมีส่วนต้องรับผิดชอบต่อความเลวร้ายที่เกิดขึ้นในพื้นที่นี้ด้วยกันทั้งสิ้น

แต่ดากาโบในความทรงจำของคนข้างในนั้นแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับความทรงจำในระดับของรัฐที่ถ่ายทอดผ่านสายตาของคนนอก ความทรงจำของคนข้างในคือ “บันทึก” ประสบการณ์ตรงของคนที่อยู่ในเหตุการณ์ และคนที่สูญเสียบุคคลที่รักไปในเหตุการณ์ในหลายลักษณะด้วยกัน กล่าวคือ

ในขณะที่คนข้างนอกบันทึกถึงความรุนแรง คนข้างในบันทึกถึงความสูญเสีย บันทึกถึงชีวิตที่หมดสิ้นทุกอย่าง บันทึกถึงลูกที่ไม่เห็นอีกเลยแม้กระทั่งศพ

ในขณะที่คนข้างนอกบันทึกถึงโจรใต้ คนข้างในบันทึกถึงความรับผิดชอบต่อครอบครัวของพ่อ พี่ชาย ลูกชาย ความเป็นเด็กดี ขยันขันแข็งของน้องชาย ความเคร่งศาสนาของลูก ความเป็นสามีที่ดีของภรรยา

ในขณะที่คนข้างนอกวิเคราะห์เหตุการณ์ในมุมต่างๆ นานา คนข้างในบันทึกถึงความตระหนก ความระแวงว่าลูกชาย พ่อ พี่ น้องของตัวเองจะอยู่ในเหตุการณ์ที่เห็นในทีวีหรือไม่ เขบันทึกถึงความยากลำบากในการค้นหา การเข้าถึง และการระบุตัวตนของลูก ของพ่อ ของสามีที่เสียชีวิตในสภาพที่ “จำไม่ได้”

ในขณะที่คนนอกจดจำเหตุการณ์ตากใบด้วยภาพข่าว โดยเฉพาะภาพชายฉกรรจ์จำนวนมากนอนคว่ำหน้ามือไขว่หลัง ความทรงจำของคนข้างในกลับฝังลึกอยู่ในทุกรายละเอียดของชีวิต ฝังอยู่ในแก่น้ำของพ่อ ฝังอยู่ในเสื้อผ้าของลูกชาย ฝังอยู่ในรสชาติอาหาร ฝังอยู่ในกลิ่นของเสื้อตัวหนึ่ง ฝังอยู่ในสิ่งของที่ติดตัวบุคคลที่เสียชีวิต ฝังอยู่ในใบมรณบัตรที่เขียนว่า “ขาดอากาศหายใจ” ฝังอยู่ในรูปที่ครอบครัวเคลือบไว้เพื่อจดจำความเป็นและความตายของลูกชาย

ในขณะที่คนข้างนอกผู้อยู่ห่างไกลพื้นที่กลัวความรุนแรงของชายแดนใต้ จากการผลิตเรื่องราวซ้ำๆ มายาวนานผ่านสื่อ คนข้างในอยู่กับความกลัวที่ประชิดตัวจากความรุนแรงทางกายภาพ จากการถูกติดตาม จากการถูกกดดันที่อยู่อาศัย

ในขณะที่คนข้างนอกที่อยู่ไกลออกไปหวังที่จะเห็นความ “สงบสุข” เสียทีของชายแดนใต้ คนข้างในโดยเฉพาะผู้หญิงที่สูญเสียสามีหรือลูกที่เป็นกำลังหลักของครอบครัวไปต้องทำอะไรบ้าง เพื่อที่จะมีชีวิตต่อไปได้หลังจากความสูญเสีย หรือต้องใช้เวลาอันแสนแค้นกว่าที่บางชีวิตจะเดินหน้ายืนอยู่ได้ด้วยตัวเอง ความหวังของคนข้างนอก และความหวังแบบคนข้างใน ดูจะแตกต่างกันมาก ในรายละเอียด

เหล่านี้คือความทรงจำในหนังสือเล่มนี้ที่แตกต่าง จนถึงคัดง้างกับภาพจำของเหตุการณ์ตากใบที่เราหลายคนนอกพื้นที่คุ้นชิน ความทรงจำอันสามัญเหล่านี้ไม่ได้ถูกรวมอยู่ในเรื่องของเหตุการณ์ตากใบฉบับทางการ แต่ถึงกระนั้นข้าพเจ้า

ก็คิดว่ามันคงมีโอกาสปรากฏตัวบ้างในช่วงเวลาและในลักษณะต่าง ๆ กัน อาจจะปรากฏตัวในศาลในช่วงของการเยียวยา อาจจะปรากฏให้เห็นเฉพาะในหมู่คนที่ร่วมทุกข์กัน อาจจะปรากฏให้เห็นบางวันที่ตะโล๊ะมานะ หรืออาจจะถูกบอกเล่าเฉพาะกับคนที่ผู้เล่าไว้ใจ ข้าพเจ้าเชื่อว่าก่อนที่ความทรงจำเหล่านี้จะปรากฏเป็นต้นฉบับหนังสือเล่มนี้ มันได้ผ่านการเดินทางภายในของผู้เล่ามาอย่างยาวนาน และอย่างที่กล่าวไว้ในตอนต้น น่าเสียดายที่ความทรงจำจำนวนมากก็ถูกลืมไว้เฉพาะสำหรับผู้เล่าสู่ระหว่างคนที่ไว้ใจเท่านั้น ไม่ถูกปลดปล่อยไปสู่สาธารณชน ด้วยความหวาดกลัวต่ออำนาจคุกคาม ที่เราคนนอกพื้นที่ไม่อาจเข้าใจ

ลัทธิความทรงจำ : Taste of Memories

เรื่องทุกเรื่องในส่วนของ *ความทรงจำของคนข้างใน* ประกอบด้วย การบอกเล่าความทรงจำเกี่ยวกับเหตุการณ์ดากาโบ ความทรงจำเกี่ยวกับความสูญเสีย ข้อมูลและความทรงจำเกี่ยวกับบุคคลอันเป็นที่รัก ความทรงจำเกี่ยวกับสถานที่ เวลา ความทรงจำที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในวันนั้น ผลกระทบจากเหตุการณ์และความสูญเสียต่อผู้ที่ยังอยู่ และวัตถุอันเป็นภาพแทนของบุคคลที่รัก องค์ประกอบเหล่านี้ถูกเล่าในสัดส่วนที่แตกต่างกัน แต่ในการจัดเรียงลำดับเรื่องนั้น ข้าพเจ้าได้เลือกดึงเอาสิ่งที่ข้าพเจ้าเห็นว่าสำคัญมาตั้งเป็นชื่อเรื่องเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพรวมของประสบการณ์ การลำดับเรื่องของ 17 ความทรงจำ ร้อยเรียงตั้งแต่ ความทรงจำเกี่ยวกับบุคคล (เรื่องเด็กดี ขยัน ใฝ่เรียน จนถึงเรื่องน้องชายอายุแค่ 16 ปี) ความทรงจำเกี่ยวกับอากาศและสถานที่ (เรื่องวันที่ฝนตก และเรื่องหน้าอำเภอละโวและโรงพักดากาโบ) ความรู้สึกต่อบุคคลและผลกระทบที่เกิดขึ้นในชีวิต (เรื่องเป็นวันที่เศร้ามาก ๆ จนถึงเรื่องจอร์แดนที่ไม่ไปถึง) ส่วนบทสุดท้ายในส่วนของ *ความทรงจำของคนข้างใน* คือเรื่องข้าวเกรียบปลาอัลฟาแลซึ่งเป็นเรื่องของการก้าวต่อไปข้างหน้า

ข้าพเจ้าจบบทสุดท้ายของหนังสือเล่มนี้ด้วย *เรื่องของมีะ* มีะหรือนิการมีะ หะยีนีละเป็นนักวิจัยในพื้นที่ ผู้ซึ่งชีวิตของเธอเคลื่อนจากลูกจ้างโครงการ บันทึคดีและเยาวชนผู้อาพร มาสู่การเป็นนักวิจัยในโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ และหอจดหมายเหตุจังหวัดชายแดนภาคใต้ ภายใต้การทำงานกับโครงการนี้ เธอได้สัมผัสกับความทุกข์ ความเจ็บปวด เธอได้เห็นน้ำตาของแม่ผู้สูญเสีย ลูกชาย มีะทุ่มเทในการติดต่อ ประสานงาน สัมภาษณ์ เรียบเรียง ตลอดจน ถ่ายภาพบางส่วน การเดินทางเข้าไปสู่โลกของผู้สูญเสียของมีะ ทำให้ความทรงจำ ที่สติดียู่เยียบๆ เป็นเวลา 18 ปี ได้ออกมาปรากฏตัวต่อสาธารณะ

นอกเหนือจากเรื่องราวแล้ว วัตถุสิ่งของจากผู้ให้ข้อมูลก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจมาก เพราะสิ่งของเป็นที่ที่ความทรงจำถูกกักเก็บไว้ และในขณะเดียวกันมันก็สามารถ ปลดปล่อยความทรงจำออกมาเพียงการระลึกถึง หรือได้มองเห็น หรือได้สัมผัส มันอีกครั้ง ในการเก็บข้อมูลครั้งนี้ โครงการฯ ขอให้ผู้ให้ข้อมูลบอกเล่าถึงวัตถุ สิ่งของที่แทนความระลึกถึงบุคคลผู้เป็นที่รัก และโครงการฯ ได้ถ่ายภาพวัตถุ เหล่านั้นไว้ในบริบทของชีวิตประจำวัน สิ่งของที่ผู้ให้ข้อมูลบอกเล่าถึง มีหลาย ประเภทด้วยกัน ประเภทแรกคือวัตถุที่ติดตัวผู้เสียชีวิตในขณะที่เกิดเหตุการณ์ เช่น ธนบัตร กางเกงเปื้อนเลือด ประเภทที่สอง คือวัตถุที่เป็นของที่ระลึกที่ ผู้เสียชีวิตได้มอบให้กับครอบครัวจากน้ำพักน้ำแรงของตน เช่น มีด นาฬิกา บ้าน ประเภทที่สาม คือข้าวของในชีวิตประจำวันของผู้เสียชีวิต เช่น แก้วน้ำ โสร่ง เสื้อ รถมอเตอร์ไซด์ ประเภทที่สี่ เป็นวัตถุที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ เช่น ภาพถ่ายจากการชันสูตรศพ ใบมรณบัตร ภาพขาวเหตุการณ์จากหนังสือพิมพ์ การที่ญาติ ของผู้เสียชีวิตยังคงเก็บสิ่งของเหล่านั้นไว้ แม้เวลาจะล่วงเลยมาถึง 18 ปี ทำให้ เห็นว่าวัตถุสิ่งของเป็นอีกหนทางหนึ่งที่ผู้คน “บันทึก” ความทรงจำของพวกเขา เอาไว้

ในบรรดาวัตถุทั้งหมด มีวัตถุหนึ่งชิ้นที่ก่อให้เกิดตรรกะในคอทุกครั้งที่เราเห็น วัตถุนั้นคือกระดาษเคลือบพลาสติกใบหนึ่ง ส่วนบนเป็นภาพครึ่งตัวของร่างที่ไร้ชีวิต ส่วนล่างเป็นภาพลูกชายของบ้านนี้ขณะที่ยังมีชีวิต สำหรับข้าพเจ้าแล้ว นึกไม่ออกว่าการเลือกที่จะเคลือบรูปทั้งสองรูปนี้ไว้ด้วยกันบนกระดาษแผ่นเดียว จะต้องใช้ความเข้มแข็งขนาดไหน และรสชาติแบบไหนกันหรือที่เกิดขึ้นทุกครั้ง ที่คนในครอบครัวได้เห็นภาพนี้

นอกเหนือจากภาพของสิ่งของสี่ประเภทที่กล่าวมาแล้ว ในหนังสือเล่มนี้ยังมีภาพอีกกลุ่มหนึ่งที่ให้รสชาติที่ต่างออกไป ภาพกลุ่มนี้เป็นภาพที่ข้าพเจ้าเรียกอย่างไม่เป็นทางการว่าภาพ “ฮิลใจ” ในความหมายของภาพที่ให้รสสัมผัสในมิติที่เชื่อมโยงกับความเป็นมนุษย์ของเรา ภาพที่ให้รสของความสัมพันธ์ หรือความรัก เช่นภาพของซูปเปิด ที่ภรรยาปรุงขึ้นเป็นที่ระลึกถึงอาหารจานโปรดที่สามีชอบทำ สำหรับข้าพเจ้า ซูปเปิดคือพยานของการดำรงอยู่ของความทรงจำที่ยังมีชีวิต แม้ว่าผู้ปรุงมันจะไร้ชีวิตไปแล้วก็ตาม ภาพข้าวเกรียบปลาอัลฟาโลส เป็นภาพที่ข้าพเจ้าได้เห็นชีวิตที่ลุดเดินไปข้างหน้าด้วยตัวเองของผู้หญิงคนหนึ่ง ที่สูญเสียสามี ก้าวผ่านธุรกิจที่ขาดทุน ครอบครัวลำบาก มาสู่การยืนด้วยตัวเอง ในธุรกิจอาหาร สำหรับข้าพเจ้า ชีวิตของผู้หญิงคนนี้ให้พลังใจแก่ผู้หญิงทุกคนได้ ไม่ว่าเธอจะสูญเสียสามีหรือไม่ก็ตาม

ในขณะที่ความทรงจำที่เล่าได้ เป็นชุดความหมายที่ได้รับการประมวลขึ้น เป็นชุดความคิดและถ้อยคำ ความทรงจำอันเจ็บปวดส่วนมากมักยากที่จะผ่านการประมวลผลจนกลายเป็นชุดความคิดและถ้อยคำ หากแต่ความทรงจำเหล่านั้นยังคงประทับรอยอยู่ในข้าวของเครื่องใช้ที่อาจจะดูธรรมดาสามัญ หรือกระทั่งเป็นความทรงจำที่ฝังแน่นอยู่ในเรือนกายของผู้จดจำ ดังเช่นที่ถูกจดจำและเล่าผ่านรสชาติอาหาร ผ่านพื้นหรือกลิ่นเนื้อที่สูญเสียไปจากการถูกกดทับบนรถบรรทุก หนังสือเล่มนี้จึงอาศัยทั้งเรื่องราว วัตถุสิ่งของ และเรือนร่างของ

ผู้สูญเสีย ในอันที่จะส่งเสียงและเหนือกว่านั้นคือถ่ายทอดประสบการณ์ ที่ถูก
 บดบังกดทับมายาวนาน ให้คนนอกพื้นที่ นอกประสบการณ์อำนาจความกลัว
 ได้รับรู้ รู้สึก และลึ้มรสร่วมกัน

ชื่อหนังสือ *Taste of Memories* จึงถูกตั้งขึ้นจากสองทาง ทางแรกคือจาก
 การจินตนาการว่าครอบครัวจดจำผู้เสียชีวิตและเหตุการณ์ตากใบในแบบไหน
 จดจำด้วยอะไร รสชาติแบบไหนที่เขาารู้สึกเมื่อคิดถึงบุคคลที่รัก ทางที่สองคือ
 จากรสที่เราได้รับจากการอ่านความทรงจำและสนทนากับภาพของผู้ให้ข้อมูล
 ทุกคน ที่แม้ว่าจะไม่ได้สัมภาษณ์ด้วยตัวเอง ไม่ได้ไปเห็น หรือไปสัมผัสวัตถุ
 ด้วยตัวเอง แต่รสที่ได้จากการอ่านความทรงจำนั้นกลับปรากฏต่าง ๆ นานา
 เป็นการได้รับรสที่ส่งมาจากคนข้างใน

ท้ายที่สุด หนังสือเล่มนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากปราศจากความกล้าหาญของผู้คน
 ธรรมดาที่ยินยอมบอกเล่าความทรงจำในประสบการณ์ตากใบของตนเองกับ
 โครงการฯ ท่ามกลางความกลัวที่ไม่เคยหายไปจากพื้นที่ชายแดนใต้ ถือเป็นการ
 “เปิดบ้าน” ของพวกเขาให้บุคคลข้างนอกเข้าไปสัมผัส ไปฟังให้ “ได้ยิน” เสียง
 ที่ปกติแล้วเราแทบไม่เคย “ได้ยิน” มาก่อน หวังว่าทุกความทรงจำที่ปรากฏ
 ในหนังสือเล่มนี้ จะทำให้คนนอกอย่างเราๆ ได้กลับไปทบทวนสิ่งที่ **ชัยวัฒน์
 สถาอานันท์** ได้ตั้งคำถามไว้ในบทความ *อนุสรณ์แห่งความรักในคืนวันที่ไรเมตตา*
 ว่า “ในแผ่นดินที่ไรเมตตาถึงเพียงนี้ ยังจะอยู่ที่นี้ไปทำไม?”

มีนาคม 2566

ฉัสนา ชมะวรรณ มุกดาวิจิตร

ลำดับเวลา เหตุการณ์ตากใบ

มูลเหตุส่วนหนึ่งจากการควบคุมตัวผู้ตรวจหาความปลอดภัยหมู่บ้าน 6 คน
ข้อหายกยอกอาวรุณของทางราชการ

วันที่ 25 ตุลาคม 2547 ตรงกับวันที่ 11 ของเดือนรอมฎอน

08:00 น. ประชาชนทั่วสารทิศเดินทางมายัง สภ.ตากใบ จ.นราธิวาส
เพื่อเรียกร้องให้ปล่อยตัวผู้ตรวจหาความปลอดภัยหมู่บ้าน
6 คน ซึ่งพวกเขาไม่เชื่อตามข้อกล่าวหา

09:00 น. เฮลิคอปเตอร์กองทัพบินวนเหนือศีรษะ

10:00 น. สถานการณ์เริ่มตึงเครียด เสียงปืนดังขึ้นนัดแรก

15:00 น. มีคำสั่งสลายการชุมนุม - ยิงแก๊สน้ำตา - ฉีดน้ำแรงดันสูง
ใส่ฝูงชน - ใช้กำลัง ทุบ ต่อย กระแทก และตีด้วยพาด้ายปืน ฯลฯ
ใส่ผู้ชุมนุม ผู้ชุมนุมเสียชีวิตทันที 7 ศพ
(5 ศพถูกกระสุนปืนที่ศีรษะ)
ผู้ชุมนุมถูกควบคุมตัว 1,370 คน ถูกมัดมือไขว้หลัง
ใช้รถลำเลียง รวม 24-28 คัน ให้นอนคว่ำหน้า
ทับซ้อน 3-4 ชั้น นำผู้ชุมนุมทั้งหมดเคลื่อนย้าย
จาก สถานีตำรวจ อ.ตากใบ จ.นราธิวาส
ไปยัง ค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานี โดยมีระยะทางประมาณ
150 กิโลเมตร (ซึ่งปกติใช้เวลาเดินทางราวๆ 2 ชั่วโมง)

19:00 น. รถคันแรกเดินทางมาถึงค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานี

วันที่ 26 ตุลาคม 2547

03:00 น. รถคันสุดท้ายเดินทางมาถึงค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานี
(รถทุกคันใช้เวลาเฉลี่ย 5-6 ชั่วโมง)
พบ 78 คน เสียชีวิตระหว่างเคลื่อนย้าย

วันที่ 6 พฤศจิกายน 2549

อัยการถอนฟ้องผู้ชุมนุม 59 คน ข้อหาย้ายยุบเลิกบ่อนให้เกิดความวุ่นวาย
ศาลนัดไกล่เกลี่ยและประนีประนอมยอมความ
โดยกองทัพบก ยอมจ่ายสินไหมทดแทน 42.2 ล้านบาท

วันที่ 29 พฤษภาคม 2552

ศาลจังหวัดสงขลามีคำสั่งได้ส่วนการตายว่า
#สาเหตุการตายเป็นเพราะขาดอากาศหายใจ

วันที่ 17 สิงหาคม 2555

รัฐจ่ายเงินเยียวยาและค่าเสียหายให้แก่ครอบครัวผู้เสียชีวิต
และได้รับบาดเจ็บประมาณ 700 ล้านบาท

สถิติเหตุการณ์ตากใบ

ควบคุมตัวผู้ชุมนุม
1,370 คน

เสียชีวิตจากเหตุการณ์
84 คน

เจ้าหน้าที่บาดเจ็บ
14 คน

รถจีเอ็มซีที่ใช้
เคลื่อนย้ายผู้ชุมนุม
24-28 คัน

เฉลี่ยบรรทุก
ผู้ชุมนุมต่อคัน
50-60 คน

ปัจจุบัน ผู้ได้รับ
ผลกระทบร่างกายพิการ
8 คน

- บทนำ -

ความทรงจำของคนใน

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

“อนุสรณ์แห่งความรัก ในคืนวันที่ไร้เมตตา”

คำนำ ข้าพเจ้า คำถามที่น่าสนใจที่สุดเกี่ยวกับ “ความทรงจำ” คือ คำถามว่า “ความทรงจำเป็นญาติกับคำอะไร” ถ้าจะคิดว่า มีญาติคำสำคัญอะไรสักสองคำของ “ความทรงจำ” (memory) ข้าพเจ้าคิดว่า คือ คำว่า “ไวทุกข์” (mourning) กับคำว่า “อนุสรณ์” (memorial) ทั้งสองคำ มีกี่ยวกันแห่งความสูญเสียแฝงอยู่ จนทำให้อดสงสัยไม่ได้ว่า คนเราไม่มี ความทรงจำที่สวยงามเอาเลยหรือ?

หนังสือเล่มน้อยนี้เป็น “ความทรงจำ” ของ “คนใน” เหตุการณ์ตากใบอัปยศ ที่ตากใบ นราธิวาส เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 และเพราะคนที่ตายทุกคน เป็น ชายหมด ไม่เป็นสามี เป็นพ่อ ก็เป็น ลูกชาย พี่ชาย น้องชาย “คนใน” ส่วนใหญ่ ในหนังสือนี้จึงเป็นสตรีผู้สูญเสีย ไม่ว่าจะในฐานะแม่ เมีย พี่สาว/น้องสาว

มะไซดีเป็นคนหนึ่งที่เสียชีวิตที่ตากใบในวันนั้น

แม่ของมะไซดีแล้วว่า เธอไม่เคยลืมลูกชายเลย เธอรู้สึกว่ มะไซดียังมีชีวิตอยู่ แต่เธอรู้สึกโกรธเกลียดพวกทหารมากกว่า “ทำไมต้องทำกันถึงขนาดนั้น เหมือนไม่ใช่คน” ความรู้สึกเช่นนี้เหมือนกับบ๊อบที่ไปรับศพมาประกอบพิธีหลังเกิดเหตุได้สามวัน และศพ “มีกลิ่นเหม็นคลุ้งไปทั่ว” บ๊อบว่า “ศพถูกปล่อยทิ้งไว้ให้นอนกลางสนาม ดากแดดตากลมเหมือนกับเขาไม่ใช่คนมาก่อน” ขณะที่แม่ของฮาเล็ม ไม่ได้ไปไหนทั้งนั้น ไม่ว่าจะไปซื้อตัวศพ ไปรับศพ หรือแม้ไปฝังศพก็ไม่ได้ไป เพราะ “ทำใจไม่ได้” สำหรับหลายคน ศพที่รับกลับมาอยู่ในสภาพที่ “จดจำไม่ได้” บางคนก็จำได้แต่เสื้อผ้าที่ลูกใส่เท่านั้น กระนั้นผู้สูญเสียสามีรู้สึกว่ “ชีวิตเหมือนหมดสิ้นทุกอย่าง”

“ความทรงจำ” ในหนังสือเล่มน้อยนี้เป็นอนุสรณ์แห่งความรักความผูกพันที่สตรียังอยู่ มีต่อผู้ชายของพวกเธอที่จากไปโดยไม่มีวันกลับ แม้ในฐานะมุสลิม ดูเหมือนทุกคนจะตระหนักว่ “ทุกชีวิตมาจากพระเป็นเจ้าผู้สร้างและล้วนเป็นกรรมสิทธิ์ของพระองค์ และดังนั้นทุกชีวิตก็จะกลับไปสู่พระองค์เมื่อถึงเวลาของตน ต่อรองใด ๆ ก็ไม่ได้ทั้งนั้น” (อัลกุรอาน 2:156) แต่วิธีการที่พวกเขาจากไป การทิ้งศพให้ตากแดดตากลม “เหมือนไม่ใช่คน” และคำอธิบายว่ทำไมผู้ชายของพวกเธอจึงเสียชีวิตตามมรณบัตรที่ระบุว่ พวกเขาตาย “เพราะขาดอากาศหายใจ” เป็นสิ่งเหลือจะทน

เรื่องราว “ความทรงจำของคนใน” จากหนังสือเล่มน้อยนี้ ทำให้ข้าพเจ้านึกถึงนิยายร้ายกาจของ Khalid Kalifa สูดยอดนักเขียนร่วมสมัยชาวซีเรีย เล่มที่ชื่อ “เรื่องตายมันเรื่องหนัก” (Death is Hard Work, trans. From Arabic by Leri Price (Farrar, Strauss and Giroux, 2019)

Khalifa เล่าเรื่องของ อับเดล ลาติฟ ชายผู้กำลังจะตายในนครดามัสกัส เขาให้ลูกชายชื่อนาบิลนำศพของเขากลับไปฝังที่หมู่บ้าน Anabiya บ้านเกิดของเขา

ใกล้ศพน้องสาวของเขาชื่อไลลา ความปรารถนาเดียวของบิดาปลั๊กนาบิลเข้าสู่การเดินทางแสนประหลาดและสุดอันตราย เพราะเส้นทางจากตามัสกัสไปอนาปิยาปรกติใช้เวลาเพียง 6 ชั่วโมง แต่เพราะสภาวะสงครามในซีเรียในช่วงปี 2011 การเดินทางต้องใช้เวลากถึง 3 วัน นาบิลนำร่างไร้ชีวิตของบิดาซึ่งอยู่ในผ้าห่อศพ (กาฝุ่น) และแขนน้ำแข็งไว้ ขึ้นรถมินิบัสของ ฮุสเซนน้องชาย ฟาติมาน้องสาวคนเล็กก็ร่วมเดินทางไปด้วย เมื่อศพของบิดาเริ่มมีกลิ่น ครึกเก่า ชาวคริสต์ของนาบิลซึ่งได้พบกันอีกครั้งทางชื่อ ลาเมีย เธอผู้นั้นนับถือพ่อของนาบิลเป็นวีรบุรุษ ก็ช่วยห่อผ้ากาฝุ่นให้มียัด (ศพ) เสียใหม่ เอาผ้าห่อตัวเหมือนคลั่งที่มีครบน้ำแข็งจับทั้งไป และใช้ผ้าสะอาดมาห่อศพแทน ลาเมียยังเอาใบโหระพาวางรอบๆ ศีรษะบิดาของนาบิล พรมน้ำหอมให้ และฝากโคลงโยงูให้ฟาติมาน้องสาวนาบิลใช้ประพรมศพพ่อในระหว่างทางอีกด้วย เส้นทางสามวันนั้นรถบรรทุกศพต้องผ่านทั้งจุดตรวจของฝ่ายอำนาจต่างๆ ทั้งของทหารซีเรียของฝ่ายนักบุญฮาด ทั้งถนนถูกปิด และยังมีการต่อสู้กันระหว่างฝ่ายต่างๆ ระหว่างทาง

ปัญหาเกิดตั้งแต่เริ่มออกเดินทาง เมื่อกองกำลังซีเรียที่จุดตรวจแห่งหนึ่ง จับกุมศพของอับเดิ้ล ลาติฟ ผู้ตาย เพราะทหารพบข้อมูลว่า อับเดิ้ล ลาติฟเคยทำงานกับฝ่ายขบถเป็นเวลาสองปี นายทหารที่คุมจุดตรวจยืนยันว่า ตนต้องการเอกสารราชการเพื่อพิสูจน์ว่า อับเดิ้ล ลาติฟ ตายจริงๆ สำหรับพวกเขา ศพอับเดิ้ล ลาติฟที่กำลังเหม็นเน่าผู้ฟังอยู่ต่อหน้า ไม่ใช่หลักฐานเพียงพอว่าเขาตายไปแล้ว ตราใบใดที่ไม่มีเอกสารราชการมายืนยัน ที่สุดท้ายนาบิลแก้ปัญหาแสนประหลาดนี้ด้วยเงินสินบนนิดหน่อย บางจุดนาบิลก็ถูกจับโดยฝ่ายสุดโต่งเพื่อนำเขาไปจำคุกในอิสลามสายเคร่งครัด บังคับให้เขาละหมาดและยอมรับอำนาจของศาลชาอิชรี เขาหลุดจากพวกนี้มาได้เพราะลูกเขามาช่วยเอาไว้

บางเวลา นานิลก็สงสัยว่า พ่อต้องการให้ร่างของตนฝังที่ กุโบร์ (สุสาน) ในอนาธิปไตยทำไม เพราะพ่อเป็นวีรบุรุษพิทักษ์หมู่บ้านนี้ในอดีต หรือเพราะสิ่งที่เกิดกับไลลา น้องสาวของพ่อ ไลลาปฏิเสธจะแต่งงานกับคนที่เธอไม่รัก เธอประกาศว่า “ฉันจะเผาตัวเอง ก่อนจะแต่งงานกับชายที่เหมือนเหมือนกลิ่นหัวหอมเน่า” ในวันแต่งงาน เธอทำตามที่ประกาศไว้ เอน้ำมันรดตัว และจุดไฟเผา นานิลถามพ่อในใจว่า “ทำไมครับพ่อ ทำไม ก็เมื่อพ่อทิ้งทุกอย่างที่นั่นมาแล้ว (ที่นั่นมีแค่) ใบหนามนุษย์อันโหดร้ายที่ไม่รู้จักความเมตตา ทำไมพ่ออยากจะฝังร่างของพ่อในแผ่นดินต้องสาปนี้”

ข้าพเจ้าคิดว่า บางเวลาทุกคนที่เป็นเจ้าของความทรงจำในหนังสือนี้คงมีคำถามทำนองเดียวกับนานิล ว่าในแผ่นดินที่ไร้เมตตาถึงเพียงนี้ ยังจะอยู่ที่นั่นไปทำไม?

ไม่มีใครตอบคำถามนี้ในหนังสือที่คุณถืออยู่ แต่ข้าพเจ้าคาดว่า คงเพราะหลายคนคิดว่า ที่นั่นเป็น “บ้าน” ของพวกเขา

คำถามจึงไม่ใช่ของเหยื่อความรุนแรงจากเหตุการณ์ตากใบ หรือความรุนแรงอื่นๆ ที่เกิดขึ้นกับผู้คนที่ทั้งมลายูมุสลิมและไทยพุทธในพื้นที่สามจังหวัด แต่เป็นคำถามต่อรัฐ ทหาร และ ผู้มีอำนาจฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องว่า จะทำอะไรให้พื้นที่นี้กลายเป็น “บ้าน” ที่ความเกลียด ความกลัว มลายไป และคืน “ความเมตตา” ให้กับผู้ที่ยังอยู่กันในบ้านน้อยหลังนี้ ?

17 กุมภาพันธ์ 2566

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

- บทนำ -

ตากใบในความทรงจำ

แพรว ศิริศักดิ์ดำเกิง

 เข้าวันที่ 25 ตุลาคม 2547 เป็นอีกหนึ่งวันธรรมดาที่ “ปกติสุข” ของกะปะและแบมะผู้เป็นสามี ทั้งสองคนเริ่มต้นวันด้วยอาหารเช้าในเรือนร่มเรือน แล้วจึงออกไปกรีดยางและทำนวดยางเช่นทุกวันที่ผ่านมา กระทั่งมีเพื่อนบ้านมาชวนแบมะ ไปฟังบรรยายธรรมและละศีลอดที่ตากใบ เมื่อแบมะออกจากบ้านไปในช่วงสายวันนั้น “ความปกติสุข” ของครอบครัวก็เปลี่ยนไปอย่างไม่หวนกลับ...อีกเลย

ตากใบเป็นชื่ออำเภอเล็กๆ ที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานแห่งหนึ่งของจังหวัดนราธิวาส แม้จะเป็นอำเภอที่ไม่ใหญ่ แต่ตากใบเป็นตลาดชายแดนที่ผู้คนจากอำเภอต่างๆ ในจังหวัดนราธิวาสนิยมมาจับจ่ายซื้อของ ทั้งผักผลไม้ที่รอการข้ามแดน เสื้อผ้าและสินค้าอุปโภคบริโภคจากประเทศมาเลเซีย รวมถึงเป็นแหล่งรวมอุปกรณ์ทำมาหากินของผู้คนในพื้นที่ เมืองเล็กๆ ที่ชื่อตากใบนี้ จึงเป็นที่รู้จักของผู้คนต่างอำเภอเสมอมา

ช่วงเช้าตรู่ วันที่ 25 ตุลาคม 2547 มีผู้ชายและผู้หญิง (บางส่วน) จากหมู่บ้านในตำบลและอำเภอต่างๆ ของนราธิวาส เดินทางมายังตากใบด้วยเหตุผลต่างกันไป หลายคนมาด้วยการชักชวนของเพื่อน ญาติพี่น้องให้เข้ามาละหมาด

ฮายัต¹ เพื่อขอให้ปล่อยตัวผู้รักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน 6 คนที่ตำรวจจับกุมไปกว่าสัปดาห์ บางคนเดินทางมาเพราะถูกชักชวนให้มาฟังธรรมและละศีลอด บางครอบครัวเข้ามาดากใบเพราะต้องการจ่ายซื้อของดังเช่นที่ทำกันเป็นประจำ เมื่อผ่านมาเห็นคนจำนวนมาก ก็มาแหวะดู ไม่ว่าวันนั้นผู้คนกว่า 1,000 คนจะเดินทางมาดากใบด้วยเหตุผลอะไรก็ตาม แต่การรวมตัวกันของประชาชนจำนวนมากและเหตุการณ์รุนแรงที่เกิดขึ้น ทำให้ชื่อของดากใบถูกจดจำต่างไปจากเดิม รวมถึงความทรงจำของคนที่อยู่ร่วมเหตุการณ์และครอบครัวของเขาที่มีต่อดากใบแปรเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง

ย้อนไปเมื่อ 18 ปีก่อน ในเดือนตุลาคม ผู้รักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน หรือเรียกกันสั้น ๆ ว่า ชรบ. 6 คน แจ้งเจ้าหน้าที่ของรัฐว่าเขาถูกปล้นปืนลูกซองไป 6 กระบอก แต่เจ้าหน้าที่กลับตั้งข้อสงสัยว่า ชรบ. ทั้ง 6 คนตั้งใจมอบปืนให้กับผู้ก่อเหตุ จึงจับกุม ชรบ. ไว้เป็นเวลากว่าสัปดาห์ กระทั่งญาติพี่น้องและชาวบ้านผู้เชื่อมั่นในความบริสุทธิ์ของ ชรบ. เดินทางมาประท้วงให้ปล่อยตัวพวกเขา หน้าสถานีตำรวจภูธรดากใบคลาคล่ำไปด้วยผู้คนจำนวนมาก เหตุการณ์จบลงด้วยเจ้าหน้าที่รัฐสลายการชุมนุม และจับกุมคน 1,370 คน ขึ้นรถบรรทุกกว่า 20 คัน เดินทางไปยังค่ายอิงคยุทธบริหาร ที่ อ. หนองจิก จ. ปัตตานี ห่างจากดากใบราว 150 กม. ผู้ชุมนุมกว่า 1,000 คนที่ถูกจับมัดมือไขว่หลังถูกไล่เสี่ยงซ้อนทับในท่านอนคว่ำไปตลอดการเดินทางราว 5 ชั่วโมง ผลจากการสลายการชุมนุมในวันนั้นทำให้มีคนเสียชีวิตในที่ชุมนุม 7 คน สูญหาย 7 คน เสียชีวิต

¹ ละหมาดฮายัต คือการละหมาดรวมเพื่อขอพรจากพระเจ้า ด้วยจุดประสงค์ใดจุดประสงค์หนึ่ง โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องเป็นการขอในสิ่งที่ดี และไม่ผิดหลักคำสอน (ดู ศูนย์ข่าวอิสราสมาคมนักข่าวนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย, “รู้จักละหมาดฮายัตการขอพรของชาวมุสลิม,” ฐานข้อมูลข่าวจังหวัดชายแดนภาคใต้, (สืบค้นเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2566).

ขณะถูกไล่ยิงไปในรถบรรทุก 78 คน และ อีก 58 คนถูกเจ้าหน้าที่รัฐดำเนินคดีในฐานะ “แกนนำการชุมนุม”² (ภายหลังมีการถอนฟ้องไป)

เหตุการณ์ดากไบ อาจนับได้ว่าเป็นเหตุการณ์ที่มีคนตายมากที่สุด มีผู้ถูกรัฐฟ้องดำเนินคดีมากที่สุด มีผู้ได้รับบาดเจ็บและผลกระทบทั้งพหุสภาพ ตลอดจนถูกติดตามจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ (เป็นเวลาหลายปีต่อมา) มากที่สุดในประวัติศาสตร์ ความรุนแรงของจังหวัดชายแดนภาคใต้ เหตุการณ์ดากไบจึงดำรงอยู่ในความทรงจำของผู้คนที่ร่วมเหตุการณ์ในฐานะผู้กระทำการ ผู้ถูกระทำ ครอบครัว ญาติ เพื่อน เพื่อนบ้าน คนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ และคนในสังคมไทยที่รับรู้เรื่องราวหลากหลายรูปแบบ หลากหลายแง่มุม และอาจจะหลากหลายรสชาติต่างกันไป

คำถามที่ผุดขึ้น ณ ขณะทำงานชิ้นนี้ตลอดมาคือการตายโดยธรรมชาติกับการตายโดยถูกผู้อื่นกระทำนั้น ส่งผลต่อการจดจำของผู้ที่มีชีวิตอยู่ต่างกันอย่างไร การตายของบุคคลที่รักโดยถูกผู้อื่นกระทำโดยไม่ชอบธรรม และผู้กระทำยังคงไม่ต้องรับผิดชอบนั้น ส่งผลต่อการจดจำของผู้ที่มีชีวิตอยู่อย่างไร

ความทรงจำเป็นสิ่งที่งดงาม เป็นเรื่องจริงที่ไม่เสมอไป เพราะในบางเวลาความทรงจำเป็นความเจ็บปวดเหลือทนของชีวิต กระทั่งมีคำศัพท์ที่ใช้เรียกความรู้สึกนั้นว่าความทรงจำเจ็บปวดหรือความทรงจำบาดแผล ที่มีที่มาจากความรุนแรงรูปแบบต่าง ๆ ความทรงจำหรือการจดจำที่เกิดจากความรุนแรงทั้งต่อตัวเองและต่อคนที่เรารักนั้นก่อให้เกิดบาดแผลทางจิตใจได้อย่างต่อเนื่องยาวนานไม่รู้จบ

² มัทนี จืออนารา และคณะ. “ดากไบในอากาศ”: ความทรงจำที่ปลิดปลิวจากความรับรู้. [นครปฐม: ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี (ศพส.) มหาวิทยาลัยมหิดล. 2550].

บาดแผลทางจิตใจ เป็นคำที่ใช้อธิบายปฏิกิริยาตอบสนองต่อสถานการณ์ ความรุนแรงที่เกิดขึ้น ส่งผลต่อร่างกาย อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด พฤติกรรม และจิตวิญญาณ เหตุการณ์ที่เป็นบาดแผลทางจิตใจแตกต่างจากความเครียดธรรมดาในแง่ของความรุนแรงและ/หรือระยะเวลาที่ไม่แน่ว่าจะสิ้นสุดเมื่อไร³

กะเเยะยังจดจำได้ว่าหลังเหตุการณ์เมื่อสามีกถูกปล่อยตัวกลับมาบ้าน “ตอนกลางคืนแฟนนอนไม่ได้ นอนไม่หลับ รู้สึกกลัว มันหลอนอยู่ในหัว ได้ยินเสียงคนเดินนอกบ้านก็กลัว ได้ยินเสียงรถที่จอดหน้าบ้านก็กลัว กะเเยะในตอนนั้นรู้สึกเจ็บปวดมากที่เห็นอาการของเขาเป็นคนจิตหลอน ตอนนั้นเขาไม่ออกไปไหนหลายเดือน”

อิมรอน มีพี่น้องทั้งหมด 5 คน น้องชายคนสุดท้ายที่ไปร่วมกับการชุมนุมที่ตากใบ ครอบครัวเขาได้รับผลกระทบค่อนข้างมาก น้องชายคนสุดท้ายเสียชีวิต ต่อมาน้องชายคนที่สองซึ่งไม่ได้ไปร่วมการชุมนุม ต้องไปให้การกับเจ้าหน้าที่หลายครั้ง “น้องชายคนที่สอง เหมือนจะเป็นโรคจิตเพราะกลัว ครอบครัวอยู่ด้วยความระแวงว่าทหารจะมาจับตัวไปอีก เมื่อกลับมาถึงบ้านทหารก็มาสอบถามตลอดทุกครั้งถึงบ้าน แม่ทุกขใจหนักอีกเพราะกลัวลูกจะโดนจับตัวไป คนในหมู่บ้านก็เช่นเดียวกัน ครอบครัวไหนที่มีคนไปเหตุการณ์ตากใบจะถูกทหารจับตามอง ทำให้यरุ่นในหมู่บ้านไม่ค่อยมี หนีไปอยู่ที่อื่นหมด ปัจจุบัน พ่อ แม่เสียชีวิตแล้ว น้องชายคนที่สองอาการดีขึ้น”

นอกจากบาดแผลทางใจที่ส่งผลกระทบต่อจิตใจอย่างต่อเนื่องดังที่กล่าวมาแล้ว ความทรงจำของแม่ยังคงเป็นส่วนเลี้ยวที่ยังดำรงอยู่ไม่รู้เลือน

³ แคโรลีน โยเดอร์. การเยียวยาบาดแผลทางจิตใจ: เมื่อความรุนแรงเข้าสู่ใจและความมั่นคงของชุมชนถูกคุกคาม, แปลโดย บรรพต ดันธีรวงศ์. (นครปฐม: สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, 2562).

“ไม่เคยลืมเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ตอนนั้นเวลาเจอเพื่อนลูกก็จะคิดถึงลูกแล้วก็น้ำตาไหล” คำบอกเล่าจากแม่ของซัมรี (สัมภาษณ์แม่ซัมรีเมื่อเดือนตุลาคม 2564) ชายหนุ่มวัย 22 ปี ที่ออกจากบ้านไปกับเพื่อนสนิทที่ซื้อชาลิ้มแล้วไม่ได้กลับมาอีกเลย

แม่ของชาลิ้มเล่าถึงความคำนึงถึงลูกชายว่า “17 ปีก็ยังคงคิดถึง ยิ่งใกล้วันฮารีรายอตอนที่อ่านคุตบะหิกียัร้องไห้เพราะคิดถึงลูก” (สัมภาษณ์แม่ชาลิ้มเมื่อเดือนตุลาคม 2564)

“ทุกครั้งที่เราเล่า เหมือนเรื่องมันเพิ่งเกิดเมื่อวานเอง เรายังจำได้ ความทรงจำของเรายังมีอยู่ ยังเห็นภาพวันนั้นอยู่ พอใกล้ถึงวันครบรอบเหตุการณ์ตากใบ เราก็มองดูรูปพวกนั้นตลอด มันคอยเตือนเรา มันอยู่ในสมองของเราหมดเลย” (แยนะ สะแลแม ให้สัมภาษณ์ ใน “18 ปี ‘ตากใบ’ บาดแผลในความทรงจำ อาชญากรรมที่ยังไม่มีใครรับผิดชอบ,” *WAY Magazine*, 25 ตุลาคม 2565)

ผู้ที่เป็นแม่ต่างจดจำการตายของลูกชายด้วยรสชาติที่ไม่ต่างกันมากนัก การจดจำความขมขื่นของความรู้สึกในวันแรกที่ได้รับรู้ถึงการตายของบุคคลอันเป็นที่รัก กระทั่งเวลาผ่านไป 17-18 ปีแล้วก็ตาม ความขมในวันนั้นยังคงมีรสชาติไม่เปลี่ยนแปลง

แม้ว่าความทรงจำเจ็บปวดหรือความทรงจำบาดแผลของผู้คนในหนังสือเล่มนี้จะเป็นรสชาติของความทรงจำที่ชัดเจนที่สุด หากแต่ไม่ใช่เป็นความทรงจำแบบเดียวที่เขาและเธอจะจดจำบุคคลอันเป็นที่รัก วัตถุสิ่งของหลายอย่างของผู้ที่จากไปยังคงเป็นประจักษ์พยานให้เห็นว่า ผู้คนจดจำคนที่จากพรากในเรื่องอะไร ด้วยความรู้สึกแบบไหน ด้วยรสชาติเช่นไร

“ซูปเป็ด” ยังคงเป็นอาหารที่ทำให้กะปะคิดถึงแบมะทุกครั้งที่ได้รับประทาน เพราะแบมะเป็นคนที่ทำซูปเป็ดอร่อยที่สุดในหมู่บ้าน และมักจะมีหน้าที่ในการทำซูปทุกครั้งที่มีงานเลี้ยง นอกจากนี้คนในหมู่บ้านยังจดจำน้ำเสียงไพเราะกังวานของแบมะ ที่รับหน้าที่เป็นผู้เชิญชวนให้คนมาละหมาดในมัสยิดเมื่อครั้งเขายังมีชีวิตอยู่

แวนา เลียม ลูกชายคนโตที่ออกจากโรงเรียนไปทำงานที่มาเลเซียได้เพียง 1 เดือน เมื่อวันที่เขากลับบ้าน เขาซื้อมัดมาฝากพ่อ เพื่อให้พ่อใช้เชือดวัวทำกุรบาน ในวันฮารีรายอที่จะมาถึง ครอบครัวยังคงเก็บมัดที่เขานำมาให้พ่อจนถึงวันนี้

بابอแม่ผู้นำในการประกอบพิธีศพของคนที่ตายในการเคลื่อนย้ายผู้ชุมนุม ยังคงเก็บชุดที่ใส่วันนั้นไว้ แม้จะใส่มิได้แล้ว ชุดที่بابอแม่เล่าว่า แม้จะซักไปหลายรอบก็ยังคงติดกลิ่นในวันที่ฝังศพที่ทะเลมะมานะ

แก่น้ำชาของรอยะยังถูกเก็บรวมไว้กับแก้วใบอื่นๆ ในตู้ แต่ไม่เคยมีใครหยิบมาใช้อีกเลยนับตั้งแต่วันที่เขาจากไป ที่เก็บไว้และไม่ได้ใช้เพราะ “เป็นที่รู้กันว่านี่คือแก้วของพ่อ”

รอสื่อไมยนั่งคุยกับพ่อที่ซานหน้าบ้าน ก่อนที่จะไม่มีโอกาสได้กลับมานั่งนอนคุยกับพ่อแม่อีกเลย “ทุกครั้งที่มาองไปที่ซานหน้าบ้านพ่อจะคิดถึงรอสื่อไมยตลอดทุกวันนี้ก็ยังคงคิดถึง”

พ่อของดุลกกีฟือสียังคงเก็บเสื้อสีแดงแขนยาวที่ลูกชายชอบใส่มาถึงทุกวันนี้ “พ่อเป็นคนเก็บเสื้อตัวนี้เพราะลูกชอบใส่มาก ชาวบ้านเห็นเสื้อตัวนี้ต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันว่าเป็นเสื้อของดุลกกีฟือสีย ชาวบ้านเห็นเขาใส่อยู่บ่อยๆ”

ผ้าโสร่งและเสื้อที่มาสูกรีชอบใส่ละหมาด เวลาที่กลับบ้านหลังจากกลับมาจากที่ทำงานตอนเที่ยง ยังคงเก็บรักษาไว้อย่างดี เพราะทุก ๆ วัน มาสูกรีจะกลับจากที่ทำงานมาอาบน้ำเปลี่ยนเสื้อผ้าที่บ้านแม่เพื่อไปละหมาด แม่ยังจดจำความดีและความเคร่งครัดในศาสนาของลูกชายได้ไม่ลืม

ความรุนแรงในวันที่ 25 ตุลาคม 2547 ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงในวันนั้นเท่านั้น หากแต่โดยตีความรู้สึก ดับความหวังของคนในครอบครัวผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บจากเหตุการณ์ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง สร้างรสชาติความทรงจำที่หลากหลายให้กับครอบครัวของผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บ รวมถึงผู้ที่รอดชีวิตจากเหตุการณ์อย่างไม่มีความสิ้นสุด

แม้ว่ารสชาติของความขมจะอยู่ในความทรงจำอย่างเด่นชัดที่สุด แต่หนังสือลัทธิธรรมทรงแจ้งเล่มนี้ก็หวังที่จะพาผู้อ่านไปลัทธิธรรมทรงแจ้งที่หลากหลายของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ ต่อคนที่จากไป และต่อเหตุการณ์รุนแรงที่สุด เหตุการณ์หนึ่งของสังคมไทย

ตากใบ
ในสายตาของคนข้างนอก

“คนนอก”

จุฬารัตน์ ดำรงวิถีธรรม

“ในสภาวะที่หลายฝ่ายอาจจะกลืนไม่เข้าคายไม่ออก กระทบกระเทือน หรืออยาก ปลีกวิเวกนั้น สังคมมุสลิมเกิดอาการช็อก งุนงง ลับสน ตึงเครียด เข้มแข็งเกลียว ถมึงตึง หวาดหวั่นพรั่นพรึง เสียขวัญ หวาดผวา แผลงแยก หวาดระแวง มีตบอด รังเกียจ เคียดแค้น ชิงชัง บอบช้ำ เจ็บปวดตรวดร้าวและความรู้สึก ประดาที่มีที่คนนอก (Outsider) ไม่อาจรู้สึกได้” เนื้อหาส่วนหนึ่งจากจดหมายของ นายประชา อยู่ปลายแหลม ซึ่งเป็นหนึ่งในเสียงของคนธรรมดาสามัญจาก นอกพื้นที่แสดงความรู้สึกต่อเหตุการณ์ตากใบต่อคนมุสลิม ส่งมาให้บรรณาธิการ เนชั่นสุดสัปดาห์¹

¹ บรรณาธิการ. “เสียงของความเจ็บที่ จ. นราธิวาส.” เนชั่นสุดสัปดาห์. วันที่ 22 พฤศจิกายน 2547, น. 6-7.

ในบรรดาหนังสือพิมพ์รายวันและรายสัปดาห์ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ 12 ฉบับ รายงานสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 หรือเหตุการณ์ตากใบ บทความ บทสัมภาษณ์ที่เกี่ยวข้องตลอดช่วงปี 2547-2548 รวมกันมากกว่า 1,300 ชิ้น แม้ตากใบจะไม่ใช่อุบัติการณ์แรกในประเทศไทยที่มีคนเสียชีวิตจำนวนมากและมีเจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่การที่มีผู้เสียชีวิตพร้อมกันมากถึง 78 คน ย่อมสร้างความตกตะลึงให้กับสังคมไทยในเวลานั้นเป็นอย่างยิ่ง

เพียงไม่กี่ชั่วโมงหลังเหตุการณ์ตากใบ สามจังหวัดชายแดนใต้/ปาตานีกลายเป็นข่าวใหญ่ในหนังสือพิมพ์และสื่อสำนักต่าง ๆ โดยไม่ต้องกล่าวถึงรายละเอียดของเหตุการณ์ หากแต่มองย้อนกลับไปอ่านกระแสของสังคมในเวลานั้น อาจแบ่งออกได้เป็น 3 กระแสหลัก ๆ

แบบแรก มองว่า “การแก้ปัญหาแทบจะประสบความสำเร็จ ‘ล้มเหลว’ เอาเลยทีเดียว เพราะดูเหมือนว่ายิ่งแก้ ชาวบ้านยิ่งถอยออกห่าง ออกจากฝ่ายราชการ”²

แบบแรกเป็นการอธิบายว่า ความผิดพลาดของกรณีตากใบนี้เป็นเรื่องที่รัฐบาลของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร (รัฐบาลในเวลานั้น) ต้องเป็นฝ่ายรับผิดชอบ และความผิดพลาดครั้งนี้ก็ต่อเนื่องมาจากนโยบายการแก้ปัญหาที่เหมือน “เกาไม่ถูกที่คัน” ไม่รู้ต้นตอของปัญหาที่แท้จริง นับตั้งแต่เหตุการณ์ปล้นปืนค่ายทหารกองพันพัฒนาที่ 4 จ. นราธิวาส เมื่อวันที่ 4 มกราคม 2547 ไม่ว่ารัฐบาลจะปรับแก้ยุทธศาสตร์อย่างไร สถานการณ์ก็ดูไม่มีแววทุเลาเบาบางลงแม้แต่น้อย แต่กลับทำให้เหตุการณ์รุนแรงมากขึ้นด้วย คำอธิบายเช่นนี้ไม่ได้ปรากฏเฉพาะสื่อในประเทศเท่านั้น แต่เป็นกระแสที่เกิดขึ้นจากภายนอกประเทศ

² ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน. “84 ศพที่ตากใบดันรัฐไทยตกอยู่ในวงล้อมปัญหาทั้งระดับภายใน-สากล. *มติชนสุดสัปดาห์*.” 29 ตุลาคม-4 พฤศจิกายน 2547, น. 9.

ด้วย ปฏิกริยาและความกังวลจากประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะกลุ่มประเทศมุสลิม (ทั้งในอาเซียน ตะวันออกกลาง และสหรัฐอเมริกา) ล้วนแต่ถามหาความรับผิดชอบจากรัฐบาล ความกังวลของต่างชาตินี้เองที่ทำให้หลายคนมองว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อนเพราะไม่เพียงแต่อาจยกระดับกลายเป็นวาระของโลก หากยังยิ่งทำให้ปัญหาสลับซับซ้อนมากขึ้น เช่น จะทำให้สถานการณ์ความรุนแรงในพื้นที่ไม่ใช่เรื่องการก่อการร้ายที่ไม่ได้รับการยอมรับจากนานาชาติ แต่จะกลายเป็นความชอบธรรมในการต่อสู้เพื่อ “อิสรภาพ” มากขึ้น

แบบที่สอง “ท่าทีของคนไทยต่อคนในสามจังหวัดชายแดนใต้ในระยะหลัง ๆ นี้ มีคนจำนวนไม่น้อยรู้สึก ‘รำคาญใจ’ กับความวุ่นวายที่ดูเหมือนจะไม่มีวันจบ และไม่มีทางออก ทำให้เกิดภาวะเหมารวม คือมองคนในภาคใต้โดยเฉพาะคนมุสลิม เป็นพวกไม่รักดี ไม่รักชาติ ตรงนี้จึงนำไปสู่การเรียกร้องให้มีการปราบปรามอย่างเด็ดขาดรุนแรง แบบดาต่อดา พันต่อพัน โดยไม่สนใจว่าจะก่อให้เกิดผลกระทบอย่างไร”³

แบบที่สองเป็นด้านกลับของแบบแรก เพราะเห็นว่าการแก้ปัญหาของรัฐบาลนั้น มาถูกทางแล้ว พวกเขาเห็นด้วยกับการใช้ความเด็ดขาดจัดการกับกลุ่มผู้ชุมนุม ความเห็นแนวนี้นี้มาจากแนวความคิดที่ว่า คนมลายูมุสลิมในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้เป็นอื่น เพราะนอกจากจะไม่เป็น “ไทย” แล้ว ผิดกับความแตกต่างด้านศาสนา คือ การเป็นมุสลิมนับถือศาสนาอิสลามก็ยิ่งทำให้เส้นของความเป็นอื่นนั้นถูกเน้นย้ำมากขึ้น และมองว่ามีความพยายามที่จะแบ่งแยกดินแดน โดยกลุ่มผู้ไม่หวังดี ยิ่งเป็นเรื่องที่ยอมไม่ได้ “คนที่วางแผนมีจำนวนน้อย แต่เขาวางแผนอยากให้รัฐบาลใช้ความรุนแรงเข้าปราบ มันจะได้ไปโดนคนที่ไม่เป็นอะไรแล้วจะได้มาเกลียดรัฐบาลมากขึ้น อันนี้เป็นแผนของเขา ชัดเจนมาก อันนี้

³ ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน. “วุฒิชัย เปิดศึกฟาดปาก ณ สังเวียน ‘รัฐสภา’ ‘ตัวอย่าง’ ความร้ายฉานของ ‘ความจริงที่ตากใบ.’ มติชนสุดสัปดาห์., 12-18 พฤศจิกายน 2548, น. 11.

เราต้องระวัง ต้องรักษาคนส่วนใหญ่ และเพิ่มคนส่วนใหญ่ที่รักความสงบเข้ามา ผมเองเป็นหมออาจจะใช้วิธีคือนั่งว่า ร่างกายของเรา เราไปห้ามไม่ให้มีเชื้อโรคไม่ได้ ห้ามไม่ให้มีเซลล์มะเร็งไม่ได้ เซลล์มะเร็งมันเกิดขึ้นทุกวันแต่ไม่เป็นมะเร็ง เพราะภูมิคุ้มกัน เพราะฉะนั้นในสังคมจะไปห้ามคนคิดร้ายไม่ได้ แต่ว่าในสังคมมีภูมิคุ้มกันเนี่ย ไม่เป็นไร มันไม่ลุกลาม ที่นี้ภูมิคุ้มกันก็คือความยุติธรรมสมานฉันท์ การไว้วางใจกัน เราต้องสร้างตรงนี้ให้ตัวเราเต็มสังคม”⁴

แบบที่สาม ไม่ได้มุ่งพิจารณาเฉพาะตัวเหตุการณ์ตากใบ แต่เห็นว่าเหตุการณ์ตากใบเป็นส่วนเลี้ยวของปัญหาโครงสร้างที่ใหญ่กว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งปมปัญหาทางประวัติศาสตร์ และการรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาลไทย “ในมุม(มิติ)ทางประวัติศาสตร์ที่มักไม่มีใครเอ่ยถึง คือ การปกครองของรัฐบาลกลางจากกรุงเทพฯ ที่ขาดความเข้าใจต่อประชาชน วัฒนธรรม ประเพณี ชนชาติ ภาษา และศาสนาของปัตตานีและจังหวัดชายแดนใต้ ทั้งยังไม่ได้พิถีพิถันคัดสรรข้าราชการที่ดีพอ (ทั้งทหาร ตำรวจ และพลเรือน) ที่มีความรู้ความสามารถส่งไปประจำ ทำให้ปัญหาที่มีอยู่แล้ว กลับมีมากขึ้นๆ ทำให้ปัญหาเก่าที่เป็น ‘บาดแผลทางประวัติศาสตร์’ ตกค้างอยู่”⁵ รวมไปถึงการมองว่า คนมุสลิมถูกเลือกปฏิบัติราวกับเป็นประชาชนชั้นสองและการกระทำอย่างไร้มนุษยธรรม เช่นกรณีตากใบ ปัญหาจึงไม่ได้อยู่ที่เหตุการณ์การชุมนุมประท้วง หรือการจัดการบริหารสถานการณ์ที่ผิดพลาดของฝ่ายรัฐอย่างเดียว แต่ตากใบเป็นส่วนหนึ่งของการสะท้อนให้เห็นปัญหาโครงสร้างการปกครองของไทย

⁴ ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน. “84 ศพที่ตากใบดันรัฐไทยตกอยู่ในวงล้อมปัญหาทั้งระดับภายใน-สากล.” *มติชนสุดสัปดาห์*. 29 ตุลาคม-4 พฤศจิกายน 2547, น. 9.

⁵ ชานูวิทย์ เกษตรศิริ. “เหตุการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนใต้ กับ ประวัติศาสตร์บาดแผล.” *ศิลปวัฒนธรรม*. ปีที่ 26 ฉบับที่ 304, กุมภาพันธ์ 2548, น. 148-149.

และหากจะแก้ปัญหาสถานการณ์ในพื้นที่ จึงจำเป็นต้องแก้ปัญหาที่รากเหง้าเป็นสำคัญ

ไม่ว่าคำอธิบายต่อเหตุการณ์ตากใบจะมองจากมุมของผู้กระทำ ผู้ถูกกระทำ หรือจากปัญหานโยบายและโครงสร้างของประเทศไทย แต่ความกังวลที่มีต่อผลกระทบจากเหตุการณ์ตากใบปรากฏในหนังสือทุกสำนัก ความกังวลต่อผลกระทบที่มีต่อเศรษฐกิจและการลงทุนในพื้นที่ที่มีเหตุการณ์รุนแรงนั้นเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ขณะเดียวกันข้อเสนอให้แก้ปัญหาด้วยการพิจารณาให้พื้นที่สามจังหวัดฯ เป็น “เขตปกครองพิเศษ” สะท้อนให้เห็นถึงความกังวลต่อรัฐไทยว่าเป็นรัฐที่รวมศูนย์อำนาจมากเกินไป จะส่งผลให้ปัญหาไม่จบลงง่าย ๆ ความกังวลใหญ่อีกประการคือ ผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของคนต่างศาสนา และวัฒนธรรม เหตุการณ์ตากใบและสถานการณ์รุนแรงต่อเนื่องในเวลานั้นในพื้นที่ “ได้เปลี่ยนมาเป็นการหวาดระแวง และที่หวาดระแวงนี้ ไม่ใช่หวาดระแวงว่า ตรงไหนจะมีระเบิดแอบซ่อนไว้ เมื่อไหร่ลูกกระสุนจะเจาะร่างของตน หรือเมื่อไหร่ตนจะโดนฟันโดยไม่รู้ตัวจากมือลึกลับเท่านั้น หากแต่ยังหวาดระแวง แม้แต่กับคนที่เคยเห็นหน้าค่าตาหรือเคยรู้จักกันมาตั้งแต่เด็กด้วย อย่างหลังนี้ไม่ได้เป็นความรู้สึกของชาวไทยพุทธที่มีต่อชาวมุสลิมเท่านั้น หากแม้แต่กับชาวมุสลิมเองก็เกิดกับชาวพุทธด้วยเช่นกัน พุดง่าย ๆ คือ ต่างฝ่ายต่างไม่แน่ใจว่า อีกฝ่ายกำลังคิดอย่างไรกับตน”⁶ แม้เวลาจะผ่านมา 18 ปีแล้ว แต่ดูเหมือนผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างคนมุสลิมและพุทธก็ยังคงอยู่ ความกังวลประการสุดท้าย เป็นความกังวลว่า วงจรความรุนแรงในพื้นที่จะยังคงหมุนวนต่อไป เพราะความโกรธแค้นจากการถูกกระทำ อาจผลักดันให้เขาเหล่านั้นตัดสินใจหันไปจับอาวุธลุกขึ้นสู้กับรัฐไทยต่อไป

⁶ วรศักดิ์ มหัทธโนบล. “ไฟใต้ที่ยากจะดับมอด.” *มติชนสุดสัปดาห์*. 12-18 พฤศจิกายน 2548, น. 39.

“ผมนอนอยู่ชั้นล่างสุด ถูกเพื่อน ๆ ทับอยู่อีก 4 ชั้น มีคนหนึ่งอยู่ข้างล่างสุด ใกล้ๆ ผม เขาหายใจไม่ออก เขาก็ร้อง พอทหารได้ยิน ก็เดินมาเหยียบบนตัวผู้ชุมนุม ที่ทับคนร้องอยู่ แล้วกดกระแทกเท้า เพื่อให้หยุดร้องจนเจ็บไปเลย ผมว่าเขาตายตอนนั้น” มะรุติ เป็น 1 ใน 25 คนที่ได้รับบาดเจ็บจากการสลายม็อบที่ สก.อ. ตากใบ เขาถูกทับจนกล้ามเนื้อข้างขวาตายและเดินไม่ได้ “ทำไมจะต้องรุนแรงอย่างนี้ เกิดมาไม่เคยเจอ โหดร้ายมาก ตอนที่ชนใส่รถมา มีคนตายหลายคนแล้ว เพราะถูกทับอยู่ข้างล่างสุด”

“ผมทั้งเกลียดและกลัว โหดร้ายเหมือนมาจากนรก แต่ผมก็ไม่กลัวตาย ถ้าเจออย่างนี้ ผมไม่กลัวอีกแล้ว”⁷ นายอุเช็ง อายุ 30 ปี ชาว อ. สู่ไหงป่าตี จ. นราธิวาส ซึ่งนั่งดูการชุมนุมแต่จู่ๆ ก็ถูกยิงเข้าที่แก้มซ้ายล้มลง แล้วก็ถูกจับกุม

9 ปีหลังจากเหตุการณ์ตากใบ เวลา 01:00 น. วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2556 เกิดเหตุปะทะกันระหว่างกลุ่ม RKK ที่นำโดยนายมะรอโซ จันทราวดี กับเจ้าหน้าที่ทหารนาวิกโยธินประจำฐานปฏิบัติการร้อยปืนเล็กที่ 2 หน่วยเฉพาะกิจนราธิวาส 32 บ้านยือล่อ หมู่ 3 ต. บาเระเหนือ อ. บาเจาะ จ. นราธิวาส มะรอโซ เป็นผู้ต้องหาตามหมายจับ ป.วิอาญาและ พ.ร.ก.ฉุกเฉินหลายคดี และเสียชีวิตจากการปะทะครั้งนี้พร้อมเพื่อนอีก 15 คน แต่ก่อนที่เขาจะก่อเหตุต่างๆ จนมาเสียชีวิตจากการปะทะนั้น เขาคือ หนึ่งในเหยื่อจากเหตุการณ์ตากใบ เขากลับมาเล่าเหตุการณ์ตากใบให้คนที่บ้านฟังว่า วันนั้นตนเองโดนซ้อมทรมานโดนตี มัดมือในรถบรรทุกของทหารที่จับตัวผู้ชุมนุม เขาบอกที่บ้านเสมอว่า “เขารู้สึกเจ็บปวดและแค้นใจมาก เพราะว่าตัวเองไม่ได้ทำอะไรผิด” นางเจ๊ะมะ เจ๊ะนิ แม่ของ

⁷ ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน. “วุฒิชัย เปิดศึกฟาดปาก ณ สังเวียน ‘รัฐสภา’ ‘ตัวอย่าง’ ความร้ายแรงของ ‘ความจริงที่ตากใบ.’ มติชนสุดสัปดาห์., 12-18 พฤศจิกายน 2548, น. 11.

มะรอโซเล่าต่อว่า “ตอนกลับมาจากที่ชุมนุมใหม่ๆ มะรอโซชอบเก็บตัวอยู่คนเดียว ไม่เหมือนก่อนหน้านี้เลย”⁸

15 ปีหลังจากเหตุการณ์ดากาโบ ปลายกันยายน 2564 เกิดปฏิบัติการปิดล้อมตรวจค้นบ้านซูเตย็อลอ อ. บาเจาะ จ. นราธิวาส (หรือที่เรียกกันว่า ปฏิบัติการซูเตย็อลอ) มีการปะทะระหว่างผู้ต้องสงสัยว่าเป็นสมาชิกของขบวนการต่อสู้กับเจ้าหน้าที่ยาวนาน 11 วัน และมีผู้เสียชีวิตรวม 6 ศพ พื้นที่นี้เป็นพื้นที่เดียวกับกรณีของมะรอโซ และผู้เสียชีวิต 4 คนก็มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับมะรอโซ

ประเด็นสำคัญไม่ได้อยู่ที่ว่า พวกเขารู้จักกันหรือไม่ หรือมีความสัมพันธ์เป็นอย่างไร แต่กรณีนี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของผลพวงที่เกิดขึ้นตามมาหลังเหตุการณ์ดากาโบ เราคงไม่อาจคาดเดาได้ว่า จะมีคนอย่างมะรอโซอีกกี่คน เราไม่มีทางรู้เลยว่า เรื่องราวความเจ็บแค้นของกรณีดากาโบถูกส่งต่อไปแล้วกี่รุ่น แม้เวลาจะผ่านมานานเกือบ 20 ปีแล้ว แต่ผลกระทบของดากาโบยังคงยึดเยื้อต่อเนื่อง ยาวนาน

ที่สำคัญกว่านั้นก็คือ ด้วยทัศนคติของความเป็นอื่นของคนในสังคมไทย ไม่มีอะไรรับประกันได้เลยว่า เหตุการณ์แบบดากาโบจะไม่เกิดขึ้นอีก มันสามารถเกิดขึ้นได้อีกในทันทีและกับทุกคน วันนี้เราอาจเป็น “คนนอก” แต่วันหนึ่งเราอาจเป็น “คนใน” ก็ได้

⁸ ประเวศ วะสี. *เนชั่นสุดสัปดาห์*. 2 พฤษภาคม 2548, น. 10.

งานเขียนเกี่ยวกับ “เหตุการณ์ตากใบ” ในโลกภาษามลายู: การสำรวจเบื้องต้น

อรอนงค์ ทิพย์พิมล

บทความนี้ต้องการสำรวจงานเขียนเกี่ยวกับ “เหตุการณ์ตากใบ” ที่เขียนในภาษามลายูทั้งที่เขียนโดยชาวมาเลเซีย อินโดนีเซีย และชาวมลายูปาตานีจากประเทศไทยที่ไปศึกษาในประเทศมาเลเซียหรืออินโดนีเซีย ด้วยข้อจำกัดด้านการเข้าถึงข้อมูล บทความนี้จะทำการสำรวจเอกสารประเภทหนังสือและบทความที่สามารถเข้าถึงได้ทางออนไลน์และมีหนังสือบางส่วนที่ผู้เขียนได้รับตอนไปลงพื้นที่ทำวิจัย ณ ประเทศมาเลเซียเมื่อปี ค.ศ. 2019 (พ.ศ. 2562) ดังนั้นการสำรวจงานเขียนดังกล่าวจึงมีข้อจำกัดอยู่ค่อนข้างมากและไม่ได้ครอบคลุมงานเขียนทั้งหมดที่มีอยู่

¹ โลกภาษามลายูในที่นี้หมายถึงภาษามลายูที่ใช้ในประเทศมาเลเซียและภาษาอินโดนีเซียที่ใช้ในประเทศอินโดนีเซีย

ตารางที่ 1

งานเขียนเกี่ยวกับ “เหตุการณ์ตากใบ” จากคำค้นหาใน Google Scholar

คำค้นหา	จำนวนงานเขียน	งานที่ปรากฏคำว่า “ตากใบ” ในชื่อเรื่อง
Insiden Takbai	45	1
Peristiwa Takbai	81	2
Kejadian Takbai	97	2

ผู้เขียนใช้คำว่า Insiden Takbai, Peristiwa Takbai และ Kejadian Takbai เป็นคำสืบค้นใน google scholar ทั้ง 3 คำนี้มีความหมายเหมือนกันในภาษาไทย นั่นคือ เหตุการณ์ตากใบ พบจำนวนงานเขียนตามตารางที่ 1 อย่างไรก็ตาม ในจำนวนที่ปรากฏนั้นมีความซ้ำของเอกสารอยู่บ้าง ดังนั้นข้อมูลจำนวนบทความหรืองานเขียนที่แท้จริงในแต่ละคำสืบค้นอาจจะน้อยกว่านี้ นอกจากนั้นมีบางงานปรากฏซ้ำเมื่อใช้คำสืบค้นที่ต่างกัน เช่น บางงานปรากฏทั้งการใช้คำสืบค้นว่า Insiden Takbai และ Peristiwa Takbai หรือ Kejadian Takbai ทั้งนี้หากใช้คำสืบค้นดังกล่าวใน google จะได้ผลลัพธ์คือ ใช้คำสืบค้น Insiden Takbai พบทั้งสิ้น 77 ชิ้น, Peristiwa Takbai จำนวน 1,160 ชิ้น และ Kejadian Takbai พบเพียง 7 ชิ้น แต่หากใช้คำว่า “Kajadian di Takbai” จะพบทั้งสิ้น 493 ชิ้น โดยการค้นหาที่ได้มีทั้งข่าว, คลิปเหตุการณ์และคลิปอื่นๆ, บทความ, ข้อความ Twitter และเว็บบล็อก เป็นต้น

ผลการสืบค้นใน Google Scholar โดยใช้คำดังกล่าว พบว่ามีบทความหรืองานเขียนที่ใช้คำว่า “ตากใบ” ในชื่อเรื่องเพียง 1-2 ชิ้นเท่านั้น งานที่มีคำว่าตากใบในชื่อเรื่องคือภาคินพนธ์ในการศึกษาระดับปริญญาตรีเรื่อง “Dampak Kebijakan Pemerintah Pusat di Thailand Selatan (Studi Kasus Tragedi

Masjid Krue Se dan Insiden Tak Bai” โดย Agidia Oktavia ในปี ค.ศ. 2018 ซึ่งภาคินพนธ์นี้พบได้ทั้งการค้นหาคำว่า Insiden Takbai, Peristiwa Takbai และ Kejadian Takbai อีกหนึ่งชิ้นที่มีคำว่า ตากใบ ในชื่อเรื่องคือ บทความเรื่อง “Identiti Budaya dan Bahasa Etnik Melayu Thesaban Takbai, Selatan Thailand: Satu Analisa Fenomenologi” โดย Hasni Zakaria และ Novel Lyndon ใน *Geografia OnlineTM Malaysian Journal of Society and Space* ปี ค.ศ. 2014 โดยงานชิ้นนี้พบในคำสืบค้น Peristiwa Takbai และ Kejadian Takbai

จากการสืบค้นทางออนไลน์และค้นคว้าในห้องสมุดจำนวนหนึ่งในประเทศ มาเลเซียพบงานเขียนที่เกี่ยวกับ “เหตุการณ์ตากใบ” ทั้งหมดจำนวน 46 ชิ้น² แบ่งตามประเภทของงานเขียนได้ดังนี้

ตารางที่ 2
งานเขียนเกี่ยวกับตากใบแบ่งตามประเภทงานเขียน

ลำดับที่	ประเภทงานเขียน	จำนวนงานเขียน	งานเขียนหมายเลข
1	บทความในวารสารวิชาการ	28	3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 28, 29, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46
2	หนังสือ	3	25, 30, 32
3	ภาคินพนธ์	7	1, 22, 26, 27, 31, 40, 45
4	วิทยานิพนธ์	3	2, 23, 24

² ที่ได้เพียง 46 ชิ้น เนื่องจากบางชิ้นซ้ำ บางชิ้นไฟล์เสีย และบางชิ้นมีเนื้อหาที่ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ความรุนแรงในกรณีตากใบเลย

ลำดับที่	ประเภทงานเขียน	จำนวนงานเขียน	งานเขียนหมายเลข
5	เอกสารประกอบ งานสัมมนาวิชาการ	2	21, 36
6	รายงานวิจัย	3	15, 16, 17

ตารางที่ 3 งานเขียนเกี่ยวกับตากใบแบ่งตามสาขาหรือศาสตร์ที่ศึกษา

ลำดับที่	สาขาหรือศาสตร์ที่ศึกษา	จำนวนงานเขียน	งานเขียนหมายเลข
1	ภูมิศาสตร์	1	4
2	รัฐศาสตร์	9	1, 2, 3, 6, 25, 33, 41, 43, 44
3	มนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์	6	15, 23, 26, 29, 40, 46
4	ประวัติศาสตร์	5	30, 31, 32, 37, 45
5	กฎหมายและกฎหมาย อิสลาม	3	11, 22, 27
6	ความสัมพันธ์ระหว่าง ประเทศและองค์กร ระหว่างประเทศ	10	4, 8, 19, 24, 28, 34, 35, 38, 39, 42
7	วรรณกรรม	5	5, 12, 13, 14, 20
8	การสื่อสาร	3	7, 9, 36
9	การศึกษา	4	10, 16, 17, 18

จากตารางที่ 3 จะเห็นได้ว่าจำนวนงานเขียนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และองค์กรระหว่างประเทศมีมากที่สุดคือ 10 ชิ้น รองลงไปได้แก่งานเขียนด้านรัฐศาสตร์คือ 9 ชิ้น และน้อยที่สุดคือด้านภูมิศาสตร์มี 1 ชิ้น

ตารางที่ 4 งานเขียนเกี่ยวกับดากโบแบ่งตามประเด็นหลักที่ศึกษา

ลำดับที่	ประเด็นหลักที่ศึกษา	จำนวนงานเขียน	หมายเลข
1	ความขัดแย้งในภาพรวม	10	3, 6, 15, 25, 30, 32, 42, 43, 44, 45
2	บทบาทผู้นำ/บุคคลสำคัญ/ผู้นำศาสนา	2	2, 22
3	นโยบายของประเทศไทย	4	1, 27, 31, 33
4	ขบวนการต่อต้านรัฐไทย	2	11, 19
5	การท่องเที่ยว	1	4
6	อัตลักษณ์ผ่านวรรณกรรม	5	5, 12, 13, 14, 20,
7	กลุ่มมุสลิมมลายูปาตานี	5	8, 29, 37, 41, 46
8	สื่อ	3	7, 9, 36
9	สันติศึกษาและการศึกษา	5	10, 16, 17, 18, 21
10	ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในพื้นที่	3	23, 26, 40
11	บทบาทขององค์กรระหว่างประเทศและประเทศมาเลเซีย/ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ	6	24, 28, 34, 35, 38, 39

ตารางที่ 4 แสดงให้เห็นว่างานเขียนที่มีคำว่าดากโบอยู่ในงานนั้นๆ มีความหลากหลายอยู่ในหลายประเด็นหลักที่งานนั้นๆ มุ่งศึกษา เช่น ประเด็นด้าน

ความขัดแย้งในพื้นที่จังหวัดชายแดนใต้ในภาพรวมมีจำนวนมากที่สุดคือ 10 ชิ้น รองลงไปได้แก่ประเด็นบทบาทขององค์กรระหว่างประเทศและประเทศมาเลเซีย และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมี 6 ชิ้น ส่วนประเด็นอื่นๆ มีจำนวนใกล้เคียงกัน อย่างไรก็ตามงานบางชิ้นศึกษาและคาบเกี่ยวอยู่หลายประเด็น การแบ่งนี้จึงจัดงานเขียนเข้าประเด็นที่แต่ละงานเขียนนั้นๆ มุ่งเน้นมากที่สุด

ตารางที่ 5 จำนวนงานเขียนเกี่ยวกับตากใบแต่ละปีหลังเกิดเหตุการณ์

ปี	จำนวนงานเขียน (ชิ้น)
2007	1
2008	1
2009	-
2010	1
2011	3
2012	3
2013	1
2014	3
2015	4
2016	3
2017	5
2018	7
2019	6
2020	1
2021	5
2022	2

จากตารางที่ 5 จะเห็นได้ว่า งานเขียนต่าง ๆ เกี่ยวกับเหตุการณ์ตากใบเท่าที่พบ มีช่วงเวลาตั้งแต่ปี ค.ศ. 2007 จนถึงปี 2022 โดยช่วงเวลาระหว่างปี ค.ศ. 2016-2019 มีจำนวนงานมากที่สุด โดยในปี ค.ศ. 2018 มีงานมากที่สุดคือจำนวน 7 ชิ้น โดยในปี ค.ศ. 2009 ไม่พบงานเขียนเลย

ตัวอย่างการกล่าวถึงเหตุการณ์ตากใบในโลกภาษามลายู

ในส่วนนี้จะยกตัวอย่างงานเขียนที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ตากใบที่ถูกพูดถึง อธิบาย อภิปรายในบางแง่มุม ทั้งโดยชาวมลายูจากในจังหวัดชายแดนภาคใต้ และ ชาวมลายูและอินโดนีเซียที่ใช้ภาษามลายูในการสื่อสารเขียนนั้น ๆ ออกมา โดยในที่นี้จะขอยกพูดถึงเรื่องได้แก่ 1) งานเขียนที่กล่าวถึงผลกระทบของเหตุการณ์ตากใบที่ส่งผลให้รัฐไทยถูกมองว่าเป็นรัฐที่จะละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างรุนแรง และ 2) งานเขียนที่ให้นิยามความหมายของเหตุการณ์ตากใบ

1. ผลกระทบของเหตุการณ์ตากใบ:

รัฐไทยในฐานะผู้ละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างรุนแรง

ภาคนิพนธ์ในการศึกษาระดับปริญญาตรีเรื่อง “Dampak Kebijakan Pemerintah Pusat di Thailand Selatan (Studi Kasus Tragedi Masjid Krue Se dan Insiden Tak Bai)” (ผลกระทบของนโยบายรัฐบาลกลางในภาคใต้ของประเทศไทย (กรณีศึกษาโศกนาฏกรรมมัสยิดกรือเซะและเหตุการณ์ตากใบ) โดย Agidia Oktavia ในปี ค.ศ. 2018 ภาคนิพนธ์นี้อยู่ในหลักสูตรประวัติศาสตร์และอารยธรรมอิสลามศึกษา คณะวรรณกรรมและมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย UIN Syarif Hidayatullah จากการ์ตา ประเทศอินโดนีเซีย

ผู้วิจัยงานชิ้นนี้เป็นนักศึกษาชาวอินโดนีเซียชี้ว่าเหตุการณ์ตากใบสะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลไทยไม่พร้อมรับมือกับการชุมนุมที่เป็นเรื่องปกติวิสัยอย่างยิ่งของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย และรัฐบาลไม่เปิดพื้นที่สำหรับ

การพุดคุยเจรจา ซึ่งทำให้รัฐบาลของทักษิณ ชินวัตรถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนัก ทั้งจากภายในประเทศและจากนานาชาติ ผลที่เกิดจากปฏิบัติการในกรณีของ ทั้งมัสยิดกรือเซะและตากใบเป็นการตัดสินใจและการกระทำของรัฐบาลไทยที่ละเมิด สิทธิมนุษยชนและเป็นอุปสรรคต่อประชาธิปไตย (Agidia Oktavia, 2018, p. 84) และความรุนแรงและโศกนาฏกรรมในเหตุการณ์ที่มัสยิดกรือเซะและตากใบเป็นจุดสูงสุดที่ทำให้ความรุนแรงกลับมาอีกครั้งในพื้นที่ภาคใต้ของไทย (Agidia Oktavia, 2018, p. 83)

อย่างไรก็ตาม งานศึกษานี้เป็นการศึกษาจากเอกสารเป็นหลัก ทำให้ขาดข้อมูลเชิงลึกจากหลักฐานชั้นต้น ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เสนอแนะในท้ายงานว่าควรมีการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อได้หลักฐานชั้นต้นและสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความรุนแรงทั้งมัสยิดกรือเซะและตากใบ

บทความเรื่อง “Identiti Budaya dan Bahasa Etnik Melayu Thesaban Takbai, Selatan Thailand: Satu Analisa Fenomenologi” โดย Hasni Zakaria และ Novel Lyndon ใน *Geografia OnlineTM Malaysian Journal of Society and Space* ปี ค.ศ. 2014

งานชิ้นนี้ไม่ได้ศึกษาเรื่องเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นที่ตากใบโดยตรง โดยศึกษาอัตลักษณ์ทางด้านวัฒนธรรมของชาวมลายูมุสลิมที่ตากใบ แต่ได้มีการเอ่ยถึงตากใบว่า “เทศบาลตากใบหรือรู้จักกันในนามตากใบมากกว่า เป็นที่รู้จักของนานาชาติเป็นอย่างดี เพราะว่าเป็นสถานที่เกิดเหตุการณ์ การชุมนุมตากใบเมื่อปี ค.ศ. 2004” (Zakaria & Lyndon, 2014, p. 151) และผู้วิจัยยังได้ชี้ว่าหลังจากเหตุการณ์ตากใบ การประท้วงประท้วงที่รัฐบาลไทยกระทำต่อกลุ่มชาติพันธุ์มลายูในทางตอนใต้ของประเทศไทยได้เป็นที่ประจักษ์

และรับรู้ของนานาชาติประเทศมากยิ่งขึ้น และในเหตุการณ์การใช้ความรุนแรงดังกล่าวนี้ทำให้เห็นว่าปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่ในบริบทความสัมพันธ์ระหว่าง “ชนกลุ่มน้อย” และ “ชนกลุ่มใหญ่” การดำเนินการของรัฐบาลไทยในการจัดการกับเหตุการณ์ดังกล่าวถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนต่อชนกลุ่มน้อย แม้ว่าชาวมลายูมุสลิมทางตอนใต้ของไทยต้องเผชิญกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนมาอย่างยาวนาน แต่การกระทำก่อนหน้านั้นถูกอธิบายในบริบทของปัญหาเรื่องดินแดนรัฐไทยเท่านั้น (Zakaria & Lyndon, 2014, p. 151)

ตัวอย่างงานเขียนที่ไม่ได้มุ่งศึกษาเรื่องตากใบโดยเฉพาะแต่ได้กล่าวถึงผลกระทบของตากใบที่ก่อให้เกิดมุมมองของนานาชาติต่อรัฐไทยในด้านลบในฐานะรัฐที่ละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างหนักได้แก่ ภาคนิพนธ์เรื่อง “Penyelesaian Konflik Separatis di Thailand Selatan oleh Penguasa Militer dan Penguasa Sipil: Studi Kasus Perdana Menteri Surayud Chulanont dan Perdana Menteri Yingluck Shinawatra” (การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งแบ่งแยกดินแดนในภาคใต้ของไทยโดยผู้ปกครองทหารและพลเรือน: กรณีศึกษานายกรัฐมนตรีสุรยุทธ์ จุลานนท์ และนายกรัฐมนตรียิ่งลักษณ์ ชินวัตร) โดย Faisal Abdau ในปี ค.ศ. 2017 ภาคนิพนธ์นี้อยู่ในหลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์และรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย UIN Syarif Hidayatullah จาการ์ตา ประเทศอินโดนีเซีย

Abdau เสนอว่าในปี ค.ศ. 2004 เมื่อเกิดเหตุการณ์มีสียิดกรือเซะ นานาชาติได้กดดันรัฐบาลไทยเรื่องการใช้กำลังปราบปรามกลุ่มผู้ก่อการเกินกว่าเหตุ และองค์กร UNHCR ได้ทำการไต่สวนเหตุการณ์ดังกล่าว แต่ในขณะที่การไต่สวนยังไม่เสร็จสิ้นก็เกิดเหตุการณ์ตากใบขึ้นมาเสียก่อน ยิ่งทำให้นานาชาติหันมาสนใจเรื่องการละเมิดสิทธิมนุษยชนจากการใช้กำลังปราบปรามประชาชน

โดยรัฐไทยมากยิ่งขึ้น และถูกกดดันให้ต้องมีการไต่สวนเหตุการณ์ตากใบ โดยคณะกรรมการสมานฉันท์แห่งชาติด้วย (Abdau, 2017, pp. 5-6)

2. การให้นิยามหรือความหมายของเหตุการณ์ตากใบ

ในบทความเรื่อง “Analisis Kebijakan Pendidikan Islam di Negara yang Dilanda Konflik: Studi Kasus di Pattani Thailand” ใน *Jurnal El-Riyasah*, Volume 12 Nomor 2, 2021: 171-187 โดย Djamil, Nasrullah, Rajab Khairunnas และ Helmiati ได้ให้นิยามของเหตุการณ์ตากใบว่า “เป็นเหตุการณ์ที่ไม่สามารถลบไปจากความทรงจำของมุสลิมมลายูได้” (Nasrullah, 2021, p. 176)

บทความเรื่อง “Berislam dan Bernegara bagi Muslim Patani: Perspektif Politik Profetik” (เป็นอิสลามและเป็นพลเมืองของรัฐสำหรับมุสลิมปาตานี: มุมมองทางการเมืองเชิงพยากรณ์) โดย Niaripen Wayeekao ใน *Jurnal Agama dan Hak Azazi Manusia*, Vol. 5, No. 2, Mei 2016: 352-406. ได้กล่าวว่าสามเหตุการณ์ได้แก่ เหตุการณ์เจาะไอร้อง, เหตุการณ์มัสยิดกรือเซะ และเหตุการณ์ตากใบสะท้อนถึงความไม่พอใจของประชาชนต่อรัฐบาลไทย และการใช้กำลังและความรุนแรงเพื่อควบคุมสถานการณ์ส่งผลเสียที่ทำให้พื้นที่จังหวัดชายแดนใต้กลายเป็นสนามของความขัดแย้ง (Wayeekao, 2016, p. 390)

บทความเรื่อง “Dinamika Bernegara Masyarakat Muslim Thailand Selatan dalam Perspektif Sosiologi Politik Islam” (พลวัตชุมชนมุสลิมภาคใต้ของไทยในทัศนะสังคมวิทยาการเมืองอิสลาม) ใน *Jurnal Agama dan Hak Azazi Manusia*, Vol. 5, No. 2, Mei 2016: 298-351. โดย Ilham Nuereng ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตากใบว่า เป็นความโหดร้ายที่รัฐบาลไทยกระทำ

ต่อผู้ชุมนุมชาวมลายูมุสลิมที่ประท้วงเรียกร้องให้ปล่อยตัวชาวบ้าน 6 คนที่ถูกทางการจับตัวไป การกระทำของรัฐบาลไทยส่งผลให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์ด้านลบต่อรัฐบาลไทยทั้งชาวมุสลิมและผู้ที่ไม่ใช่มุสลิม และแม้ว่าจะมีการพิจารณาคดีกับทหารที่มีส่วนเกี่ยวข้อง แต่ก็ก็เป็นเพียงโทษเบาบาง และยังมีอีกหลายคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องแต่ไม่ได้รับโทษใดๆ นอกจากนั้นเหตุการณ์ตากใบก่อให้เกิดความขัดแย้งใหม่ขึ้นในภาคใต้ของไทยซึ่งสเกลกว่าเดิมอีกด้วย (Nuereng, 2016, p. 326)

บทความเรื่อง “Fragmentasi Pemberontakan dan Durasi Perang Sipil: Thailand Selatan Pasca Dimediasi Organisasi Kerjasama Islam” (การแตกแยกของกบฏและระยะเวลาของสงครามกลางเมือง: ภาคใต้ของไทยหลังการไกล่เกลี่ยโดยองค์กรความร่วมมืออิสลาม) ใน *Andalas Journal of International Studies*, Vol. VIII No 2 Nov 2019: 154-166. โดย Yurisa Irawan, R. Widya Setiabudi Sumadinata และ Windy Dermawan ชี้ว่าการปราบปรามของรัฐไทยในเหตุการณ์ตากใบส่งผลให้ชาวมลายูได้รับความเจ็บปวดทางด้านจิตใจ กลัว และเกลียดเจ้าหน้าที่ความมั่นคงของไทย (Irawan, 2019, p. 161)

บทความเรื่อง “Isu dan Penyelesaian: Konflik Pemisah di Selatan Thailand” (ประเด็นและแนวทางแก้ไข: ความขัดแย้งแบ่งแยกดินแดนในภาคใต้ของประเทศไทย) ใน *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies*, Vol. 38 (1) (2011): 13-34. โดย Che Mohd Aziz Yaacob เสนอว่า เหตุการณ์มัลลิกคิริโอเซและเหตุการณ์ตากใบเป็นประจักษ์พยานถึงความพยายามที่เป็นรูปธรรมของรัฐบาลที่สร้างความกลัวประชาชนด้วยการเช่นฆ่าและทรมานแบบเปิดเผย (Che Mohd Aziz, 2011, p. 25)

บทความเรื่อง “Konflik Melayu Patani dengan Pihak Berkuasa Thailand: Kajian Strategi Retorik dalam Laman Sesawang” (ความขัดแย้งมลายูปาตานีกับทางการไทย: การศึกษากลวิธีวาทศิลป์บนเว็บไซต์) ใน *Melayu: Jurnal Antarabangsa Dunia Melayu*, Jilid 8 Bil. 2 2015: 257-287 โดย Sohaimi Abdul Aziz ชี้ว่าการกระทำอันโหดเหี้ยมของรัฐไทยในเหตุการณ์มัสยิดกรือเซะและตากใบเทียบได้กับการกระทำของเซอร์เบียต่อชาวบอสเนียและชาวยิวต่อชาวปาเลสไตน์ (Aziz, 2015, p. 271)

บทความเรื่อง “Konflik Selatan Thailand: Peranan Malaysia Sebagai Negara Jiran” (ความขัดแย้งทางภาคใต้ของประเทศไทย: บทบาทของมาเลเซียในฐานะประเทศเพื่อนบ้าน) ใน *Jurnal Hadhari*, 9 (1) (2017): 157-169. โดย Mohd Roslan Mohd Nor และ Hamidah Jalani เสนอว่าเหตุการณ์โศกนาฏกรรมกรือเซะและตากใบเป็นปัญหาการเหยียดทางชาติพันธุ์ และเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของการปะทุครั้งใหม่ของความไม่พอใจของกลุ่มชาวมลายูปาตานีที่สงบไปนานแล้ว (Nor & Jalani, 2017, pp. 157, 159)

แม้ว่าเหตุการณ์ตากใบจะไม่ได้เป็นองค์ประธานของการศึกษาโดยตรงมากนักในโลกภาษามลายูเท่าที่ผู้เขียนรวบรวมมา แต่อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ตากใบปรากฏอยู่หรือถูกพูดถึงในงานเขียนหรืองานศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ความรุนแรงและความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยแทบจะทุกชิ้น สะท้อนให้เห็นว่าเหตุการณ์ตากใบถูกนับรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของประวัติศาสตร์ความรุนแรงและการใช้นโยบายของรัฐไทยต่อการปกครองพื้นที่จังหวัดชายแดนใต้ที่ส่งผลกระทบให้เกิดปัญหาตามมาอย่างมากมาย และคงไม่ต้องกล่าวว่าเหตุการณ์ตากใบเป็นหนึ่งในประวัติศาสตร์บาดแผลที่ชาวมลายูมุสลิมไม่สามารถลบเลือนจากความทรงจำได้

บรรณานุกรมงานเขียนเกี่ยวกับเหตุการณ์ตากใบ³

1. Abdau, Faisal. “Penyelesaian Konflik Separatis di Thailand Selatan oleh Penguasa Militer dan Penguasa Sipil: Studi Kasus Perdana Menteri Surayud Chulanont dan Perdana Menteri Yingluck Shinawatra.” (การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งแบ่งแยกดินแดนในภาคใต้ของไทยโดยผู้ปกครองทหารและพลเรือน: กรณีศึกษานายกรัฐมนตรีสุรยุทธ์ จุลานนท์ และนายกรัฐมนตรียิ่งลักษณ์ ชินวัตร). Skripsi, Program Studi Ilmu Politik, Fakultas Ilmu Sosial dan Ilmu Politik, Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, Jakarta, 2017. (ภาคนิพนธ์)
2. Ahamad, Mahamad. “Thaksin dan Impaknya ke atas Konflik Patani.” (ทักษิณกับผลกระทบต่อความขัดแย้งปาตานี). Tesis Sarjana Sastera, Fakuti Sains Sosial dan Kemanusiaan, UKM, Bangi, 2007.
3. Ahmad, Azhar, Jawan, Jayum and Awang, Azmi. “Konflik Selatan Thailand Pasca Thaksin Shinawatra.” (The Post Thaksin Shinawatra Conflict in Southern Thailand). *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies*, Vol. 39 (2) (December 2012): 73-95.

³ ผู้เขียนคงการสะกดตามต้นฉบับ ภาษาอังกฤษคำแปลท้ายชื่อเรื่องหรือชื่อบทความตามต้นฉบับ สำหรับชื่อเรื่องที่ไม่มีคำแปลเป็นภาษาอังกฤษ ผู้เขียนจะแปลเป็นภาษาไทยใส่วงเล็บไว้ ยกเว้นงานเขียนลำดับที่ 42 ที่ผู้เขียนแปลเป็นภาษาอังกฤษ เนื่องจากว่าแปลเป็นไทยได้ค่อนข้างยาก

4. Ahmad, Habibah (et al.). “Mengurus Pelancongan Sempadan Malaysia-Thailand: Kesepaduan atau Konflik.” (การจัดการการท่องเที่ยวชายแดนมาเลเซีย-ไทย: การบูรณาการหรือความขัดแย้ง). *Malaysia Journal of Society and Space*, 10 Issue 8, 2014: 65-71. (ภูมิศาสตร์)
5. Ali, Tengku Intan Marlina Tengku Mohd. “Kumpulan Cerpen Pascasejarah Melalui Bacaan Semiotik.” (The Semiotik Reading on the Post-Historical Short Stories). *Jurnal Antarabangsa Persuratan Melayu (RUMPUN)* (International Journal of Malay Letters), Jilid 3, January 2015: 47-74.
6. Aslam, Mohd Mizan. “Penyelesaian Konflik Selatan Thailand Dengan Menggunakan Model Gagasan 1 Malaysia.” (การแก้ปัญหาความขัดแย้งในภาคใต้โดยใช้โมเดลความคิด 1 ของมาเลเซีย). *Journal of Human Development and Communication*, Vol. 1, 2012: 137-152.
7. Aziz, Sohaimi Abdul. “Konflik Melayu Patani dengan Pihak Berkuasa Thailand: Kajian Strategi Retorik dalam Laman Sesawang.” (ความขัดแย้งมลายูปัตตานีกับทางการไทย: การศึกษากลวิธีวาทศิลป์บนเว็บไซต์). *Melayu: Jurnal Antarabangsa Dunia Melayu*, Jilid 8 Bil. 2 2015: 257-287. (ความขัดแย้ง)
8. Berutu, Ali Geno. “Migrasi dan Problematika Minoritas Muslim di Asia.” (การอพยพและปัญหาของชนกลุ่มน้อยมุสลิมในเอเชีย). *IMEJ: Islamic Management and Empowerment Journal*, Vol. 1, Number 2, Desember 2019: 230-246.

9. Candra, Supriyanto. “Relasi Ideologi, Kekuasaan, dan Media.” (อุดมการณ์ อำนาจ และสื่อ). *At-Turas*, Vol. 1, No. 2, Juli-Desember, 2014: 252-267.
10. Djamil, Nasrullah, Khairunnas, Rajab and Helmiati. “Analisis Kebijakan Pendidikan Islam di Negara yang Dilanda Konflik: Studi Kasus di Pattani Thailand.” (การวิเคราะห์นโยบายการศึกษาอิสลามในประเทศที่มีความขัดแย้ง: กรณีศึกษาในปัตตานี ประเทศไทย). *Jurnal El-Riyasah*, Vol. 12 Nomor 2, 2021: 171-187. (การศึกษาอิสลาม)
11. Ellianne, Winna and Justinar, Jun. “Status Hukum Barisan Revolusi Nasional dalam Konflik Bersenjata di Thailand Selatan.” (สถานะทางกฎหมายของแนวร่วมปฏิวัติแห่งชาติในความขัดแย้งทางอาวุธในภาคใต้ของประเทศไทย). *Jurnal Hukum Humaniter dan HAM*, Vol. 3 Nomor 2 November 2021: 93-112. (กม.)
12. Hamid, Mohamed Nazreen Shahul. “Penghijrahan dan Pencarian Identiti Melayu Patani Diaspora dalam Cerpen Isma Ae Mohamad.” (Migration and the Search for Diasporic Patani Malay Identity in Isma Ae Mohamad’s Short Stories). *Malay Literature*, Vol. 30, Number 2, December, 2017: 258-276.
13. Hamid, Rahimah A. et al. “Lirik Lagu Perjuangan Melayu-Islam Patani dalam Media Baharu: Suatu Analisis.” (The Lyrics of Muslim Pattani Malay Patriotic Songs in New Media: An Analysis). *Melayu: Jurnal Antarabangsa Dunia Melayu*, Jilid 8 Bil. 2, 2015: 288-309.

14. Hamid, Rahimah A. “Puisi Exile Mahroso Doloh: Suara dari Tanah Asing dalam Kiblat Cinta-Kumpulan Sajak Suara Bunga Patani.” (Exile Poems of Mahroso Doloh: Voices from Foreign Land in Kiblat Cinta-Kumpulan Sajak Suara Bunga Patani). *Malay Literature*, Vol. 32, Number 2, December 2019: 311-332.
15. Helmiati, Hj. “Pergulatan Minoritas Muslim Thailand: Menelisik Peran Akademisi, Tokoh Agama & LSM dalam Upaya Mencari Solusi Konflik Berkepanjangan.” (การต่อสู้ของชนกลุ่มน้อยชาวมุสลิมในประเทศไทย: การตรวจสอบบทบาทของนักวิชาการ ผู้นำศาสนา และองค์กรพัฒนาเอกชนในการหาทางออกของความขัดแย้งที่ยืดเยื้อ). Laporan Penelitian pada LPPM UUN Suska Riau, 2016.
16. Helmiati, Hj. “Implementasi Pendidikan Perdamaian (Peace Education) dalam Rangka Transformasi Konflik di Thailand Selatan.” (การดำเนินการของสันติศึกษาในกรอบการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในภาคใต้ของประเทศไทย). Laporan Penelitian pada LPPM UUN Suska Riau, 2017.
17. Helmiati, Hj. “Internalisasi Nilai dan Budaya Damai pada Pendidikan Madrasah & Pesantren dalam Rangka Transformasi Konflik di Thailand Selatan.” (การทำให้คุณค่าและวัฒนธรรมสันติภาพในมาตราชาห์และการศึกษาโรงเรียนประจำสอนศาสนาอิสลามในบริบทของการเปลี่ยนผ่านความขัดแย้งในภาคใต้ของประเทศไทย). Laporan Penelitian pada LPPM UUN Suska Riau, 2018.

18. Hifza and Aslan. "Problems in The Thai Patani Malay Islamic Education." *Al-Ulum*, Vol. 19, Number 2, December 2019: 387-401.
19. Irawan, Yurisa, Sumadinata, R. Widya Setiabudi and Dermawan, Windy. "Fragmentasi Pemberontakan dan Durasi Perang Sipil: Thailand Selatan Pasca Dimediasi Organisasi Kerjasama Islam." (การแตกแยกของกบฏและระยะเวลาของสงครามกลางเมือง: ภาคใต้ของไทยหลังการใกล้เคียงโดยองค์ความร่วมมืออิสลาม). *Andalas Journal of International Studies*, Vol. VIII No 2 Nov 2019: 154-166.
20. Islahuddin, Tawandorloh, Ku-Ares and Jehtae, Abdulrahman. "Makna Puisi Seberkas Mawar di Langit Gerhana Karya Baba din Padang RU: Kajian Semiotik." (ความหมายของกวีนิพนธ์ A Bunch of Roses in the Eclipsed Sky โดย Baba din Padang RU: ศึกษาศาสตร์ศึกษา). *Tabasa: Jurnal Bahasa Sastra Indonesia dan Pengajarannya*, Vol. 2, No. 1, Januari-Juni 2022: 1-17.
21. Johari, Hadijah et al. "Nilai Pendidikan dalam Cerpen Penantian di Hujung Senja oleh Eh Deng Eh Chik." (The Value of Education in Short Stories Waiting at the End of Twilight by Eh Deng Eh Chik). *Proceeding, Persidangan Antarabangsa Sains Sosial and Kemanusiaanke-6 (PASAK6 2021)*, 2021: 996-1011.

22. Ke'ro, Ibraheng. “Makna Jihad Bagi Masyarakat Thailand Selatan (Studi Perbandingan Ulama Tradisional Patani dan Ulama Kontemporer Patani).” (ความหมายของญิฮาดสำหรับชาวภาคใต้ของประเทศไทย (การศึกษาเปรียบเทียบอุลามาดั้งเดิมของปาตานีกับอุลามาร่วมสมัยของปาตานี). Skripsi, Program Sarjana (S-1) dalam Ilmu Hukum Islam, Fakultas Syariah dan Hukum UIN Ar-Raniry, Darussalam Banda Aceh, 2017.
23. Khareng, Mutsalim. “Interaksi antara Islam dan Buddha di Patani dan Impaknya Terhadap Pembentukan Sikap Toleransi Beragama.” (ปฏิสัมพันธ์ระหว่างอิสลามกับพุทธในปาตานีและผลกระทบต่อการสร้างสันติธรรมทางศาสนา). Disertasi, Fakultas Pengajian Islam, Universitas Kebangsaan Malaysia, Bangi, 2011. (วฟ.)
24. MahaRani, Zhuhurffa Dita. “Peran Malaysia dalam Penyelesaian Konflik Thailand Selatan 2005-2013.” (บทบาทของมาเลเซียในการแก้ปัญหาความขัดแย้งภาคใต้ของประเทศไทย ค.ศ. 2005-2013). Thesis, Program Magister Pengkajian Islam Konsentrasi Islam dan Hubungan Internasional, Sekolah Pascasarjana Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, Jakarta, 2018. (วฟ.)
25. Mahmud, Nik Anuar Nik. *Mencari Perdamaian di Asia Tenggara: Merungkai Konflik di Selatan Thailand*. (ค้นหาสันติภาพในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: คลี่คลายความขัดแย้งในภาคใต้ของประเทศไทย). Selangor, Malaysia: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, 2011. (นส)

26. Ma-Ming, Dunya. “Kontribusi Mahasiswa Muslim Thailand Selatan di Lampung Indonesia terhadap Kemajuan Sosial-Politik di Wilayah Patani.” (การมีส่วนร่วมของนักศึกษามุสลิมภาคใต้-ของไทยในจังหวัดลำปาง ประเทศอินโดนีเซีย ต่อความก้าวหน้าทางสังคมและการเมืองในภูมิภาคปาตานี) Skripsi, Fakultas Ushuluddin dan Studi Agama, Universitas Islam Negeri Raden Intan Lampung, 2018.
27. Ni-ngoh, Rophiki. “Pelanggaran Hak Azazi Manusia (HAM) Terhadap Warga Minoritas Muslim Melayu Patani (Studi Kasus di Amphae Bangnang Setar, Selatan Thailand).” [การละเมิดสิทธิมนุษยชนต่อชนกลุ่มน้อยมุสลิมปาตานี (กรณีศึกษาในอำเภอบันนังสตาภาคใต้ของประเทศไทย)]. Skripsi, Program Studi Hukum Tata Negrara, Fakultas Syariah UIN Sulthan Thaha Saidudding Jambi, 2018.
28. Nor, Mohd Roslan Mohd and Jalani, Hamidah. “Konflik Selatan Thailand: Peranan Malaysia Sebagai Negara Jiran.” (ความขัดแย้งทางภาคใต้ของประเทศไทย: บทบาทของมาเลเซียในฐานะประเทศเพื่อนบ้าน). *Jurnal Hadhari*, 9 (1) (2017): 157-169. (บทบาทมาเลเซีย)
29. Nuereng, Ilham. “Dinamika Bernegara Masyarakat Muslim Thailand Selatan dalam Perspektif Sosiologi Politik Islam.” (พลวัตชุมชนมุสลิมภาคใต้ของไทยในทัศนะสังคมวิทยาการเมืองอิสลาม). *Jurnal Agama dan Hak Azazi Manusia*, Vol. 5, No. 2, Mei 2016: 298-351.

30. Nurdi, Herry. *Perjuangan Muslim Patani: Sejarah Panjang Penindasan dan Cita-cita Perdamaian di Patani Darussalam*. (การต่อสู้ของชาวมุสลิมปาตานี: ประวัติศาสตร์อันยาวนานของการกดขี่และแรงบันดาลใจเพื่อสันติภาพในปาตานีดารุสซาลาม). Selongor, Malaysia: Alam Raya Enterprise SDN BHD, 2010. (นส.)
31. Oktavia, Agidia. “Dampak Kebijakan Pemerintah Pusat di Thailand Selatan (Studi Kasus Tragedi Masjid Krue Se dan Insiden Tak Bai).” [ผลกระทบของนโยบายรัฐบาลกลางในภาคใต้ของประเทศไทย (กรณีศึกษา โศกนาฏกรรมมัสยิดกรือเซะและเหตุการณ์ตากใบ)]. Skripsi, Program Studi Sejarah dan Peradaban Islam, Fakultas Adab dan Humaniora UIN Syarif Hidayatullah, Jakarta, 2018. (ภาคนิพนธ์)
32. Patani, Aman. *Air Mata Islam Patani*. (น้ำตาอิสลามแห่งปาตานี). Selangor, Malaysia: Mazni Irfan Publication, 2012. (นส)
33. Pramudita, Gede Richard, Fasisaka, Idin, and Resen, Putu Titah Kawatri. “Tindakan Pemerintah Thailand Dalam Merespons Gerakan Etnonasionalisme di Thailand Selatan Tahun 2004-2006.” (การดำเนินการของรัฐบาลไทยในการตอบสนองต่อขบวนการชาติพันธุ์นิยมในภาคใต้ของประเทศไทย ค.ศ. 2004-2006). *Dikshi: Diskusi Ilmiah Komunitas Hubungan Internasional*, Vol. 1, No. 3 (2015): 1-15.
34. Puri, Cantika Niscala. “Peran Organisasi Kerjasama Islam (OKI) dalam Penguatan Diplomasi Islam.” (บทบาทขององค์กรความร่วมมืออิสลาม (OIC) ในการเสริมสร้างการทูตอิสลาม). *Sospol: Jurnal Sosial Politik*, Vol. 8 No 1 (2022): 96-108.

35. Rahman, Agus R. “Hubungan Perbatasan antara Thailand dan Malaysia: Kerjasama Perbatasan dan Lintas Batas Illegal.” (Thailand-Malaysia Border Relations: Border Cooperation and Illegal Border Crossing). *Jurnal Penelitian Politik*, Vol. 10, No. 2 Desember 2013: 113-127.

36. Rahmawati, Baiq Ulva. “Relevansi Teknologi Resolusi Konflik Rasulullah SAW Terhadap Konflik di Thailand Selatan.” (ความเกี่ยวข้องของเทคโนโลยีการแก้ปัญหาความขัดแย้งของ Rasulullah SAW กับความขัดแย้งในภาคใต้ของประเทศไทย). *Proceedings The 1st UMY Grace 2020 (Universitas Muhammadiyah Yogyakarta Undergraduate Conference)*: 256-263.

37. Ramadhan, Tri. “Hikayat Pattani dan Eksistensi Masjid di Negeri Pagoda: Umat Islam Thailand dalam Pusaran Harmoni an Konflik.” (Hikayat Pattani กับการมีอยู่ของมัสยิดในประเทศแห่งเจดีย์: ชาวไทยมุสลิมในวังวนแห่งความปรองดองและความขัดแย้ง). *Journal of Islamic Civilization*, Vol. 3, No. 2, Oktober 2021: 149-159.

38. SD, Hardi Alunaza and Amijoyo, Retno Riyanti Sastro. “Kebijakan Luar Negeri Najib Razak Terhadap Konsolidasi Thailand dan Gerakan Aliansi Separatisme Etnis Melayu di Thailand Selatan di Tahun 2013-2016.” (นโยบายต่างประเทศของนาจิบ ราชคต่อการรวมรัฐของไทยและขบวนการแนวร่วมแบ่งแยกดินแดนกลุ่มชาติพันธุ์มลายูในภาคใต้ของประเทศไทยในปี ค.ศ. 2013-2016). *Mandala Jurnal Hubungan Internasional*, Vol. 2 No. 1 January-June 2019: 96-114. (IR)

39. Shahri, Mohd Firdaus and Huda, Mohd Ikbil Mohd. “Konflik di Selatan Thailand: Implikasi Terhadap Keselematan Nasional Malaysia.” (ความขัดแย้งในภาคใต้ของประเทศไทย: ผลกระทบต่อความมั่นคงแห่งชาติของมาเลเซีย). *Journal of Social Sciences and Humanities*, Vol. 18, No. 3 (2021): 138-158.
40. Wadeng, Naslan. “Konflik Sosial Pada Masyarakat Melayu Patani di Thailand Selatan.” (ความขัดแย้งทางสังคมในชุมชนมลายูปัตานีในภาคใต้ของประเทศไทย). Skripsi, Fakultas Usuluddin dan Studi Agama, Universitas Islam Negeri Reden Intan Lampung, 2018. (ภาคนิพนธ์ มลายูปัตตานี)
41. Wayeekao, Niaripen. “Berislam dan Bernegara bagi Muslim Patani: Perspektif Politik Profetik.” (เป็นอิสลามและเป็นพลเมืองของรัฐสำหรับมุสลิมปัตตานี: มุมมองทางการเมืองเชิงพยากรณ์). *Jurnal Agama dan Hak Azazi Manusia*, Vol. 5, No. 2, Mei 2016: 352-406.
42. Wulandari, Cintya. “Sekuritisasi Isu Separatisme Patani, Thailand Selatan dalam Perspektif Konstruktivisme.” (Securitization of the Issue of Patani Separatism, Southern Thailand in a Constructivist Perspective). *Journal of International Relations*, Vol. 4, Nomor 1, 2018: 48-55.

43. Yaacob, Che Mohd Aziz. “Isu dan Penyelesaian: Konflik Pemisah di Selatan Thailand.” (ประเด็นและแนวทางแก้ไข: ความขัดแย้งแบ่งแยกดินแดนในภาคใต้ของประเทศไทย). *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies*, Vol. 38 (1) (2011): 13-34. (ปัญหาความขัดแย้ง)
44. Yaacob, Che Mohd Aziz and Ahmad, Nohammad Zaki. “Transformasi Isu dalam Penyelesaian Konflik Patani di Selatan Thailand.” (Transformation of Issue in Reconciling Pattani Conflict in Southern Thailand), *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies*, Vol. 46 (1) (July 2019): 131-154. (ปัญหาความขัดแย้ง)
45. Zain, Farid Mat and Mohamed, Zulkarnain (eds.). *Muslim Selatan Thai: Konflik dan Perjuangan*. (มุสลิมภาคใต้ของไทย: ความขัดแย้งและการต่อสู้). Shah Alam, Malaysia: Karisma Publications SDN. BHD., 2008. (นส.)
46. Zakaria, Hasni and Lyndon, Novel. “Identiti Budaya dan Bahasa Etnik Melayu Thesaban Takbai, Selatan Thailand: Satu Analisa Fenomenologi.” (Cultural and Linguistic Identity of the Thesaban Takbai Ethnic Malays of Southern Thailand: A Phenomenological Analysis). *Geografia OnlineTM Malaysian Journal of Society and Space*, 10 Issue 6, 2014: 148-155.

แผนที่เหตุการณ์ตากใบ

ตากใบ
ในสายตาของคนข้างใน

เด็กดี ขยัน และใฝ่เรียน

“ทุกครั้งที่มาองไปที่ خانه หน้าบ้าน
พ่อจะคิดถึง รอสื่อไม่ยั้งตลอด
ทุกวันนี้ก็ยังคิดถึง >>

ครอบครัวมีทั้งหมด 6 คน มีลูก 4 คน ลูกชาย 3 คน ลูกสาวอีก 1 คน รอสื่อไม่ยั้งเป็นลูกคนโต บ้านเรายากจน พ่อแม่รับจ้างกรีดยางและทำนา รอสื่อไม่ยั้งเป็นเด็กดี ขยัน และใฝ่เรียน เมื่อจบชั้น ป.6 ก็บอกพ่อแม่ว่าอยากเรียนด้านศาสนา เลยมาเรียนต่อที่ปอเนาะ¹ ใกล้บ้าน ตอนนั้นพ่อบอกว่าไม่มีเงิน แต่เขาอยากเรียนก็พยายามใช้เงินอย่างประหยัดที่สุด บางวันพ่อจับปลาน้ำจืดได้ก็เอาไปให้ลูกชายที่เรียนอยู่ที่ปอเนาะ มีช่วงหนึ่งที่พ่อแม่ต้องไปรับจ้างกรีดยางที่อำเภอแฉ่ง ช่วงปิดเทอมรอสื่อไม่ยั้งก็จะไปช่วยพ่อแม่เก็บน้ำยาง พ่อแม่กรีดยางช่วงตีหนึ่ง ตีสอง รอสื่อไม่ยั้งจะนอนอยู่ในที่พักตอนเช้าหลังละหมาดซุไบะ² รอสื่อไม่ยั้งจะหุงข้าว ทำกับข้าว ตั้งสำรับไว้แล้วออกไปเก็บน้ำยาง กลับมาพร้อมพ่อและแม่ พอถึงบ้านแม่ก็ไม่ต้องเสียเวลาหุงข้าว ทำกับข้าว เพราะลูกหุงข้าวไว้เรียบร้อยแล้ว กินได้เลย

¹ โรงเรียนสอนศาสนาอิสลาม

² ละหมาดซุไบะ คือการละหมาดช่วงเช้า เวลาประมาณ 05.00 น.-ก่อนพระอาทิตย์ขึ้น

ชาวบ้านที่ลูกชายชอบออกมานั่งเล่นและใช้เวลากับครอบครัว

ลูกเรียนปอเนาะจบชั้นปีที่ 12 หลังจากนั้นก็เป็นอูสตาซ³ และแต่งงานมีครอบครัว ไปอยู่บ้านภรรยา ซึ่งอยู่ในตำบลใกล้เคียงกับที่บ้าน ช่วงลูกชายไปอยู่บ้านลูกสะใภ้ ทำงานเป็นครูสอนโรงเรียนตาดีกา⁴ ในหมู่บ้าน และเป็นครูสอนในโรงเรียนเอกชน สอนศาสนาอิสลาม โรงเรียนโตะดามียะห์ ยายของลูกสะใภ้ที่รักหลานเขยมากเล่าว่า ช่วงที่อยู่บ้านภรรยา หัวรุ่ง รอสื่อไม้มั้จะไปกรีดยาง เสาร์-อาทิตย์ สอนโรงเรียน ตาดีกา และจะทำหวานเย็นใส่ถุงไปขายที่โรงเรียนตาดีกาด้วย ประมาณ 10:00 น. ช่วงที่เด็กนักเรียนพักประมาณครึ่งชั่วโมง รอสื่อไม้มั้จะกลับไปเปลี่ยนเสื้อผ้าเข้าไป

³ ครูสอนศาสนาอิสลาม เป็นคำเรียกครูผู้ชาย ที่จบการศึกษาจากต่างประเทศหรือจบ ปริญญาตรีทางศาสนา

⁴ โรงเรียนสอนศาสนาขั้นพื้นฐานสำหรับเด็กเล็ก

เสื้อตัวโปรดของลูก

เก็บน้ำยาง หลังจากนั้นก็เข้าไปสอนนักเรียนต่อจนถึงเที่ยง วันจันทร์-วันพฤหัสบดี ช่วงเช้าจะไปสอนหนังสือ กลับมาช่วงบ่าย ในช่วงผลไม้หน้าลองกองก็จะช่วยยาย ขนลองกองไปขาย พอถึงช่วงที่บ้านพ่อกับแม่ทำนา ช่วงที่มีเวลา ก็จะกลับมาดำนา และขนต้นกล้าข้าวเพื่อเอาไปให้แม่ดำนา และถ้าคนในหมู่บ้านขอให้ช่วยเวลาทำงาน รือสือไมยก็จะช่วยเพื่อนบ้าน เวลาทำงานที่มีสยิดขอให้ช่วยก็จะไม่ปฏิเสธและจะรีบช่วยทันที จึงเป็นที่รักและเป็นที่รู้จักของคนในหมู่บ้าน

วันที่เกิดเหตุพ่อแม่ไม่ทราบที่เกิดเหตุร้ายกับลูกชาย จน 2 วันหลังยายของลูกสะไภ้ ได้มาบอกว่ารือสือไมยไม่กลับบ้านมา 2 คืนแล้ว ไม่ทราบไปไหนและคิดว่าน่าจะไป เหตุการณ์ตากใบ ตอนนั้นพ่อแม่เป็นห่วงลูกมาก วันพุธไปที่ค่ายอิงคยุทธฯ ไปดูที่ รายชื่อของผู้ที่เสียชีวิต มีชื่อรือสือไมยอยู่ในนั้นด้วย พ่อตกใจบอกไม่ถูก เสียใจมาก ด้วย เมื่อเข้าไปดูศพก็จำได้ทันที เพราะมือและแขนของรือสือไมยไม่เท่ากัน เกิดจากการที่ลูกชายไปเล่นฟุตบอลล้มและเอ็นข้อศอกยันทำให้ข้อศอกงอหนึ่ง มือเลย ไม่เท่ากัน พ่อจำได้ดี ตอนที่รับศพกลับมา ตอนที่ยังไม่โดนลม ศพยังมีสภาพที่ดีอยู่ แต่พอมาถึงบ้านศพดำเขียวหมด ยายของลูกสะไภ้ขอให้ฝังที่กุโบร์ที่บ้านแม่แน

เสื้อตัวโปรตของลูก

จากเราไป เมื่อคิดถึงจุดนี้ พ่อแม่และครอบครัวก็ทำได้ ตอนนั้นพ่อเสียใจมากที่ลูกไปโดยไม่บอกอะไร

ก่อนหน้านั้นประมาณ 2 วัน ลูกชายกลับบ้านและนั่งที่ซ้านบ้านและคุยกับพ่อว่า จะไปที่ตากใบจะไปซื้อเครื่องสูบน้ำ พ่อก็จะฝากซื้อด้วยเพราะของที่ตากใบถูกกว่าที่นราธิวาส และบอกพ่อว่าผมรู้สึกเหนื่อยมาก ปวดเมื่อยไปทั้งตัว ไม่รู้เป็นอะไร ปวดมา 2-3 วันแล้ว ตอนนั้นพ่อสังเกตเห็นหน้าลูกชายซีด และอาการเหนื่อยล้ามาก และลูกพูดอีกว่า พ่อผมจะจากภรรยาแล้วนะพ่อ แต่ความหมายของพ่อคิดว่า รอสื่อไม่ยะหย่าภรรยา เลยบอกว่าตอนนี้ภรรยาท้องอยู่ ท้อง 9 เดือนแล้วอย่างไร ก็ทิ้งไม่ได้ หลังจากนั้นกลับไปบ้านก็จากไปจริง ๆ พ่อไม่รู้ว่านี่เป็นลางบอกเหตุที่ลูกจะจากไป ทุกครั้งที่มองไปที่ซ้านหน้าบ้านพ่อจะคิดถึงรอสื่อไม่ยต์ตลอด ทุกวันนี้ก็ยังคิดถึง

หลังจากเสร็จพิธีฝังศพ ครอบครัวเศร้าใจมาก พ่อแม่ทำใจไม่ได้ประมาณ 3 เดือน เวลาที่มีเพื่อนบ้านถามถึงลูกชาย ก็จะเสียงเครือและมีน้ำตาทุกครั้ง ตอนนั้นรู้สึกเจ็บปวดกับการกระทำของเจ้าหน้าที่ทหารที่ทำกับลูก เจ็บปวดกับภาพศพมีรอยเขียวช้ำ ทหารไม่ทำมาถึงขนาดนี้ และไม่พอใจที่เก็บศพไว้นานถึง 3-4 วัน ลูกคงเจ็บปวดมากก่อนเสียชีวิต แต่ก็ปลอบใจตัวเองและครอบครัวว่า รอสื่อไม่ยถึงคราวที่ต้องเสียชีวิตแล้ว ไม่ว่าจะเสียชีวิตด้วยเหตุการณ์ตากใบหรือเหตุการณ์อื่นอย่างไรก็คงถึงเวลาของลูกแล้วที่ต้อง

นายรอสื่อไม่ย สาและ

ในความทรงจำของพ่อ

ผู้วางที่เพียบพร้อม

เมื่อเช้าของวันที่ 25 ตุลาคม 2547 ซึ่งตรงกับ เดือนรอมฎอน¹ กะปะกับแบมะ ทำกับข้าว และรับประทานอาหาร ซอโหรี² กับปฏิบัติศาสนกิจ ละหมาดซุไบะ³ ก่อนที่ดวงอาทิตย์จะขึ้นขอบฟ้า กะปะจัดเตรียมอุปกรณ์ กริตยางและदानาตามปกติ ในขณะที่กะปะกำลังदानาอยู่กับแบมะในช่วงสลาย ก็มีเพื่อนบ้านมาชักชวนแบมะให้ไปร่วมฟังบรรยายจือราเมาะห์⁴ พร้อมละศีลอด⁵ กันที่อำเภอดากไบ แบมะเป็นคนเคร่งศาสนา จึงตัดสินใจไปตามคำชวน และได้ชวนกะปะกลับบ้านเร็วกว่าปกติ

กะปะมาเห็นแบมะอีกครั้งผ่านทางโทรทัศน์ แต่มันไม่ใช่ภาพการฟังบรรยายจือราเมาะห์พร้อมละศีลอดร่วมกัน มันกลับกลายเป็นเหตุการณ์การสลายการชุมนุมที่หน้าท่าสถานีตำรวจอำเภอดากไบ และในตอนหนึ่งของการรายงานข่าวอยู่ในนั้น กะปะได้เห็นภาพของแบมะในสถานการณ์เลวร้ายเพียงไม่กี่วินาทีเท่านั้น จากนั้นภาพของแบมะก็ถูกตัดไปเป็นเรื่องอื่นกับสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น และนั่นคือเพียงวินาทีหนึ่งที่กะปะได้เห็นว่าเขายังมีชีวิต

¹ เป็นเดือนที่ 9 ในปฏิทินตามหลักศาสนาอิสลาม เดือนนี้เป็นเดือนที่คนมุสลิมจะถือศีลอด คือการงดเว้นจากการกิน ดื่ม และอดกลั้นจากอารมณ์ใฝ่ต่ำทั้งหลาย ตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นจนถึงเวลาพระอาทิตย์ตก

² รับประทานอาหารก่อนเวลาพระอาทิตย์ขึ้น หรือก่อนเวลาถือศีลอด

³ ละหมาดซุไบะ คือการละหมาดช่วงเช้า เวลาประมาณ 05.00 น.-ก่อนพระอาทิตย์ขึ้น

⁴ การบรรยายทางศาสนาอิสลาม

⁵ การรับประทานอาหารหลังจากถือศีลอดมาตลอดทั้งวัน จะเป็นช่วงเวลาหลังพระอาทิตย์ตก

หนึ่งในสิ่งพิเศษที่จำได้เมื่อนึกถึงแบมก็คือ ซุปเปิดเทศ

กะเปยังหวังว่าแบมจะต้องไม่เป็นอะไร จนหลายวันถัดมาข่าวคราวการเสียชีวิตจากเหตุการณ์เริ่มดังก้องเข้ามาในหูมากขึ้น กะปะวิตกกังวล นอนไม่หลับหลายคืน กระทั่งมีเพื่อนบ้านที่ประสานงานกับหน่วยงานของรัฐได้มาแจ้งข่าวแก่ญาติ ผู้เข้าร่วมชุมนุมในวันนั้นให้มาดูศพที่ค่ายทหาร กะปะจึงรีบไป แม้ใจหนึ่งก็เห็นว่าอาจจะได้เจอเพียงศพก็ตาม

“ จนถึงทุกวันนี้ก็ยังไม่มียาคอบว่าศพของแบมะอยู่ทีไหน
มีเพียงการระบุสาเหตุการเสียชีวิตไว้ในใบมรณบัตรว่า
‘ขาดอากาศหายใจ’ ” >>

เมื่อไปถึงเห็นศพหลายศพถูกเรียงไว้รอให้ญาติมารับ แต่ก็ไม่สามารถชี้ชัดว่าคนไหนคือแบมะ ไม่แน่ว่าแบมะเสียชีวิตแล้วหรือยัง จนกระทั่งมีเจ้าหน้าที่นำรูปภาพผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์มาให้เลือกดูและยืนยันชัดเจนว่าสามีเสียชีวิตแล้ว และนั่นคือ “วันที่ที่กะปะได้เจอสามีอีกครั้ง” ในสภาพที่ร่างกายเหมือนโดนทำร้ายจากคนหลายคนจนเป็นเหตุให้เสียชีวิต หลังจากทีรู้แล้วว่าแบมะเสียชีวิตแล้วจริง ๆ ความเห็นดเนิน้อยในการหาศพเพื่อนำมาประกอบพิธีทางศาสนากลับสูญเปล่าเพราะไม่รู้วาศพของแบมะถูกกำจัดให้หายด้วยวิธีการไหน จนถึงทุกวันนี้ก็ยังไม่มียาคอบว่าศพของแบมะอยู่ทีไหน มีเพียงการระบุสาเหตุการเสียชีวิตไว้ในใบมรณบัตรว่า “ขาดอากาศหายใจ”

สำหรับกะปะแล้ว มะ หรือนายมะ อุเซ็ง คือผู้ชายที่เพียบพร้อมคนหนึ่ง ถึงเราจะยากจน แต่แบมะก็ไม่เคยทำหน้าที่ของเขากพร่อง เขาสุขุม สมถะ เป็นคนอยู่แบบเรียบง่าย ไม่ชอบมีปัญหาอะไรกับใคร และปฏิเสธการขอความช่วยเหลือจากคนอื่นไม่เป็น เขาเป็นพ่อครัวที่กำกับข้าวแกง โดยเฉพาะเมนูพื้นบ้านซูปเปิดเทศ หากในชุมชนมีการจัดงานเลี้ยงในโอกาสงานใด ๆ แบมะจะถูกเชิญให้มาเป็นหัวหน้าพ่อครัวกำกับข้าวอยู่เสมอ กะปะจำได้ว่ากับข้าวมือสุดท้ายที่เขาได้แสดงความสามารถพิเศษด้านนี้คือการเป็นพ่อครัวในกิจกรรมละครล้อดร่วมกับเพื่อนบ้านที่มัสยิดในหมู่บ้าน วันหนึ่งก่อนที่เขาจะจากพวกเราไป และทุกวันนี้ แม้วจะจากหมู่บ้านไปอย่างไม่มีวันกลับแล้ว แต่เสียงอันไพเราะของเขา ยังคงก้องในหูของ

กะปะปรุงซูปเปิดเทศกาลความระลึกถึงแบมะ

เพื่อนบ้านทุกคนในฐานะ มุ้อ์ซชิน⁶ เกือบ ๆ ทุกเวลาของการละหมาด เขาทำหน้าที่ได้ดีเยี่ยม เป็นแบบอย่างที่น่ายกย่องและเชิดชูเกียรติ แม้เขาจะจากโลกนี้ไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับมาก็ตาม

ทุก ๆ วันกะปะพยายามปล่อยวางกับทุกเรื่อง กะปะเป็นผู้หญิงที่อ่อนแอแต่ต้องทำตัวให้แข็งแกร่งในการเป็นหัวหน้าครอบครัวแทนสามี สัญญาว่าจะทำหน้าที่อย่างดีที่สุดจนวินาทีสุดท้ายที่เราสองคนจะได้พบกันอีกในโลกหน้า

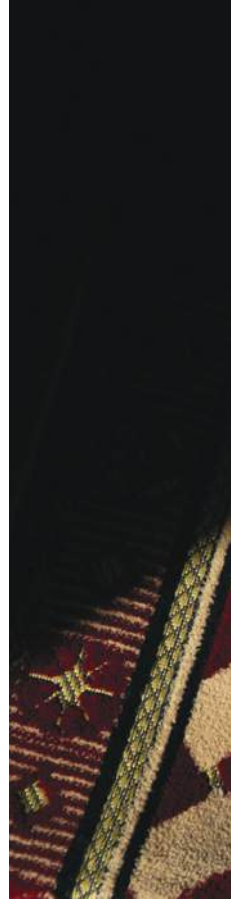
นายมะ อุเซ็ง

ในความทรงจำของภรรยา ○

⁶ มุ้อ์ซชิน คือผู้ประกาศหรือเรียกร้องว่าถึงเวลาละหมาด และเชิญชวนให้ทุกคนมาละหมาด โดยทั่วไปมุ้อ์ซชิน จะไปที่มีสยิดเมื่อถึงเวลาละหมาด และส่งเสียงผ่านลำโพงจากมีสยิด ซึ่งจะดังไปทั่วทั้งหมู่บ้าน เพื่อเตือนให้คนในหมู่บ้านทราบถึงเวลาละหมาดแล้ว และเชิญชวนให้ผู้ชายมุสลิมมาละหมาดที่มีสยิด

นาฬิกา จากน้ำพักน้ำแรง

ฮาเล็มเป็นลูกชายคนเดียวและเป็นพี่คนโต มีน้องสาวทั้งหมด 6 คน ตอนเด็กอายุสัก 10 ขวบ เป็นเด็กขี้มาก ชอบตามพ่อแม่ไปทำงานสวนยางและที่นา โตขึ้นเวลาชาวบ้านจะขึ้นสระตอ ก็ชอบเรียกให้มาช่วย ชาวบ้านทุกคนชอบนิสัยฮาเล็ม เขาชอบไปหาปลา หาเหาะจนต้องบอกว่าขี้เกียจทำให้กินแล้ว ด้วยนิสัยของฮาเล็มที่เป็นคนขยันและชอบช่วยเหลือผู้อื่นทำให้ทุกคนในหมู่บ้านต่างก็รักเขา ฮาเล็มเรียนจบมัธยมศึกษาปีที่ 3 จากนั้นก็เรียนโรงเรียนสอนศาสนา ก่อนเสียชีวิตประมาณ 1 เดือนเขาตัดสินใจไปทำงานกรีดยางกับญาติที่อยู่ประเทศมาเลเซียเนื่องจากปัญหาการเงินของทางบ้าน เมื่อไปทำงานได้ประมาณ 1 เดือนก็กลับมาเยี่ยมบ้านเพราะเป็นช่วงเดือนบวช ตอนกลับมาเยี่ยมบ้านฮาเล็มซื้อไม้ดจากประเทศมาเลเซียเพื่อให้พ่อใช้เชือดวัวสำหรับพิธี قربانในวันฮารีรายอและได้ให้เงินแม่ 1,500 บาท ให้พ่อ 2,000 บาท รวมไปถึงยังซื้อนาฬิกามาฝากน้องสาว 3 เรือน และซื้อขนมมาฝากน้องที่ยังเล็ก ๆ ด้วย

มีดที่ฮาเล็มซื้อมาจากมาเลเซียเพื่อให้พ่อใช้เชือดวัวสำหรับพิธี قربانในวันฮารีรายอ

“เหตุการณ์ผ่านมา 17 ปีก็ยังคงคิดถึง ยิ่งใกล้วันฮารีรายอ¹
ตอนที่อ่านคุตบะห์² ก็ยังร้องไห้เพราะคิดถึงลูก”

¹ วันเฉลิมฉลองหลังการถือศีลอดมาตลอดเดือนรอมฎอน

² การบรรยายธรรมที่มีสยิด ในช่วงก่อนละหมาดร่วมกันในวันศุกร์

เครื่องเสียงที่ครอบครัวยังเก็บไว้

ที่ประเทศมาเลเซีย และเมื่อทำงานหาเงินได้จำนวนหนึ่งก็ซื้อนาฬิกามาให้ตามที่สัญญาไว้

ครอบครัวเราถูกเชิญตัวไปที่ค่ายเพื่อระบุศพประมาณ 2-3 วันหลังจากเหตุการณ์ สาเหตุที่ทางการแจ้งการเสียชีวิตของฮาเล็มเข้าเป็นเพราะฮาเล็มไม่ได้นำบัตรประจำตัวประชาชนติดตัวไป วิธระบุตัวผู้เสียชีวิตคือให้ครอบครัวดูภาพผู้เสียชีวิตจากอัลบั้ม หากแน่ใจว่าใช่ ทางปลัดอำเภอก็จะดำเนินเรื่องต่อ แต่วันที่ต้องไประบุ

ณ อยู่ ม. 6 พี่เป็นพี่ชายที่ดีมาก ดูแลน้องทุกคนแทนพ่อ ทุกครั้งที่น้องๆ แอบไปเล่นน้ำ พี่จะถือไม้เรียวมาตามให้กลับบ้าน เนื่องจากฮาเล็มเป็นพี่ชายคนโต ทำให้ต้องรับหน้าที่ช่วยดูแลน้องสาวทุกคนเวลาพ่อแม่ออกไปทำงาน และเมื่อน้ำท่วมทุ่งนาจนทำให้เกิดหนองน้ำ น้องๆ จะแอบไปเล่นน้ำจนทำให้ฮาเล็มต้องไปตามกลับบ้าน ความทรงจำตรงนี้เป็นเรื่องที่จำได้อย่างชัดเจน

หนูเป็นน้องที่ฮาเล็มสนิทที่สุด เพราะพี่ชายพูดอะไรเราก็มักจะเชื่อฟัง ก่อนที่จะไปมาเลเซีย ฮาเล็มบอกมาให้เรียนหนังสือๆ เพราะพ่อทำงานไม่ไหวแล้วจะได้ช่วยกันหาเงิน ถ้าพี่กลับมาพี่บอกว่าจะซื้อนาฬิกามาให้ พี่เขาให้สัญญาก่อนที่จะจากบ้านไปทำงาน

เสื้อตัวโปรดของฮาเล็ม

ศพของฮาเล็มแม่ไม่ได้ไป เพราะยังคงทำใจไม่ได้ แม่ตอนฝังศพแม่ก็ไม่ได้ไปทำพิธี ทุกวันนี้น้องยังเก็บเสื้อบอลที่ฮาเล็มรักมากและยังเก็บธนบัตร 10 บาทที่อยู่ในกระเป๋าพี่ชายไว้อีกด้วย

เมื่อครอบครัวได้รับเงินเยียวยาจากภาครัฐแล้ว เมื่อนำเงินมาซื้อสวนยางจำนวน 4 ไร่ แต่ตอนนี้ราคายางตก 2-3 วันถึงจะได้เงิน 400 บาทพอเป็นค่ากับข้าว เหตุการณ์ผ่านมา 17 ปีก็ยังคิดถึง ยิ่งใกล้วันฮาเร็ยอตอนที่อ่านคุตบะห้ก็ยังร้องไห้เพราะคิดถึงลูก แม้จะผ่านไปนานแต่ไม่มีวันไหนที่ลูกจะเลื่อนหายไปจากใจของผู้เป็นแม่

นายแหวฮาเล็ม แวเต็ง

ในความทรงจำของแม่และน้องสาว

น้องชาย อายุแค่ 16 ปี

“ครอบครัวไหนที่มีคนไปเหตุการณ์ตากใบ
จะถูกทหารจับตามอง ทำให้วัยรุ่นในหมู่บ้าน
ไม่ค่อยมี หนีไปอยู่ที่อื่นหมด”

เรามีพี่น้อง 5 คน อิมรอนเป็นน้องคนสุดท้อง ตอนที่เสียชีวิตอายุแค่ 16 ปี กำลังศึกษาที่โรงเรียนอิสลามบูรพา

วันเกิดเหตุเราออกจากบ้านแต่เช้าพร้อมพี่ชายคนโตที่จะไปทำงานที่มาเลเซีย แวะส่งน้องที่โรงเรียนซึ่งเป็นทางผ่านก่อน อิมรอนขอเงินจากพี่ชายเพิ่มจากที่แม่ให้ทั้งหมดรวม 800 บาทเพื่อซื้อเสื้อลายอ¹

เพื่อนน้องชายบอกว่าวันนั้นอิมรอนขั้บรถยนต์ของโรงเรียนไปซื้อของในตัวเมือง เป็นของที่จะขายในสหกรณ์ของโรงเรียน เมื่อกลับมาถึงโรงเรียนเพื่อน ๆ ไม่อยู่ ไปตากใบกัน ด้วยความที่อยากไปซื้อเสื้อลายอ เลยซื้อรถมอเตอร์ไซด์ไปกับเพื่อนสองคน ใส่ชุดนักเรียนทั้ง 2 คน หลังเกิดเหตุ 1 วันทางค่ายอิงคยุทธฯ โทร.มาบอกว่าน้องเสียชีวิตแล้ว ครอบครัวตกใจมาก วันนั้นนายก อบต. และสมาชิก อบต. ได้พาพ่อและแม่ไปรับศพน้องกลับมาทำพิธีที่บ้าน

¹ วันเฉลิมฉลองหลังการถือศีลอดมาตลอดเดือนรอมฎอน

เสื้อตัวนี้อีมรอนจะใส่เป็นชุดรายก่อนที่จะเสียชีวิต
ครอบครัวยังเก็บไว้ เพื่อระลึกถึงเด็กผู้ชายคนเล็กสุดของบ้าน

ธนบัตรใบนี้ ครอบครัวเก็บได้จากกางเกงที่อิมรอนใส่ในวันที่เสียชีวิต

พ่อแม่ทุกข์ใจอย่างหนัก แม่เป็นไข้ไม่สบายหลายวัน แต่ทำใจได้เพราะคิดว่าคนเราเมื่อถึงคราวตายก็ต้องไปทุกคน หนีไม่พ้น ส่วนพ่อช่วงนั้นพ่อเริ่มสุขภาพไม่ดี ไปไหนไกลไม่ได้ เลยเป็นหน้าที่ของพี่ชายคนโตที่ต้องกลับบ้านและพาแม่ไปขึ้นศาล ส่วนน้องชายคนที่ 2 ต้องรับศึกหนักเพราะทหารมารับตัวไปสอบสวนอยู่ตลอดเวลา เพราะหมู่บ้านเรากลายเป็นหมู่บ้านสีแดงจากเหตุการณ์ตากใบ เมื่อเกิดสถานการณ์ความไม่สงบที่เหนือขึ้น วิทยุในหมู่บ้านก็มักถูกทหารนำไปสอบสวนตลอดและมีการกักตัวด้วย น้องชายคนที่ 2 เหมือนจะเป็นโรคจิตเพราะกลัว ครอบครัวอยู่ด้วยความระแวงว่าทหารจะมารับตัวไปอีก ส่วนพี่ชายเมื่อกลับมาถึงบ้าน ทหารก็มา

สอบถามตลอดทุกครั้งที่ถึงบ้าน แม่ทุกขใจหนักอีกเพราะกลัวลูกจะโดนจับตัวไปอีก คนในหมู่บ้านก็เช่นเดียวกัน ครอบครัวไหนที่มีคนไปเหตุการณ์ตากใบจะถูกทหารจับตามอง ทำให้วัยรุ่นในหมู่บ้านไม่ค่อยมี หนีไปอยู่ที่อื่นหมด ปัจจุบัน พ่อ แม่ เสียชีวิตแล้ว น้องชายคนที่ 2 อาการดีขึ้น ส่วนพี่ชายคนโตก็กลับมาทำงานที่บ้าน แล้ว

นายอิมรอน ลาเต๊ะ

ในความทรงจำของพี่ชาย

ประตูบ้านที่ถูกกัด

วันทัฬหะตก

“ แม่รู้สึกเจ็บปวดมาก วันก่อน
ยังเห็นลูกในสภาพที่ดี แต่ลูก
กลับมาในสภาพที่จำไม่ได้ ”

 อับดุลการิม เจ๊ะซะมีพี่น้อง 6 คน ชาย 1 คน หญิง 5 คน เขาเป็นลูกคนที่ 2 ลูกเรียนจบแค่ ป. 6 เป็นคนที่ชอบทำงานช่วยเหลือพ่อแม่ เขาเสียชีวิตเมื่ออายุ 28 ปี ตอนนั้นเพิ่งจะแต่งงานได้ 1 อาทิตย์

วันเกิดเหตุเป็นวันที่ฝนตก เป็นช่วงเดือนปอซอ¹ วันนั้นไม่ทราบว่าคุณไปไหน ลูกไม่กลับบ้าน แต่ได้ข่าวว่ามีเหตุยิงกันที่ตากใบ ผ่านไปประมาณ 3 วัน ก็มีคนมาบอกว่าคุณเสียชีวิตอยู่ที่ค่ายอิงคยุทธฯ ก็เหมารถกับคนในหมู่บ้านไปกันวันที่ 4 ไปรับศพ ตอนนั้นหน้าก็จำไม่ได้แล้ว จำได้แต่กางเกงที่ลูกใส่ วันนั้นเป็นวันที่بابอแม่ได้ทำพิธีอาบนํ้าศพ เพื่อที่จะไปฝังที่ตะโละมานะ

بابอให้แม่รอรับศพที่ตะโละมานะ ตอนนั้นแม่ร้องไห้เยอะมาก วันนั้นมาพร้อมกับขบวนรถที่มาส่งศพจากค่ายอิงคยุทธฯ ไปถึงก็เย็นมากแล้ว แม่เปิดบวชที่ตะโละมานะ ต้มแต่นํ้าทานอะไรไม่ลง กว่าจะนำศพกลับไปฝังที่โบสถ์ที่บ้านก็เที่ยงคืนแล้ว แม่รู้สึกเจ็บปวดมาก วันก่อนยังเห็นลูกในสภาพที่ดี แต่ลูกกลับมาในสภาพที่จำไม่ได้ในความทรงจำของแม่ อับดุลการิมจะเป็นคนที่ช่วยเหลือพ่อแม่ทำงาน ความรู้สึกแม่ไม่เคยลืมลูกเลย ยังคิดถึงลูกเสมอ

ช่วงนั้นครอบครัวกลัวทหารมากเพราะมีช่วงหนึ่งที่แม่ไปอยู่กับลูกสาวที่เจาะไอร้อง ทหารมาถึงบ้านเห็นไม่มีคนอยู่ เลยจับประตูบ้านจนเสียหาย เข้าไปรื้อค้นในบ้าน จับประตูห้องนอนเสียหายเหมือนกัน ญาติโทร.บอกวันนั้นแม่รีบกลับมากับลูกสาว กลับมาจากทางบนเขาจากเจาะไอร้อง มาถึงสุไหงปาดี เป็นทางเปลี่ยวและน่ากลัวที่สุดแต่ก็ต้องรีบกลับบ้าน เป็นอะไรที่เจ็บปวดมากในตอนนั้น

นายอับดุลการิม เจ๊ะซะ

ในความทรงจำของแม่

¹ คำว่า ปอซอ เป็นคำภาษามลายูถิ่น หมายถึง การถือศีลอด

หน้าอำเภอ และโรงพักตากใบ

“ ช่วงนั้นถ้าไม่จำเป็นจะไม่ไปที่อำเภอและโรงพัก เพราะไม่อยากเห็น ไม่อยากนึกถึง เหตุการณ์ ในวันนั้นมันติดตา เมื่อผ่านสถานที่หน้าอำเภอ ตากใบและหน้าสถานีตำรวจตากใบ ”

ครอบครัวมีลูก 4 คน ชาย 1 คน หญิง 3 คน สามี มีอาชีพรับจ้างตัดไม้ เลื่อยไม้ ทำนา กะยะทำหน้าที่ แม่บ้าน และรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้า

วันเกิดเหตุ กะยะไปที่ตากใบกับลูกชายเพื่อไปซื้อของที่ลูกชาย ต้องใช้ไปเป็นทหารเกณฑ์ แต่เห็นคนจำนวนมากที่หน้าโรงพัก เลยเข้าไปดูและแยกกับลูกชายตรงนั้น ลูกบอกว่าจะออกไป ที่อื่น หลังจากนั้นไม่เจอกับลูกชายเลย กะยะเจอเพื่อนบ้าน เดียวกันหลายคน แต่ไม่ทราบว่ามีกี่มาด้วย ตอนนั้นมีการ ฉีดน้ำและยิง ช่วงนั้นเองที่เจอสามีมาจากไหนก็ไม่ทราบมา จับมือและบอกว่า “มาเดี๋ยวเราไปข้างล่างที่ติดแม่น้ำ” กะยะ กอดหลังและกลิ้งไปด้วยกัน

เสื้อตัวโปรตที่ยังเก็บไว้อย่างดี

พอไปถึงข้างล่างมีอีกหลายคนที่อยู่ตรงนั้น มีผู้ชายคนหนึ่งพูดว่า “ผมถูกยิงแล้ว” ตอนนั้นกะยะเห็นมีเลือดแดงๆ ติดที่เสื้อผู้ชายคนนั้น หลังจากนั้นเจ้าหน้าที่ประกาศให้ผู้หญิงขึ้นไปข้างบน ตอนนั้นสามีพูดว่ากะยะไปเถอะ หลังจากนั้นกะยะก็ไปอยู่

รวมกับผู้หญิงอีกหลายคนที่หน้าโรงพัก จากนั้นเจ้าหน้าที่ก็ให้ผู้ชายทั้งหมดขึ้นรถ ทุกคนถูกมัดมือไว้ด้านหลัง กะยะใจไม่ดี ประมาณเวลา 20:00 น. ทหารมาส่งที่บ้านศาลาใหม่และทุกคนแยกย้ายกลับบ้าน มาถึงบ้านลูกชายยังไม่กลับบ้าน กะยะคิดว่าลูกน่าจะอยู่ในเหตุการณ์ด้วย

วันรุ่งขึ้นไปค่ายอิงคยุทธฯ แต่เช้า แต่เข้าไปไม่ได้เจ้าหน้าที่ไม่อนุญาต ช่วงเย็นเจ้าหน้าที่อนุญาตให้คุยโทรศัพท์กับผู้ที่ถูกจับกุมได้ กะยะได้คุยกับลูก ลูกบอกว่าเจอหน้า 2 คนแต่ไม่เจอพ่อ ตอนนั้นกะยะเหมือนจะเป็นลม ก้าวขาเดินต่อไปไม่ไหวญาติต้องช่วยกันพยุง และแยกย้ายกันกลับบ้าน วันรุ่งขึ้น (วันที่ 3 ที่เกิดเหตุ) กะยะไปที่ค่ายฯ แต่เช้า พ่อของกะยะก็ไปด้วย วันนั้นไปดูรูปผู้ที่เสียชีวิต แต่จำไม่ได้เลยให้พ่อไปดูศพแทน เพราะผู้หญิงเจ้าหน้าที่ไม่อนุญาตให้เข้าไป พ่อไปดูศพ และโทรคุยกับกะยะเพื่อสอบถามเสื้อผ้าที่สามีใส่ หลังจากนั้นได้รับศพกลับมาทำพิธีกรรมทางศาสนาที่บ้าน

บ้านเรา

หลังจากสามีเสียชีวิตเหมือนอยู่ตัวคนเดียว ไม่มีจิตใจทำงาน ไม่รู้จะเริ่มจากตรงไหน เพราะสามีเป็นคนหาเลี้ยงครอบครัว ตอนนั้นเครียดไม่ทราบจะทำงานอะไร ตอนนั้นให้แม่ช่วยขายที่นาเพราะไม่อยากทำนาแล้ว และปลี่ยนนกที่สามีเลี้ยงอยู่ในกรง 4 ตัว เปิดกรงนกออกและพูดกับนกว่า “ออกไปเถอะเจ้านกเอ๋ย เราต่างคนต่างออกไปทำมาหากินของตัวเองเถอะ เพราะตอนนี้เจ้าของเจาก็ไม่อยู่แล้ว”

พอวันที่ 1 พฤศจิกายน 2547 กระยะไปที่อำเภอ บอกว่าลูกชายต้องไปเกณฑ์ทหารนะ แต่ลูกชายถูกจับอยู่ ลูกชายเลยได้กลับมาและไปเกณฑ์ทหารตามกำหนด ตอนนั้นมีทหารเข้ามาเยี่ยมที่บ้าน ถามกระยะว่าทำไมให้ลูกชายเป็นทหารทำไมไม่ให้เป็นโจรไปเลย ตอนนั้นกระยะรู้สึกเกลียดทหารไม่ชอบทหาร ช่วงนั้นถ้าไม่จำเป็นจะไม่ไปที่อำเภอและโรงพักเพราะรู้สึกไม่อยากเห็น ไม่อยากนึกถึง เหตุการณ์ในวันนั้น มันติดตา เมื่อผ่านสถานที่หน้าอำเภอตากใบและหน้าสถานีตำรวจตากใบ

นายมาหะมะ เล้าะปากอ
ในความทรงจำของภรรยา

เป็นวันที่เศร้ามากๆ

✓ วันที่ได้รับข่าวเหตุการณ์ตากใบ บาบอเพิ่งจะกลับมาจากต่างประเทศ เมื่อกลับมาคืนนั้นดูข่าวในโทรทัศน์รู้สึกไม่สบายใจจนนอนไม่หลับ แต่วันรุ่งขึ้นต้องไปประชุมที่โรงแรมกับคณะกรรมการอิสลามเรื่องจัดงานเมาลิดกลาง ตอนที่ประชุมนั้นมีมุสลิมคนหนึ่งโทร.มาร้องให้กับبابอ บอกว่ามีศพเยอะมากถูกวางไว้ที่สนามในค่ายทหาร บาบอจึงถามว่ามีศพประมาณเท่าไร เขาตอบกลับว่ามีประมาณร้อยศพ บาบอถือโอกาสไปบอกนักการเมืองคนหนึ่งตอนที่พักการประชุม สักพักเขาเปลี่ยนแล้วยกโทรศัพท์โทร.หาแม่ทัพภาค 4 ถามว่ามีศพอยู่ที่ค่ายทหารจริงหรือไม่ เมื่อได้รับคำตอบว่าจริงจึงปิดการประชุมทันทีและให้بابอกลับจังหวัดปัตตานีเพื่อไปดูศพที่ค่ายทหาร

ระหว่างทางกลับจากกรุงเทพฯ ก็โทร.หาคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด 3 แห่งให้ไปที่ค่ายทหารด้วย บาบอมาถึงก่อนจึงนั่งรออยู่คนเดียวประมาณ 30 นาทีระหว่างรอคนอื่น ๆ รู้สึกกลัวและไม่ปลอดภัย หันไปดูที่สนามศพเรียงอยู่เยอะมากเกือบร้อยศพ คณะกรรมการอิสลาม 3 จังหวัดมากันประมาณ 20 กว่าคน เมื่อมาถึงกรรมการบางคนถึงกับร้องไห้ออกมาเพราะเห็นสภาพศพที่ถูกปล่อยทิ้งไว้ให้นอนกลางสนามตากแดดตากฝน ทำเหมือนกับเขาไม่ใช่คนมาก่อน

เสื้อที่บอบอใส่ทำพิธีให้ศพ 50 ศพ

วันรุ่งขึ้นหลายครอบครัวมารับศพกลับบ้าน แต่สภาพศพแต่ละคนนั้นแทบจำไม่ได้ เพราะใบหน้าถูกทำร้ายจนบวม มีรอยขีดข่วน สีแดง สีม่วงเต็มไปทั่วร่างกาย มีศพที่ไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นใครถึง 22 ศพ บาบอจึงพาไปฝังศพที่กุโบรตะโลมะนาเนาะ สาเหตุที่ฝังมัสยิดตะโลมะนาเนาะไม่ได้อ้างอิงถึงประวัติศาสตร์ เพียงแต่คิดว่า จะทำอะไรให้ศพได้ฝังเร็วที่สุดและมองว่ามัสยิดแห่งนี้เป็นประตูสู่จังหวัดนราธิวาส นายอำเภอก็เห็นด้วยที่จะฝังศพไว้ที่นี้จึงไม่ได้คิดอะไรมาก

“ทุกวันนี้بابอยังมีข้อสงสัยว่าทำไม
การส่งตัวคนระหว่างตากใบถึงปัตตานี
ใช้เวลากว่า 6 ชั่วโมง”

ระหว่างทางที่นำศพมาฝังกลัวว่าจะมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นจึงขอให้ทหารนำรถมา
คุ้มกันจนถึงมัสยิดตะโละมานะ เมื่อถึงพิธีฝังศพมีกลิ่นเหม็นคลุ้งไปทั่ว
เพราะเสียชีวิตมาได้เกือบ 3 วันแล้ว بابอเป็นคนที่ไม่สามารถดูแล ดูแลได้
แต่วันนั้นอัลลอฮ์ทำให้بابอรู้สึกเข้มแข็ง และبابอเป็นคนอาบน้ำให้ศพจำนวน
50 ศพ บริเวณมัสยิดมีคนมารอดูพิธีฝังศพกว่า 100 คน แต่เมื่อศพมาถึงบางคน
ก็วิ่งหนีไปเพราะกลิ่นเหม็นมากจนเสื้อที่بابอใส่ทำพิธีมีกลิ่นศพติดกลับมาด้วย
ตอนนั้นเป็นละหมาดมัฆริบ¹ มีคนเหลือเพียงไม่กี่คนที่อยู่ละหมาดเพราะเป็น
เดือนรอมฎอน บางคนก็กลับไปแก้วช² ก่อน ใช้เวลา 2-3 ชั่วโมงในการทำศพ
เสร็จประมาณตอน 2 ทุ่ม

วันนั้นเป็นวันที่เศร้ามาก ๆ بابอตั้งคำถามตลอดว่า ทำไม ที่มีโลงศพทำไมไม่นำศพ
ใส่ในโลง ทำไมต้องทิ้งไว้อย่างนั้น แม้เวลาผ่านไปหลายเดือนก็ยังรู้สึกสลดใจ

¹ เป็นการละหมาดช่วงเวลา 18.30-ก่อนละหมาดช่วงค่ำ (เวลาประมาณ 19.45 น.)

² ละศีลอด หรือรับประทานอาหารในช่วงเวลาหลังพระอาทิตย์ตก

หลังจากพิธีฝังศพ บาบอช่วยทั้งทางภรรยาและลูก ๆ ของผู้เสียชีวิต บาบอได้เชิญญาติของผู้เสียชีวิตมาที่คณะกรรมการอิสลามจังหวัดนราธิวาสเพื่อรับความช่วยเหลือจากมาเลเซียซึ่งระดมเงินบริจาคมาให้ ส่วนเด็กกำพร้า บาบอประสานกับเครือข่ายในจังหวัดนราธิวาสให้ช่วยดูแลและเยียวยาแม่ม่ายและลูก ๆ ของผู้เสียชีวิต สิ่งที่บาบอต้องการคือบาบอไม่ยากให้เด็ก ๆ เหล่านั้นมีภาพลักษณ์ที่ไม่ดีต่อพ่อของเขาและไม่ยากให้เกิดความรู้สึกที่ไม่ดีต่อทหารหรือคนไทยพุทธ ส่วนเหล่าแม่ม่ายก็ให้จักรเย็บผ้าไว้สร้างอาชีพ

ทุกวันนี้บาบอยังมีข้อสงสัยว่าทำไมการส่งตัวคนระหว่างตากใบถึงปัตตานีใช้เวลากว่า 6 ชั่วโมง มีคนที่รอดชีวิตมาแล้วให้บาบอฟังว่าเขาได้ยินเสียงคนร้องให้ช่วยดังอยู่ตลอดทาง ปัจจุบันนี้เสื้อที่ใช้ในพิธีฝังศพบาบอก็ยังคงเก็บเอาไว้

เหตุการณ์ตากใบ

ในความทรงจำของบาบอแม

เกือบต้องโดนตัดมือ

“ตอนนั้นที่บ้านรู้สึกหมดสิ้นทุกอย่าง
เพราะพี่ชายคนนี้เป็นคนที่ช่วยแม่”

 พี่

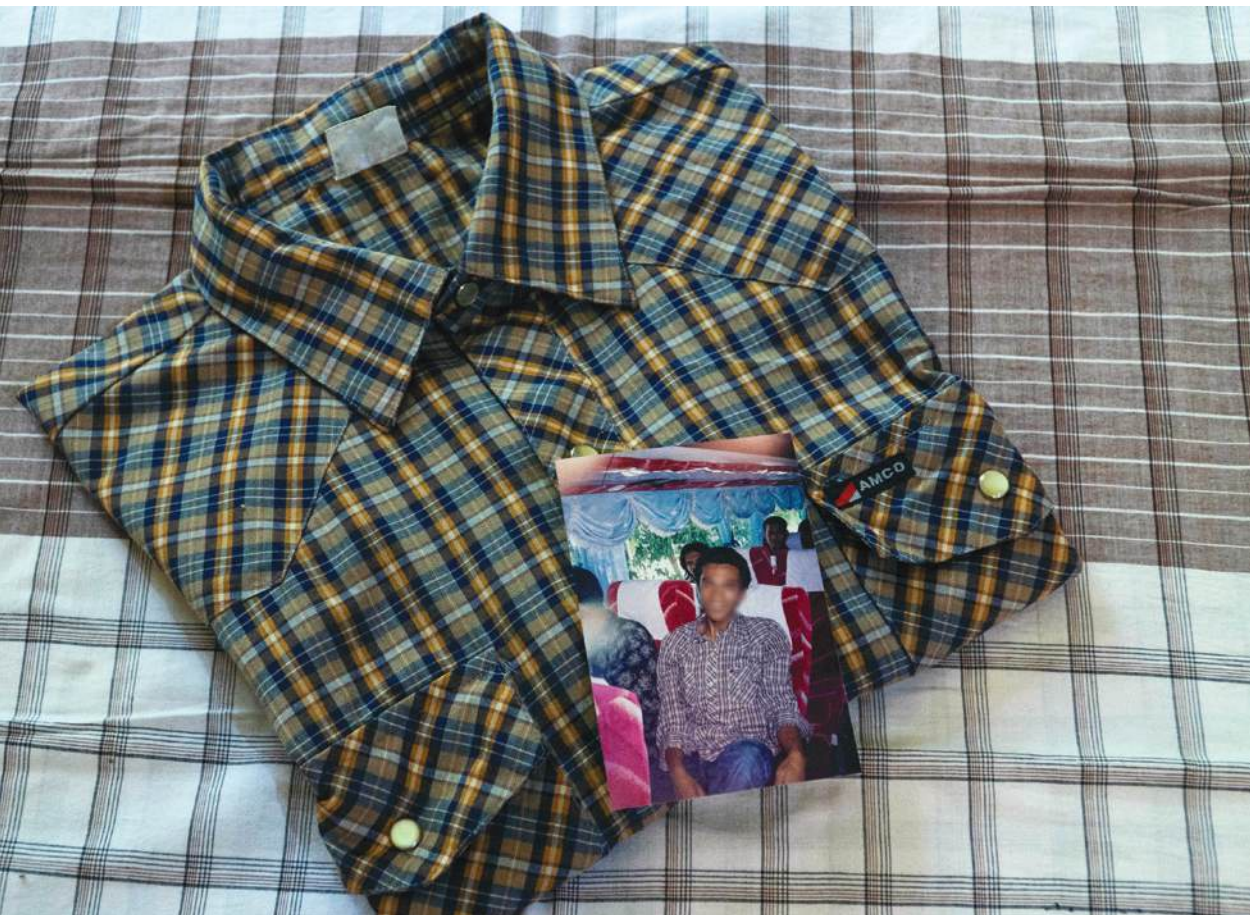
ชายเรียนอยู่ที่สารพัดช่าง เราเรียนอยู่ที่กรุงเทพฯ กลับบ้านมาในตอนนั้นพอดี พี่ชายบอกทางบ้านว่าจะไปที่ตากใบ พ่อเลยฝากซื้อร่มกับผ้าใส่ร่ง ช่วงเย็นพี่ยังไม่กลับมา ทุกคนที่บ้านคิดว่าอาจจะไปแก้วชที่ตากใบก็ได้ แต่กลางคืนก็ยังไม่กลับมา วันรุ่งขึ้นพ่อทราบข่าวว่ามีเหตุการณ์ที่ตากใบ แต่ก็ยังไม่ทราบว่าลูกอยู่ด้วย ชาวบ้านเป็นคนมาบอกว่ามูฮัมหมัดอยู่ที่เหตุการณ์ตากใบด้วย วันพุธซึ่งเป็นวันที่ 3 หลังเกิดเหตุ ยะห์ก็ไปที่ค่ายอิงคยุทธฯ แต่ไม่มีชื่อของมูฮัมหมัด

ถามคนที่นั่นบอกว่ามีผู้บาดเจ็บไปที่โรงพยาบาลปัตตานีก็เลยไปดูแต่ก็ไม่มีญาติของชาวบ้านที่มาด้วยกันบอกว่าได้ยินว่ามีคนบาดเจ็บอาการหนักส่งไปที่โรงพยาบาล มอ.สงขลา ยะห์ขอทางบ้านว่าจะไปสงขลา ทางบ้านเป็นห่วงเพราะเป็นลูกสาวคนเดียวแม่ไม่อยากจะไปคนเดียว เลยไปกับพี่ชายอีกคน

พอไปเห็นสภาพของพี่ชายตกใจมาก ร้องไห้ สภาพของพี่ชายบวมและมีผ้าพันแผลทั้งตัว และหมอบอกว่าจะตัดขา ตอนนั้นไม่ทราบเลยว่าพี่ชายโดนอะไร ตอนที่พี่ชายรู้สึกตัวเขาบอกว่าหิว แต่ก็กินอะไรไม่ได้เพราะมีสายน้ำเกลือ สายยาเต็มไปหมด และผ่านไปอีก 2 วัน หมอบอกว่า จะตัดมือนั่นความรู้สึกของยะห์ รู้สึกหดหู่ สงสารพี่ชาย เลยเอาแต่ร้องไห้พอหมอถามก็ไม่ทราบจะตอบอะไร เพราะไม่อยากให้ตัดมือ หลังจากนั้นก็ย้ายจากที่บ้านหาแผลที่มือไปด้วยอาการเล็ดขึ้น ไม่ต้องตัดมือ อยู่ มอ.สงขลาประมาณ 2 เดือน หลังจากนั้นกลับไปพักที่บ้าน ตอนนั้นที่บ้านรู้สึกหมดสิ้นทุกอย่างเพราะพี่ชายคนนี้เป็นคนที่ช่วยแม่ทุกอย่างเกี่ยวกับงานที่บ้านและเวลาที่แม่จะไปไหนก็จะไปกับพี่ชายคนนั้นตลอด ส่วนเรื่องการเยียวยา ก็ได้ตามสภาพ หลังจากนั้นแม่เป็นคนดูแลพี่ชายเพราะยะห์กลับขึ้นไปเรียนที่ กทม. อีกครั้ง

นายมูฮัมหมัด ยีมะ

ในความทรงจำของน้องสาว

เสื้อตัวโปรดของลูก

กางเกงยีนส์ และผ้าเช็ดหน้าสีแดง

ครอบครัวเรามีทั้งหมด 5 คน พ่อ แม่ ลูกชาย 1 คน ลูกสาว 2 คน ในวันเกิดเหตุไปตากใบเพื่อไปดูชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้านที่ถูกจับกุม และจะไปซื้อของกินที่ตากใบเพื่อแก้บวช โดยไปกับเพื่อนบ้านไปมอเตอร์ไซด์กัน 2 คน แม้ก็ไม่ทราบว่าลูกชายไปตอนไหน เมื่อเข้าไปแล้วประมาณเที่ยง ตำรวจทหารปิดไม่ให้ออกไปและมีการฉีดยาน้ำเข้าตาเพื่อน ก็จะไปล้างที่แม่น้ำ พอลงไปได้ยินเสียงปืนกราดยิงจากข้างบน เลยหมอบ แล้วเจ้าหน้าที่หยุดยิง และประกาศให้ผู้หญิงขึ้นไปอยู่ในสถานที่หน้าโรงพัก หลังจากนั้นก็จับผู้ชายทั้งหมดมัดมือไขว้หลังและให้ขึ้นไปบนรถทหารและขับรถออกไป เวลาประมาณ 20:00 น. รถทหารก็ไปส่งที่บ้านศาลาใหม่เพื่อให้ทุกคนกลับบ้าน พอถึงบ้าน ปรากฏว่าลูกชายยังไม่กลับบ้าน ส่วนใหญ่ชายหนุ่มในหมู่บ้านก็ไม่อยู่

วันรุ่งขึ้นสามมิได้ไปสอบถามถึงลูกที่โรงพักตากใบ แต่เจ้าหน้าที่บอกว่าพาไปค่ายอิงคยุทธฯ สามมิเลยไปที่ค่ายอิงคยุทธฯ ทันที เมื่อไปถึงไปดูรายชื่อผู้เสียชีวิต ซึ่งมีรายชื่อ นายมูฮำหมัด โซ๊ะ บุตรชายอยู่ด้วย เมื่อไปดูศพจำได้ว่าลูกชายใส่กางเกงยีนส์ มีผ้าเช็ดหน้าสีแดงที่กระเป๋ากางเกง

วันที่ 3 หลังเกิดเหตุได้พาศพกลับบ้านมาทำพิธีทางศาสนา มูฮำหมัด โซ๊ะ อายุ 19 ปี เป็นลูกคนโต เรียนทางศาสนาที่โรงเรียนอิสลามบูรพา ส่วนทางสามัญเรียนที่ กศน. ตากใบ เป็นเด็กดี เรียบร้อย ตอนที่เสียชีวิตครอบครัวเสียใจมาก ตอนนั้นเป็นเดือนบวช แม่เปิดบวชด้วยน้ำและลูกอินทผลัมแค่ลูกเดียว ไม่รู้สึกอยากอาหารเป็นเดือน

ใบรณบัตรของลูก “ขาดอากาศหายใจ”

“จากตอนนั้นจนถึงทุกวันนี้ รู้สึกไม่อยากไป
ทั้งโรงพัก และที่ว่าการอำเภอตากใบเพราะ
ยังเห็นภาพและความทรงจำจากสถานที่
ตรงนั้นที่เกิดเหตุ”

ช่วงที่รู้สึกมีความมีกำลังใจมาก เพราะมีคุณโศรยาเข้ามาช่วยและให้กำลังใจทำให้
สู้คดีถึงที่สุดและได้รับเงินเยียวยาตามที่รัฐจัดให้ จากตอนนั้นจนถึงทุกวันนี้ รู้สึก
ไม่อยากไปทั้งโรงพัก และที่ว่าการอำเภอตากใบเพราะยังเห็นภาพและความทรงจำ
จากสถานที่ตรงนั้นที่เกิดเหตุ

นายมุฮัมมัด โซ๊ะ
ในความทรงจำของแม่

ศพที่ใส่แหวนทับทิม

“ ยายไปถามบาบอแม่ว่า
มีศพที่มีแหวนมีเม็ดทับทิมสีชมพู
และสายคาดเอวหรือเปล่า ”

อิหซาน อาศัยอยู่กับยายตั้งแต่เกิด พ่อ แม่ หย่ากัน อิหซานเติบโตมากับการเลี้ยงดูของยาย ยายรักอิหซานมาก ส่วนแม่นานๆ ถึงกลับบ้านมา ยายเลี้ยงอิหซานด้วยการทำนา ขายข้าวเปลือก อิหซานหน้าตาดีตั้งแต่เด็ก เรียนจบชั้น ป. 6 หลังจากนั้นก็เรียนด้านศาสนาที่โรงเรียนปอเนาะ ตอนอายุ 14 ปี เขาได้เจอพ่อเป็นครั้งแรกโดยการตามไปทำงานช่วยญาติขึ้นลูกหมากแถวบ้านพ่อ หลังจากนั้นก็ติดพ่อตลอด เมื่ออายุ 25 ปี ก็ไปทำงานรับจ้างที่อำเภอสุโขทัย โดยไปๆ มาๆ ระหว่างบ้านยายกับบ้านพ่อ อิหซานเป็นเด็กดี ช่วยยายทำนา เวลาได้เงินจากการทำงานก็มอบให้ยายด้วย คนในหมู่บ้านก็รักอิหซานเพราะชอบช่วยเหลือเวลาที่มีการจัดงานในหมู่บ้านช่วยงานมัสยิด

โสร่งผืนโปรดและบ้านที่ยายต่อเติมเพื่อให้หลานอยู่ในอนาคต

วันเกิดเหตุ วันนั้นยายไปทำงาน ตอนเช้าอิหซานนอนอยู่ที่บ้าน ตอนนั้นลูกสะใภ้บอกว่ามีเพื่อนมาชวนไปที่เจ๊ะเหตากใบ จะมีการแจกอินทผลัมและแจกน้ำตาล อิหซานไปกับเพื่อน ในหมู่บ้านคนก็ไปหลายคน บางครอบครัวไปกัน 2 คน เพราะจะได้ของมากขึ้น เมื่อยายกลับจากที่ทำนา จึงทราบว่าอิหซานไปที่เจ๊ะเห ตากใบ ถึงตอนเย็นก็ยังไม่กลับมา ยายเป็นห่วง เดินไปถามคนในหมู่บ้านเพราะได้ข่าว

ว่าไปกันหลายคน จึงไปถามญาติๆ และได้ข่าวว่ามีการยิงกันที่ตากใบ และทหารพาไปที่ค่ายอิงคยุทธฯ ตอนนั้นยายร้องไห้ ยายเดินเหมือนคนขาดสติไปถามข่าวคราวและขอความช่วยเหลือให้พยายไปที่ค่ายอิงคยุทธฯ เพื่อไปตามหาหลานชาย วันรุ่งขึ้นโต๊ะอิหม่ามในหมู่บ้านพยายไปที่ค่ายฯ ไปถึงหน้าค่ายฯ ไปดูรายชื่อ ไม่มีรายชื่ออิหซาน แต่มีรายชื่อลูกชายของยายโดนจับกุม ตอนนั้นร้อนใจมาก ยังดีที่ลูกยังมีชีวิตอยู่ ห่วงแต่อิหซานไม่ทราบอยู่ที่ไหน หาไม่เจอ ความรู้สึกตอนนั้นหมดสิ้นทุกอย่าง ไม่รู้ทำอะไรคิดไม่ออกเอาแต่ร้องให้เป็นห่วงหลานข้าวก็ไม่กิน หลังจากที่มีการฝังศพผู้ที่เหลืออยู่ที่กูโบรตะโลมาเนาะ ยายไปถามبابอแม่ว่า มีศพที่มีแขนมีเม็ดทับทิมสีชมพู และสายคาดเอวหรือเปล้า บาบอแมตอบว่ามี สิ่งของ 2 สิ่งนี้ก็เก็บไว้ แต่ยายได้มอบให้กับبابอหลังจากนั้น จากนั้นก็ไปที่กูโบรตะโลมาเนาะตลอด ตอนนั้นยายผอมมากลูกชายก็ถูกดำเนินคดี ยายเอาโดนดที่ดินไปยื่นประกันตัว

วันที่ลูกชายถูกปล่อยตัวดีใจมากเข้าไปกอดลูก เห็นใบหน้ามีรอยเขียว ลูกบอกว่าถูกตีด้วยด้ามปืน ตอนนั้นสงสารลูก ลูกคงเจ็บมาก ตอนนั้นโกรธและเกลียดทหารมากที่ทำให้หลานตาย ลูกก็ถูกทำร้ายด้วย กลับมาอยู่บ้านก็อยู่ด้วยความหวาดระแวง เพราะทหารมาที่บ้านบ่อยมากบางครั้งก็ขึ้นไปค้นบนบ้าน เวลาเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบจากที่อื่น ทหารก็จะมาสอบถามตลอด ลูกชายไม่เป็นอันทำมาหากินเพราะออกไปนอกพื้นที่ไม่ค่อยได้ กลัวทุกอย่าง กลัวว่าทหารจะมาเอาตัวลูกชายเข้าคุกอีกเพราะตอนนั้นยังอยู่ในคดีความ ตอนนั้นทหารมาที่บ้านบ่อยมาก จนจากที่เคยกลัวและเกลียดทหาร ยายกลายเป็นคนที่เข้มแข็งและสู้ไปกับลูกเวลาที่มีทหารมาสอบถาม ทุกคนจะไม่หนีแต่จะเผชิญหน้ากับทหารที่บ้าน ตอนนั้นลูกๆ ยายที่ไปทำงานมีครอบครัวที่มาเลเซีย 4 คน กลัวที่จะกลับบ้านมาเยี่ยมแม่ ช่วงนั้นลูกไม่มีใครกลับมาเยี่ยมบ้านเลย

ครอบครัวได้รับการเยียวยาจากรัฐ และได้แบ่งเป็น 3 ส่วน พ่อ แม่ และยาย ยายซื้อสวนยางปัจจุบันก็มีรายได้จากสวนยางนี้ ยายระลึกถึงอิหซานตลอด เหมือนกับว่าเหตุการณ์นั้นเพิ่งเกิดขึ้นมาไม่นาน เมื่อคิดถึงอิหซานยายจะมีน้ำตาตลอด

การเยียวยาเมื่อเทียบกับลมหายใจของหลานไม่สามารถเทียบได้เลย แม้คุณจะให้เงินมาเป็นกระสอบมันเทียบไม่ได้กับชีวิตของหลานรัก ยังจำได้เสมอตอนที่อิหซานยังมีชีวิตอยู่ช่วยยายไถนา ทำนา ตอนที่ยายจะชักเสื่อให้ อิหซานบอกว่ายายไม่ต้องชัก เดี๋ยวอิหซานจะชักเสื่อผ้าเอง อิหซานทำเองได้แล้ว คำนี้ยังก้องอยู่ในหุยายตลอดมาและตลอดไป ตอนนั้นยายได้ข่าวว่าอิหซานมีแฟนแล้ว ยายจึงต่อเติมบ้านแยกส่วนเพื่อให้อิหซานอยู่ในอนาคต เมื่ออิหซานมีครอบครัวยายคิดฝันเสมอว่าจะพึ่งพาอาศัยหลานคนนี้ในยามแก่ ถ้าหลานยังอยู่คิดว่าพึ่งพาได้ เมื่ออิหซานแต่งงานอาจมีเหลน โหลนให้ยายได้ชื่นใจได้อีก ยายคิดว่ายายคงรักลูกของอิหซานมาก ๆ ลูก ๆ หลาน ๆ ก็คงรักยายมากเหมือนกัน

นายอิหซาน บินสะกรี

ในความทรงจำของยาย

เขว่าพ่อเป็นโจรใต้

“ตอนที่ทำงานที่สนามบินภูเก็ต พอมีคนเข้ามาคุยเกี่ยวกับเหตุการณ์ตากใบและทราบว่าคุณน้องเสียชีวิตจากเหตุการณ์ตากใบ เขว่าพ่อเป็นโจรใต้ที่ยิงกับเจ้าหน้าที่”

อะ มะมะ เสียชีวิตเมื่ออายุ 50 ปี ครอบครัวเรามีทั้งหมด 10 คน มีลูก 8 คน หญิง 5 คน ชาย 3 คน สามีมืออาชีพกรรียน

วันที่เกิดเหตุไม่ทราบว่าสามีไปตากใบ ช่วงเย็นมีเพื่อนบ้านโทร.มาบอกว่าคนในหมู่บ้านไปตากใบหลายคนและเกิดเหตุการณ์ที่ตากใบกลับมาไม่ได้ ตอนนั้นรู้สึกใจไม่ดี วันรุ่งขึ้นจึงไปที่ค่ายอิงคยุทธฯ ไปดูรายชื่อผู้ที่ถูกจับกุมก็ไม่มีชื่อ ไปดูรายชื่อผู้ที่เสียชีวิตก็ไม่มี หลังจากนั้นก็ไม่รู้จะไปหาจากที่ไหนจนวันที่ทางอำเภอแจ้งให้ไปดูรูปผู้ที่เสียชีวิตที่อำเภอ ลูกชายไปดูและจำได้ว่าพ่อใส่แหวน ลูกจำแหวนได้

วันพฤหัสบดีเป็นวันที่คณะกรรมการอิสลามจะมาฝังศพที่บ้านตะโละมานะ แต่วันที่ฝังศพไม่มีใครไปร่วม เพราะตอนนั้นทราบว่าสามีเสียชีวิตก็ไม่มีความตั้งใจจะทำอะไรต่อไป ขาดที่ฝัง ขาดผู้นำ ทุกวันลำบากมากเพื่อนบ้านก็ไม่กล้าจะเข้ามาพูดคุยญาติก็ดูถูกว่าไปเหตุการณ์ตากใบ ช่วงนั้นก็อยู่กับลูกเท่านั้น ช่วงนั้นขึ้นศาลหลายครั้งได้รับเงินเยียวยาตามรัฐธรรมนูญให้ โดยแบ่งกัน 10 คน ลูก 8 คน แม่สามีอีก 1 คน

พ่อก็แก้วชงชาประจำตัว มันถูกเก็บรวมกับแก้วใบอื่นๆ โดยไม่ได้ถูกใช้
ทุกคนในบ้านรู้ว่านี่คือ “แก้วของพ่อ”

✓ ช่วงที่พ่อเสียชีวิตเป็นช่วงที่ลำบากมาก ตอนนั้นเรียนอยู่ ป. 4 เมื่อทราบข่าวพ่อ
เสียชีวิตจากเหตุการณ์ตากใบก็ร้องไห้และนอนฝันเรียกพ่อ ตอนนั้นอยาก
เรียนต่อมัธยมแต่แม่บอกว่าไม่มีเงินส่งเสีย เลยช่วยแม่กรีดยาง ตันตี 3 และไป
กรีดยางกับแม่เพื่อส่งตัวเองให้เรียนต่อ ช่วงเรียนต่อปริญญาตรี ได้รับเงินเยียวยา
คนละ 300,000 บาท ส่งเสียตัวเองเรียนจนจบ จบมาไม่มีงานทำ เลยสมัครงานจาก
อินเทอร์เน็ต ได้ที่ภูเก็ท ตอนนั้นขึ้นรถทัวร์ พร้อมมอเตอร์ไซค์ไป 1 คัน ไปเช่าห้อง
ที่ภูเก็ทแต่ก็นั่งร้องไห้ในห้องเช่าเพราะไม่ทราบจะไปรายงานตัวที่ไหนเพราะไม่รู้จัก
สถานที่ ยังกดีที่มีพี่ที่เช่าห้องข้างๆ เป็นคนอำเภอวังเหมือนกันเลยอาสาพาไป
รายงานตัวที่ทำงานให้ และตอนที่ทำงานที่สนามบินภูเก็ต พ่อมีคนเข้ามาคุย
เกี่ยวกับเหตุการณ์ตากใบและทราบว่าพ่อน้องเสียชีวิตจากเหตุการณ์ตากใบ
เขาว่าพ่อเป็นโจรได้ที่ยิงกับเจ้าหน้าที่

นายรอยะ มามะ

ในความทรงจำของภรรยาและลูกสาว

ลูกชายของแม่

ลูกที่แม่ ไม่ได้เห็นอีกเลย

“ ถ้าลูกยังอยู่
ลูกคงมีอนาคตที่ดี
มีงานทำ ”

อาร์ฮัม เป็นลูกคนที่ 3 ในบรรดาพี่น้อง 6 คน เรียนจบอนุปริญา วิทยาลัย
พลศึกษา จังหวัดยะลา มีอาชีพรับจ้างทั่วไป ตอนที่เสียลูกอายุ 30 ปี

วันเกิดเหตุ แม่ให้อาร์ฮัมไปส่งแม่ที่บ้านคลองแระ เพื่อเอากะเป๋าย่านลิเภาไปส่งขาย
อาร์ฮัมส่งแม่แล้วก็ออกไป หลังจากนั้นแม่ไม่มีโอกาสเจอลูกชายอีกเลย เมื่อแม่
กลับบ้านได้ข่าวว่ามีคนมารับอาร์ฮัมไปที่ตากใบ พอช่วงเย็นมีเพื่อนของอาร์ฮัมที่อยู่
ตากใบโทรมาบอกว่า อาร์ฮัมไปร้านน้ำชากับเพื่อน ทางบ้านจึงทราบว่อาร์ฮัมอยู่ใน
เหตุการณ์ที่ตากใบ

วันรุ่งขึ้นครอบครัวไปที่ตากใบเพื่อตามหาอาร์ฮัม แต่เจ้าหน้าที่บอกว่า อยู่ที่ค่าย
อิงคยุทธฯ บัดตานี พอไปที่ค่ายฯ เจ้าหน้าที่ให้ดูรูปในคอมพิวเตอร์ จำไม่ได้
แล้วเจ้าหน้าที่ก็ไม่ให้เข้าไปข้างใน ครอบครัวไปที่ค่ายฯ หลายวัน เพื่อนลูกที่ไปด้วยกัน
บอกว่าเห็นเขาที่ตากใบหลังจากนั้นก็ไม่ได้เห็นเขาอีกเลย

วันหนึ่งที่ค่ายฯ ส่งตัวผู้ที่ถูกคุมตัวไปกัรบถวัร์ ครอบครัวไปรอที่หน้าค่ายฯ เพื่อ
ดูว่าในรถมีลูกชายของเราหรือไม่ แม่คิดว่าถ้ากลุ่มนั้นมีอาร์ฮัมอยู่ด้วยเขาต้อง

ร้านขายของชำเล็กๆ ที่ลูกชายสร้างให้

โบกไม้โบกมือให้กับครอบครัวที่รอคอยอยู่ แต่จนถึงรถคันสุดท้ายก็ไม่เห็นอาร์ฮัม ตอนนั้นแม่คิดว่าเขาคงเสียชีวิตแล้ว ครอบครัวเสียใจมาก ผ่านไป 1 เดือน ทางอำเภอเขาจะส่งบัตรประชาชนของอาร์ฮัมมาให้ที่บ้าน บอกว่าศพเขาถูกฝังที่กุโบร์ตะโละมานะ

อาร์ฮัมเป็นคนขยันและตั้งใจเรียนมาก แม่รับจ้างกรีดยาง พ่อเป็นครู แต่รายได้ก็ยังไม่พอใช้จ่าย ลูกอยากเรียนที่วิทยาลัยพลศึกษา เขาไปเช่าบ้านแถวตือเบาะ เวลาไปเรียนจะใช้การเดินและวิ่งไปวิทยาลัยทุกวัน สงสารลูกมากตอนนั้น ลูกอดทนจนเรียนจบอนุปริญญา เพิ่งจบกำลังหางานทำ ในช่วงนั้นลูกสร้างบ้านเล็กๆ หน้าบ้าน ก่อสร้างเอง ช่วงน้ำท่วมก็ใช้บ้านที่ลูกทำเป็นที่อาศัยหนีน้ำ ตอนนั้นบ้านนั้นเป็นร้านขายของชำเล็กๆ หน้าบ้าน ถ้าลูกยังอยู่ ลูกคงมีอนาคตที่ดี มีงานทำ

นายอาร์ฮัม มะวัง

ในความทรงจำของแม่

วันสุดท้ายที่ได้เห็นหน้าลูก

สร้อยทองที่ลูกซื้อให้แม่แทนการออมเงินสด

รอบครัวมีพี่น้องทั้งหมด 5 คน มะไซดีเป็นลูกคนที่ 4 ของบ้าน พ่อแม่รับจ้างกรีดยางและทำนา มะไซดีมีชื่อเล่นว่า “อี” ยีเป็นคนดี ชอบพูดคุยกับผู้ใหญ่ในหมู่บ้าน เด็กๆ ในหมู่บ้านก็รักเขา เป็นคนขยัน ช่วยพ่อแม่ทำนา เวลาที่มีงานแต่งงานในหมู่บ้านก็ไปช่วยเหลือเขา ลูกชอบไปละหมาดที่มัสยิด ในช่วงที่มีการต่อเติมมัสยิดก็ไปช่วย ยีจะเป็นคนที่พูดเร็ว บางทีเหมือนคนที่พูดติดอ่างในความรู้สึกของแม่

คืนก่อนเกิดเหตุ ลูกชายไปเข้าเวรเฝ้าหมู่บ้าน กลับมาตอนกลางคืน บอกแม่ว่าพรุ่งนี้จะไปรู้ระ แต่ไม่บอกว่าจะไปไหน ตอนเช้าแม่ไปหาแพะ ที่หายที่ทุ่งนา สายๆ กลับมาถึงบ้านก็ได้ยินเสียงรถมอเตอร์ไซค์ออกไปจากบ้านไปบ้านเพื่อนท้ายซอย แม่ก็กลับมาดูเสื้อผ้าที่แขวนอยู่ก็หายไปด้วย ตอนนั้นแม่ออยุ่หน้าบ้าน ลักפקก็มีรถเหมือนรถประจำทางที่มีหลังคา

“วันสุดท้ายที่แม่เจอลูกชาย
ก็คือวันที่ลูกอยู่บนรถและไม่หันหน้ามาหาแม่
หลังจากนั้นแม่ก็ไม่ได้เห็นหน้าลูกแม่อีกเลย”

เข้าไปในหมู่บ้านท้ายซอย หลังจากนั้นรถกลับมาผ่านหน้าบ้าน แม่เห็นลูกชาย
อยู่บนรถแต่ลูกชายหันไปมองทางอื่นไม่หันมาทางหน้าบ้านเลย แม่จะถามก็ไม่ได้
ตอนนั้นญาติพี่น้องก็ไปกันหลายคน ในหมู่บ้านที่ไปประมาณ 30 คน แต่เสียชีวิต
เพียงคนเดียว คนอื่นถูกควบคุมตัวทั้งหมด ตอนเย็นยังไม่มีใครกลับมา หลานมา
บอกว่า “แม่ๆ แยกไปพร้อมกับคนที่ไปประท้วงที่ตากใบ” น้องสาวคูในโทรศัพท์มาบอก
ว่า “ป้านี้ตายกันหมดแล้วคนที่ไปที่ตากใบเพราะเห็นมีการยิงกันและฉีดแก๊สน้ำตา”
ตอนนั้นห่วงลูกมากแต่ไม่รู้จะทำอะไร

วันรุ่งขึ้นญาติในหมู่บ้านเขมารถกันไปที่ค่ายอิงคยุทธฯ แม่ไปไม่ได้เพราะพ่อป่วย
ตัวร้อนมาก หลานที่ไปบอกว่าไปดูรูปของคนเสียชีวิต มีรูปคล้ายๆ หลังจาก
นั้นไปดูคนที่ถูกคุมตัว แล้วไปดูรูปอีกครั้งปรากฏว่ารูปนั้นหายไปแล้ว เลยไม่รู้จะ

มอเตอร์ไซด์จากเงินเก็บของลูก

ทำอะไร ก็เลยติดต่อเพื่อนที่ทำงานในค่ายอิงคยุทธฯ และโทร.กลับมาหาคนในหมู่บ้านว่าให้ไปบอกแม่ของยี่ว่าช่วยให้โทร.กลับไปที่หลาน เพราะหลานจะถามเกี่ยวกับแผลเป็นว่ามีอะไรที่จะยืนยันได้ว่าศพนั้นคือยี่ แต่คนในหมู่บ้านไม่ได้ไปบอกแม่ แม่เลยไม่ได้โทร.กลับไป ตอนนั้นแม่รู้สึกเสียใจมากที่ไม่มีคนมาบอกให้โทร.กลับไป ไม่อย่างนั้นคงได้รับศพของมะไซติกลับมาฝังกุโบร์ที่บ้าน ตอนนั้นแถวบ้านไม่มีโทรศัพท์ ถ้าจะโทรศัพท์ต้องออกไปโทรศัพท์ข้างนอก คนที่บ้านอยู่แถวถนนใหญ่ บ้านมะไซติอยู่ด้านในลำบากมากในการไปโทรศัพท์ มะไซติมีแผลเป็นใต้หัวเข่า แผลเย็บ 7 เข็มเพราะถูกขวานบาด และมีแผลเป็นที่หัวข้างหน้าที่เกิดจากการเล่นชนในวัยเด็ก แผลเป็นนั้นผมไม่ขึ้น

หลังจากนั้นได้ข่าวว่าวันพฤหัสบดี จะมีการลำเลียงศพมาที่มัสยิดที่นาริวิาส แม่ไปคอยอยู่ที่นั่น เจ้าหน้าที่บอกว่าศพจะพาไปฝังที่ตะโละมานะ อำเภอบาเจาะ แม่เลยกลับบ้านเพราะเย็นแล้ว หลังจากนั้นนายอำเภอดากใบบอกกับทางผู้ใหญ่บ้านให้พ่อและแม่ไปตรวจน้ำลาย เพื่อตรวจ DNA ว่าตรงกับศพที่ฝังอยู่ที่ตะโละมานะ หรือเปล่า ผลออกมาว่าตรงกับศพที่ฝังที่ตะโละมานะ ทุกๆ ปี ตอนรายอ 6¹ ครอบครัวจะไปที่กุโบร์ตะโละมานะตลอด เราจะไปอ่านอัลกุรอาน² และจะไปร่วมทำความสะอาดกุโบร์ และนำอาหารไปแจกจ่ายให้กับผู้ที่ร่วมกันมาอ่านคูอาร์³ และอ่านอัลกุรอานที่นั่น เราไปทุกปีไม่เคยขาดไม่เคยเว้นแม้แต่ปีเดียว วันนั้นจะเป็นวันที่รวมญาติของผู้ที่เสียชีวิตเหตุการณ์ดากใบและคนที่มาฝังที่ตะโละมานะ แม่ไม่เคยลืมมะไซติเลย แม่รู้สึกวามะไซติยังมีชีวิตอยู่ มะไซติจะไปทำงานก่อสร้างไปเข้าเย็นก็กลับมา ตอนนั้นมะไซติทำงานเก็บเงินเพื่อซื้อรถมอเตอร์ไซด์เป็นของตัวเอง และมีความหวังว่าจะเก็บเงินสร้างบ้านใหม่ เพราะบ้านที่อยู่เป็นบ้านเก่า ผนังบ้าน

¹ หลังจากถือศีลอดตลอดเดือนรอมฎอน และฉลองการสิ้นสุดการถือศีลอดในวันรายอแล้ว คนมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้บางกลุ่มจะถือศีลอดต่ออีก 6 วัน หลังจาก 6 วันนั้นจะมีการเฉลิมฉลองอีกครั้ง เรียกว่า รายอ 6

² คัมภีร์ของศาสนาอิสลาม

³ การขอพรจากพระเจ้า

ทำด้วยไม้ไผ่ ตอนนั้นเรายากจน มะไซค์ออมเงินโดยให้แม่ไปซื้อสร้อยคอทอง 1 บาท เพราะถ้าเป็นเงินก็หมด แม่ใส่ไว้ติดตัวมาจนถึงทุกวันนี้ ตอนนั้นเปลี่ยนสายสร้อยคอมาแล้ว 2 ครั้ง

แม่ภูมิใจในตัวลูกคนนั้นมาก และหวังจะได้ฟังพาวาเคียยามที่แก่เฒ่า แต่ลูกต้องมาเสียชีวิตก่อนวัยอันควร ตอนนั้นโกรธและเกลียดทหารมาก ว่าทำไมต้องทำกันถึงขนาดนั้น ทำเหมือนไม่ใช่คน แม่ได้ยินจากญาติที่ถูกจับกุมตัวกลับมาว่ามีการซ้อมกันบนรถ และมีการทุบตีกับด้ามปืนทหารเวลาที่มีใครพูดหรือร้องออกมาทุกคนคงทรمانกันมาก แล้วเป็นช่วงที่ป่อซอ⁴ ด้วย มะไซค์ก็คงตายในสภาพที่บวมเขียว

⁴ คำว่า ป่อซอ เป็นคำภาษามลายูถิ่น หมายถึง การถือศีลอด

เหมือนคนอื่นที่เสียชีวิตเหมือนกัน นี่คือความคิดของแม่เพราะวันสุดท้ายที่แม่เจอ
ลูกชายก็คือวันที่ลูกอยู่บนรถและไม่หันหน้ามาหาแม่ หลังจากนั้นแม่ก็ไม่ได้เห็นหน้า
ลูกแม่อีกเลย

นายมะไซดี บือราเฮง
ในความทรงจำของแม่

ลูกชายที่หายไป

“ ไม่มีใครมาเยี่ยม
ไม่มีใครมาถามเรื่องลูกชายที่หายไป ”

๑ ลูกกีฬอสี่ มะชา มีพี่น้อง 6 คน เป็นลูกคนที่ 3 และเป็นลูกชายคนเดียว ลูกมีอาชีพเป็นครูสอนโรงเรียนตาดีกา ลูกเสียชีวิตเมื่ออายุ 35 ปี

วันเกิดเหตุแม่ไม่อยู่บ้านไปกรีดยาง ลูกกีฬอสี่นอนอยู่ที่บ้าน มีคนมาชวนไปละหมาดฮายัต ช่วงเย็นที่บ้านเปิดดูข่าวว่ามีเหตุการณ์ที่ตากใบ หลังจากเปิดบวชไปละหมาดที่มัสยิด มีคนในหมู่บ้านพูดว่าลูกก็ไป ประมาณเวลา 19:30 น. ลูกยังไม่กลับบ้าน คนในหมู่บ้านเหมารถไปที่ค่ายอิงคยุทธฯ รวมทั้งพ่อของนายลูกกีฬอสี่ก็ไปด้วยเช่นกัน ไปถึงค่ายก็ไม่มีใครเข้าไปได้ ทหารไม่ให้เข้า

วันรุ่งขึ้นจึงไปอีก ไปดูรายชื่อผู้ที่เสียชีวิตก็ไม่มีชื่อลูก รายชื่อผู้ที่ถูกจับกุมก็ไม่มีชื่อ ตอนนั้นทางบ้านไปหาหมอ ดูหมอบอกว่าเสียชีวิตแล้ว ตอนนั้นแม่ไม่อยากจะพูดกับใคร ไม่อยากออกไปไหน อยู่แต่ในบ้าน จนถึงวันที่ผู้ที่ถูกควบคุมตัวกลับมาเลยถามว่าเจอลูกกีฬอสี่มั๊ย เพื่อนบอกว่าเจอตอนละหมาดอัสนี¹ หลังจากนั้นก็ไม่เจออีกเลย ทางบ้านจึงรู้ว่าลูกชายไปที่ตากใบด้วย เลยแน่ใจว่าลูกเสียชีวิตแล้ว เลยทำบุญตามพิธีทางศาสนา

¹ ละหมาดอัสนี เป็นการละหมาดในช่วงเวลา 15.30 จนถึงก่อนละหมาดมัฆริบ (เวลาประมาณ 18.30)

พ่อเก็บเสื้อตัวนี้ไว้ เพราะลูกชอบใส่เสื้อตัวนี้มาก
ชาวบ้านเห็นเสื้อตัวนี้จะพูดกันว่าเสื้อของตุลกีฟือลี

ตอนนั้นไม่มีใครมาเยี่ยม ไม่มีใครมาถามเรื่องลูกชายที่หายไป จนมีสื่อจากนอก
(ลอนดอน) เข้ามาเยี่ยมมาพูดคุย และน่าจะเป็นคนดำเนินการเกี่ยวกับเรื่องราวของ
ลูกที่หายไป จากนั้น ศอ.บต. มีหนังสือให้ไปที่ยะลา ผ่านไปเป็นปี จึงมีกระเช้าจาก
ทางการมาเยี่ยมที่บ้าน นับเป็นครั้งแรกที่มีทางการเข้ามาสอบถาม เลยไม่ทราบว่
ลูกชายหายไปไหน แต่ครอบครัวก็ได้รับเงินเยียวยาตามที่รัฐจัดสรรให้

นายตุลกีฟือลี มะซา
ในความทรงจำของแม่

โสร่งที่สามีชอบใส่ละหมาด

เหมือนชีวิต หมดสิ้นทุกอย่าง

ด ครอบครัวยุคใหม่ทั้งหมด 3 คน มีพ่อ แม่ ลูกชาย 1 คน อายุ 4 ขวบ และที่อยู่ในท้องอีก 4 เดือน สามีทำงานรับจ้างที่โรงงานยางและรับจ้างไถนาด้วย เขาเป็นคนที่ขยันทำงานหาเลี้ยงครอบครัวแต่เป็นคนที่ไม่พูดมาก ถ้ามัวแต่ตอบคำเป็นคนดีชอบไปละหมาดที่มัสยิด และชอบช่วยเหลือผู้อื่นตลอด เมื่อชาวบ้านขอความช่วยเหลือเวลามีกงานต่าง ๆ

วันที่เกิดเหตุเป็นช่วงเดือนบวช ฝนตก วันนั้นสามีได้รับเงินค่าจ้างที่ไปไถนาเพื่อนบ้าน 1,200 บาท แบ่งให้ภรรยา 600 บาท และบอกว่าวันนี้จะไปเที่ยวที่ดากโบ เราอยากไปด้วยเพราะไม่ได้ไปนานแล้ว แต่เขาบอกว่าไปไม่ได้เพราะคนที่ไปมีแต่ผู้ชาย

“กะนะก็สู้ชีวิตมาตลอด ทำงานรับจ้างกรีดยาง
รับจ้างดำนารับจ้างเกี่ยวข้าว เพื่อที่จะเลี้ยงลูก
ให้ได้ ถ้ามีสามีอยู่คงไม่ลำบากขนาดนี้ เพราะ
เขาเป็นคนหาเลี้ยงครอบครัว >>

ทั้งนั้น กะนะเลยฝากซื้อชุดราตรีให้ซื้อเสื้อตัวใหญ่หน่อย และฝากให้ซื้อมะตะบะ
ที่ตากใบเอาไว้เก็บขาย เพราะเป็นมะตะบะที่อร่อยมากในความรู้สึกของเรา
ไม่ได้กินมะตะบะเจ้าที่ตากใบเจ้าอร่อยนานแล้ว ตอนนั้นอยากกินและหวังว่าจะได้
กินมากตามประสาของคนท้อง 4 เดือน

วันนั้นสามีใส่กางเกงเก่า กะนะบอกให้เปลี่ยนใส่ตัวใหม่ก็ไม่เปลี่ยน หลังจากนั้นก็ไป
กับรถที่มารับ ตอนเย็นยังไม่กลับมา ก็เป็นห่วงว่าทำไมยังไม่กลับมา วันรุ่งขึ้น
น้องสาวสามีมาส่งข่าวบอกว่าสามีเสียชีวิตแล้วในเหตุการณ์ตากใบ ตอนนั้นตกใจ
เสียใจ ร้องไห้มาก คิดอะไรไม่ออก กังวล กลัวไปหมด รีบแต่งตัวและไปบ้านแม่สามี
ทางครอบครัวแม่สามีเป็นคนไปรับศพกลับมา ตอนนั้นกะนะไม่ได้ไปด้วยเพราะไม่ไหว
พอศพกลับมากะนะและลูกเข้าไปดู ตอนนั้นรับไม่ได้ ตัวบวม หน้าบวมเขียวไปหมด
ร้องไห้ เห็นลูกชายก็ร้องไห้แต่ลูกคงไม่รู้สึกละไรมากเพราะอายุแค่ 4 ขวบ ตอนนั้น
รู้สึกโกรธมาก ศพสามีก็ฝังไว้ที่กุโบร์บ้านแม่สามี หลังจากนั้นกลับมาที่บ้านก็ร้องไห้
มีความรู้สึกว่าโลกนั้นมันสั้นนัก ความตายมันอยู่ใกล้ตัวเรามาก เหมือนชีวิตหมดสิ้น
ทุกอย่าง

ยังดีที่คิดถึงลูกและมีกำลังใจจากครอบครัว ปลอบใจตัวเองว่าถึงวันที่เขาต้องเสียชีวิตก็ต้องเสียชีวิต อัลลอฮ์ได้กำหนดไว้แล้ว คิดอย่างนี้ก็รู้สึกสบายใจขึ้นมาได้ แม่และพี่น้องให้กำลังใจและปลอบใจว่า ไม่เป็นไรถึงไม่มีสามียังมีแม่และพี่น้อง แม่ไม่ปล่อยให้สัวอยู่คนเดียว และเรายังมีพระเจ้า อัลลอฮ์จะช่วยเหลือเราเสมอถ้าเราทำความดี ถ้าเราทำงาน รายได้ก็จะเข้ามาหาเราเพื่อให้เราเลี้ยงลูกได้ ช่วงที่ท้องก็ยังรับจ้างดำนากุ๋ยข้าวต่อไปเพื่อหาเลี้ยงชีวิต ช่วงที่ลำบากมากคือช่วงที่คลอดลูกคนที่สอง คิดไปต่างๆ นานา กลัวทุกอย่าง แต่ก็ผ่านมาได้ ตอนนั้นก็ยังทำนาเหมือนเดิม ที่เป็นงานผู้ชายทำเราทำทุกอย่าง โดนาก็จ้างคนอื่น หวานข้าว ถอนต้นกล้า ขนต้นกล้า ดำนากุ๋ยข้าว และขนข้าวกลับมาไว้ในยุ้งข้าวเราเองหมด ถ้าสามียังอยู่ กระทั่งถอนต้นกล้า ดำนากุ๋ยข้าว และเกี่ยวข้าวเท่านั้น หลังจากนั้นสามีทำให้หมด กระทั่งสัวชีวิตมาตลอด ทำงานรับจ้างกรีดยาง รับจ้างดำนากุ๋ยข้าว เพื่อที่จะเลี้ยงลูกให้ได้ ถ้ามีสามีอยู่คงไม่ลำบากขนาดนี้ เพราะเขาเป็นคนหาเลี้ยงครอบครัว กระทั่งงานบ้างแต่ก็ไม่มาก ส่วนใหญ่ก็เลี้ยงลูก

กะนะไม่ได้แต่งงานใหม่ สามีเป็นคนดีและยังคงเป็นความทรงจำที่ดีตลอดไป

นายมามาสูกรี ลาเต๊ะ

ในความทรงจำของภรรยา

จอร์แดนที่ไปไม่ถึง

ลูกเสียชีวิตเมื่ออายุ 20 ปี อาดูฮา อาแว มีพี่น้อง 6 คน เขาเป็นคนที่ 5 เรียนจบ ม. 6 ชั้นสามัญ และจบศาสนาชั้นปีที่ 10 จากโรงเรียนรอมมานีเย อำเภอแว้ง กำลังทำเรื่องเพื่อเรียนต่อที่ประเทศจอร์แดน วันเกิดเหตุ ลูกบอกทางบ้านว่าจะไป ละหมาดฮายัตที่อำเภอตากใบกับเพื่อนในหมู่บ้าน ช่วงเย็นลูกยังไม่กลับและมีเพื่อนบ้านบอกว่าเกิดเหตุการณ์ที่ตากใบ พ่อดูโทรทัศน์ช่วง 17:00 น. เห็นว่ามีการประท้วงกัน และเห็นเพื่อนของลูกในโทรทัศน์ด้วยเลยไปตามครอบครัวที่ไปด้วยกัน จึงรู้ว่ายังไม่มีใครกลับบ้าน แต่อีกใจหนึ่งครอบครัวคิดว่าลูกชายไปมาเลเซีย พอวันที่ 2 ที่เกิดเหตุการณ์พ่อจะไปที่ค่ายอิงคยุทธบริหาร แต่มีเพื่อนบอกว่าค่ายอิงคยุทธบริหารปิด เลยไม่ไป แต่วันที่ 3 หลังจากเกิดเหตุการณ์พ่อและครอบครัวไปที่ค่ายฯ นำทั้งเสื้อและผ้าห่มคลุมไปด้วย คิดว่าถ้าเสียชีวิตจะพากลับบ้านเลย พอไปถึงไปดูภาพ ก็จำไม่ได้และไม่มีชื่อในรายชื่อผู้เสียชีวิต ในที่คุมขังก็ไม่มีชื่อลูกก็เลยกลับบ้านกัน ต่อมาทางอำเภอให้ดูรูปของผู้ที่เสียชีวิตและบอกว่าจะไปฝังศพที่กุโบร์บ้านตะโละมานะ อำเภอบาเจาะ

ภาพของลูกชายที่ครอบครัวอยากจดจำ

“ครอบครัวไปที่ค่ายฯ นำทั้งเสื้อและผ้าห่มคลุมไปด้วย
คิดว่าถ้าเสียชีวิตจะพากลับบ้านเลย”

วันที่ฝั่งศพ พ่อและพี่ชายก็ไปและเชื่อแน่ว่าศพลูกฝังที่นั่น และกลับไปทำบุญตามพิธีทางศาสนา แม่รับไม่ได้ที่ลูกเสียชีวิต เพราะลูกคนนี้เรียนเก่งและเป็นเด็กดี ช่วยเหลือพ่อแม่ตลอด ช่วง 3 วันแรกที่ลูกเสียชีวิต แม่บวช (ป่อซอ) ไม่ได้เลย ทานข้าวก็ไม่ลง ปัจจุบันยังคิดถึงลูกตลอดเวลาพูดถึงเรื่องลูกคนนี้จะร้องไห้ทุกครั้ง ส่วนพ่อได้ขึ้นศาล 11 ครั้ง และได้รับเงินเยียวยาตามที่รัฐมอบให้และทางครอบครัวเคลือบรูปของนายอาดูชา เพื่อเป็นที่ระลึกของครอบครัว

นายอาดูชา อาแว
ในความทรงจำของแม่

“หลังจากสามีเสียชีวิต ครอบครัวลำบากมาก เพราะขาดผู้นำครอบครัว ปัจจุบันได้รวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนข้าวเกรียบปลาอัลฟาลัส ซึ่งเราเป็นหัวหน้ากลุ่ม”

ข้าวเกรียบปลา อัลฟาลัส

สามีเสียชีวิตเมื่ออายุ 40 ปี ครอบครัวเรามีทั้งหมด 6 คน มีลูกทั้งหมด 4 คน ชาย 1 คน หญิง 3 คน เขาเป็นพ่อค้าขายข้าวเกรียบปลา

ในวันเกิดเหตุมีคนในหมู่บ้านชวนไปเปิดบวชที่อำเภอตากใบ โดยไปพร้อมลูกชาย ซึ่งสามีก็มาชวนไปเปิดบวชที่ตากใบเหมือนกัน แต่เราไม่ไป สามีเลยไปกับลูกชาย ประมาณช่วงเย็นเวลาใกล้เปิดบวชแล้วหลานมาบอกให้ดูข่าวในโทรทัศน์ว่ามีข่าวยิงกันที่ตากใบ

วันนั้นสามีและลูกไม่กลับบ้าน ทราบจากข่าวว่า อยู่ที่ค่ายอิงคยุทธบริหาร จังหวัดปัตตานี วันรุ่งขึ้นเลยไปที่ค่ายฯ กับญาติๆ ดูจากแฟ้มรูปผู้เสียชีวิตก็ไม่มีชื่อ จำไม่ได้ แต่ก่อนกลับบ้าน ญาติสงสัยรูปหมายเลข 2 ว่าน่าจะใช้จึงขอเจ้าหน้าที่ดูศพ ปรากฏว่าใช่ นายมะรอนิง ส่วนลูกชายอยู่ในที่คุมขังที่ค่ายฯ ตอนนั้นลูกชายไม่ทราบว่าพ่อเสียชีวิตแล้ว วันที่ 3 หลังเกิดเหตุได้นำศพกลับมาฝังที่กุโบร์บ้านตือลาฆอपालัส

หลังจากสามีเสียชีวิต ครอบครัวลำบากมาก เพราะขาดผู้นำครอบครัว ธุรกิจข้าวเกรียบปลาก็ขาดทุนเพราะต้องจ้างคน ทุกอย่าง ช่วงนั้นได้รับเงินเยียวยาและแบ่งให้ลูกๆ เท่ากัน ปัจจุบันได้รวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนข้าวเกรียบปลาอัลฟาลัส ซึ่งเราเป็นหัวหน้ากลุ่ม ส่วนเอกสารต่างๆ ตอนนั้นสูญหายหมด เสื้อผ้าและสิ่งของของสามีก็บริจาคให้กับคนอื่นไปจนหมดแล้ว

นายมะรอนิง สุหลง

ในความทรงจำของภรรยา

- บทตาม -
เรื่องของมี๊

นิการีมี๊ ทะยีนีเลาะ

วัน

ที่เกิดเหตุการณ์ตากใบ ฉันเรียนจบปริญญาตรีได้ 4 ปี ทำงานเป็นลูกจ้างภายใต้โครงการบัณฑิตและเยาวชนเอื้ออาทร สำนักงานที่ว่าการอำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส โดยโครงการคัดเลือกบุคคลในพื้นที่หมู่บ้านละ 1 คนเพื่อรับผิดชอบโครงการในหมู่บ้านนั้นๆ เราทำงานที่ศูนย์ปฏิบัติงานประจำตำบล มีปลัดอำเภอรับผิดชอบระดับตำบล เจ้าหน้าที่ปกครองเป็นหัวหน้าดูแลงานระดับตำบล

ในวันที่ 25 ตุลาคม 2547 พวกเราทุกคนทำงานตามปกติ ประมาณ 13:00 น. มีวิทยุทางราชการแจ้งว่า เกิดเหตุประท้วงของประชาชนที่อำเภอตากใบ วันนั้นเราไม่ได้รับข่าวละเอียดมากนัก ทราบเพียงแต่เกิดเหตุประท้วงที่ตากใบ ฉันกลับบ้านตอนเย็นและทราบเหตุการณ์จากชาวบ้านที่พูดคุยกันว่า มีชาวบ้านจากหมู่บ้านของเราคือ หมู่บ้านโต๊ะแม ตำบลละหาร ไปร่วมเหตุการณ์ด้วย ชาวบ้านบอกว่ามีคนในหมู่บ้านมาชวนให้ไปละหมาดฮายัตที่ตากใบ ผู้ชายในหมู่บ้านไปกันหลายคน มีทั้งวัยรุ่นและคนวัยทำงาน โดยเหมารถกันไป ในอำเภอยิ่งง ก็มีอีกหลายหมู่บ้านที่ไปร่วมเหตุการณ์ที่ตากใบ

ตอนนั้น ฉันดูข่าว และรู้สึกกลัวมาก ทางกรมมีการฉีดน้ำ และมัดมือไขว้หลังผู้ร่วมเหตุการณ์ และนำพวกเขาขึ้นรถทหาร ทุกคนน่าสงสารมาก เพราะช่วงนั้นเป็นช่วงถือศีลอด เดือนรอมฎอน ยังไม่มีใครได้เปิดบวช พวกเขาไม่มีแรงต่อสู้กับทหารตำรวจ

สองวันหลังเกิดเหตุ เราทุกคนไปทำงานตามปกติ ปลัดเข้ามาแจ้งว่า ที่บ้านโตะแม มีผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์ 2 คน ปลัดได้แจ้งทางผู้ใหญ่บ้านและแจ้งทางครอบครัวแล้ว วันนั้น พวกเราทั้งหมดไปเยี่ยมครอบครัวของผู้เสียชีวิตด้วย เราไปแสดงความเสียใจและให้กำลังใจครอบครัวทั้งสอง และหลังจากผ่านไป 1 สัปดาห์ ทางสำนักงานประจำตำบลได้เข้าไปเยี่ยมครอบครัวผู้เสียชีวิตอีกครั้ง

ครอบครัวของซัมรี อาแวบาโง หนึ่งในผู้เสียชีวิต ซัมรีมีหน้าบวมเขียวซ้ำ แต่ญาติจำหน้าของเขาได้ และรับร่างของเขากลับมาทำพิธีทางศาสนา ตอนที่เกิดเหตุ ทางบ้านไม่ทราบเลยว่าซัมรีไปร่วมเหตุการณ์ตากใบด้วย ครอบครัวเสียใจมากเพราะน้องเป็นเด็กเรียบร้อย ซัมรีเป็นครูในโรงเรียนตาดีกาเป็นที่รักของทุกคนในครอบครัว แต่ต้องมาเสียชีวิตก่อนวัยอันควร อีกครอบครัวหนึ่งคือ แวฮาเล็ม ครอบครัวจำนองไม่ได้เพราะร่างของแวฮาเล็มบวมเขียวซ้ำไปทั้งตัว หลังจากมีการฝังศพไม่มีญาติที่กุโบร์บ้านตะโลมะมานะแล้ว ญาติได้กลับมาดูรูปที่อำเภออีกครั้ง และมีรูปผู้ที่เสียชีวิตหนึ่งรูปที่ญาติคิดว่าน่าจะเป็นแวฮาเล็ม ทั้งสองครอบครัวเศร้าเสียใจมาก

ช่วงนั้น ชาวบ้านต่างพูดถึงเหตุการณ์ตากใบ จากข่าวโทรทัศน์ช่อง 7 ดูเหมือนมีการปะทะกัน ชาวบ้านใช้เพียงขวดน้ำ รองเท้าปาทหาร ทหารฉีดน้ำใส่ชาวบ้าน มีการจับกุมขึ้นรถทหาร ฉันได้ข่าวจากชาวบ้านว่า ช่วงเย็นประมาณ 18:00 น. ของวันเกิดเหตุมีรถทหารคลุมผ้าสีดำหลายคนแล่นผ่านถนน

หน้าบ้าน พวกเขาไม่ทราบว่ารถนั้นบรรทุกอะไร พอได้ดูข้างจึงทราบว่าเป็นรถที่ลำเลียงคนจากเหตุการณ์ตากใบไปส่งที่ค่ายอิงคยุทธบริหาร จังหวัดปัตตานี จากเหตุการณ์นี้ กลายเป็นว่า หมู่บ้านที่มีชาวบ้านไปร่วมเหตุการณ์ตากใบ กลายเป็นหมู่บ้านสีแดง คนภายนอกได้ยินต่างกลัวว่าเป็นหมู่บ้านที่มีคนร้ายในหมู่บ้าน

หลังจากเหตุการณ์ตากใบ มีเหตุการณ์รุนแรงต่างๆ เกิดขึ้นตามมาหลายเหตุการณ์ มีทั้งเหตุการณ์ยิงเจ้าหน้าที่และชาวบ้าน การวางระเบิดถนนและสถานที่ต่างๆ ทางกรมประณามว่า เป็นชนวนจากเหตุการณ์ตากใบทั้งสิ้น ช่วงนั้น “หมู่บ้านสีแดง” เป็นหมู่บ้านน่ากลัว คนนอกไม่กล้าเข้ามาในหมู่บ้าน คนในหมู่บ้านไม่กล้าออกไปหมู่บ้านอื่น ทหารเข้ามาสำรวจหมู่บ้านสีแดงบ่อยครั้ง หมู่บ้านสีแดงเป็นพื้นที่ที่ทหารจับตามองอยู่ตลอดเวลา มีการจับตัวอุสตาซ (ครูสอนศาสนา) และชาวบ้านหลายคน บางโรงเรียนถูกปิด ชาวบ้านหรือเยาวชนที่เรียนในมหาวิทยาลัยรามคำแหง หรือแม้แต่มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลาบางคนถูกเพ่งเล็ง และถูกจับกุมตัว ด้วยข้อหามีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ความไม่สงบ บางคนมีภรรยา กำลังท้องก็ต้องเดินทางตลอดเพื่อไปเยี่ยมสามีที่ถูกจับกุมตัว ภรรยาบางคนต้องเลี้ยงลูกคนเดียว พวกเขามีรายจ่ายเพิ่มในการเดินทางเพื่อดำเนินเรื่องความยุติธรรมให้สามี และมีรายจ่ายในครอบครัวเพิ่ม หลายคนกลายเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวชั่วขณะ

ผ่านไปหลายปีกว่าจะมีการไต่สวน การดำเนินคดีใช้เวลานานกว่าจะได้รับอิสรภาพกลับมาอยู่กับครอบครัวอีกครั้ง ช่วงนั้น เป็นช่วงเวลาเลวร้ายสำหรับผู้คนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ชาวบ้านหวาดกลัว แต่พวกเขาต้องทำมาหากิน ต้องทนกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ต้องระมัดระวังตัวเอง ถึงขั้นระแวงต่อกันโดยไม่ทราบว่าเกิดอะไรขึ้น ไม่ทราบว่าฝ่ายไหนเป็นคนทำ แต่ไม่สามารถเอาผิดใครได้ แม้มีการเยียวยาด้วยเงิน 7.5 ล้านบาท ให้แก่

ครอบครัวผู้เสียชีวิต แต่หลังจากนั้น เรื่องราวต่าง ๆ ก็เงียบหายไปตามกาลเวลา

ปัจจุบัน ฉันทำงานกับโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์และหอจดหมายเหตุจังหวัดชายแดนภาคใต้ ฉันภูมิใจที่มีส่วนร่วมให้เหตุการณ์ตากใบได้อยู่ในความทรงจำและเป็นที่รู้จักให้กับเด็กรุ่นใหม่ ให้พวกเขาได้ทราบว่าครั้งหนึ่ง เคยเกิดเหตุการณ์ตากใบที่รัฐได้กระทำการมิชอบ ทำให้ชีวิตของผู้คนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้สูญเสียไปอย่างไม่น่าให้อภัย 18 ปีที่ผ่านมาเป็น 18 ปีที่เลวร้ายของครอบครัวผู้สูญเสีย เป็นเหตุการณ์ที่ไม่เคยลบเลือนไปจากความทรงจำของญาติพี่น้องผู้เสียชีวิตเลย

เหตุการณ์ตากใบเกิดขึ้นในเดือนรอมฎอน เป็นเดือนที่ประเสริฐในศาสนาอิสลาม เมื่อถึงเดือนรอมฎอน ครอบครัวจะระลึกถึงและทำบุญตลอด ครอบครัวจะระลึกถึงว่า ครั้งหนึ่ง มีเหตุการณ์ตากใบเกิดขึ้น เหตุการณ์ที่สุดเศร้าใจ จากการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐต่อประชาชน แต่ก็ได้แค่ระลึกถึง

ถึงแม้ว่าในแต่ละปี เดือนรอมฎอนจะไม่ตรงกับเดือนตุลาคมของทุกปี และความสูญเสียครั้งนี้ ยังไม่มีกระบวนการยุติธรรมที่น่าคนผิดมาลงโทษ ทุกครอบครัวหวังเป็นอย่างยิ่งว่า จะได้เห็นผู้ที่ทำผิดมารับโทษทางกฎหมาย ถึงทุกวันนี้ ไม่มีใครมาเยียวยาบาดแผลด้านจิตใจแล้ว แม้ผลกระทบทางจิตใจยังคงอยู่ ปีแล้ว ปีเล่า รัฐบาลแล้ว รัฐบาลเล่า ที่ไม่สามารถให้คำตอบได้ว่า ใครเป็นคนทำ ครอบครัวและญาติมิตรได้แต่เก็บความรู้สึกที่บอบช้ำ เยียวยาตัวเอง

ในศาสนาอิสลาม การตายของทุกคนย่อมมีสาเหตุ เมื่อถึงคราวตาย ทุกคนก็ต้องตาย หนีไม่พ้น เช่นผู้ที่ตายจากเหตุการณ์ตากใบก็เช่นเดียวกัน ถ้าวันนั้นไม่ตายจากเหตุการณ์ วันใดวันหนึ่งก็ต้องตาย จากการทำงาน

ของฉันในครั้งนั้น ฉันได้ทราบว่า ความสูญเสียมีมากมายเหลือเกิน เป็นเรื่องที่
สะเทือนใจ เศร้าใจ และสลดใจ ต่อการเสียชีวิตที่เกิดขึ้น ความรู้สึกของผู้ที่
บาดเจ็บ พิการ ความรู้สึกของผู้ที่ได้รับการเยียวยา และยังมีอีกหลายคน
ที่ไม่ได้รับการเยียวยา เพราะกลัวที่จะแจ้งข้อให้กับการทราบในตอนนั้น
เหตุการณ์นี้อาจจากไปกับพี่น้องที่เสียชีวิต และหลายครอบครัวไม่พร้อม
และไม่ต้องการพูดถึงอีกต่อไป

บางเวลาทุกคนที่เป็นเจ้าของความทรงจำ
ในหนังสือนี้ คงมีคำถามว่า

ในแผ่นดินที่ไร้เมตตาถึงเพียงนี้
ยังจะอยู่ที่นี้ไปทำไม?

ไม่มีใครตอบคำถามนี้ในหนังสือที่คุณถืออยู่
แต่ข้าพเจ้าคาดว่า

คงเพราะหลายคนคิดว่า
ก็ที่นี่เป็น “บ้าน” ของพวกเขา

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์
กุมภาพันธ์ 2566

TAK BAI:

Taste of Memories

ลิ้มรสความทรงจำ: ตากใบ

TAK BAI: Taste of Memories

Editor

Kusra Kamawan Mukdawijitra

Co-editor

Walai Buppha

Author

Chaiwat Satha-Anan

Phrare Sirisakdamkoeng

Onanong Thippimol

Jularat Damrongviteetham

Nikarema Hayeeniloh

Graphic Designer

Sutawat Dongthong

Narisara Saisanguansat

Field Researcher

Nikarema Hayeeniloh

Premyuda Tongsinvattee

Photographer

Tuanyazdan Saerae

Iffan Yusoh

Translator

Emma Potchapornkul

Published by

Printed at

Parbpim Limited Company

45/12-14, 33 Moo 4, Bangkruay-Jongthanorm Rd.,

Bangkanoon, Bangkruay, NONTABURI 11130

Tel +66 (0) 2 879 9154-6

TAK BAI:

Taste of Memories

Contents

Message from The Deep South Museum and Archives' Initiative	6
Message from The Sasakawa Peace Foundation	8
From the Editor	10
Timeline of Events	18
"A Memorial of Love for a Merciless Night" Chaiwat Satha-Anan	21
My Memories of Tak Bai Phrare Sirisakdamkoeng	27
"Outsiders" Jularat Damrongviteetham	37
Writings on "Tak Bai Incident" in The Malay World: Preliminary Survey Onanong Thippimol	47
Map of the Tak Bai Tragedy	71

Tak Bai in the Memories of Insiders

A Good Boy, Hardworking and Eager to Learn	74
The Perfect Man	80
A Watch, Hard-Earned, and Gifted with Love	84
My 16-Year-Old Brother	90
The Day It Rained	94
In Front of Tak Bai District Office and Police Station	98
A Very Sad Day	104
Hand and Leg So Nearly Lost	108
Jeans and a Red Handkerchief	112
Corpse with a Ruby Ring	116
They Called My Dad a Southern Bandit	120
The Son I Never Saw Again	124
The Last Day I Saw My Child's Face	128
My Son Disappeared	134
As If Life Had Lost All Meaning	138
Never Made It to Jordan	142
Al-Falas Fish Crackers	146
Mah's Story	
Nikarema Hayeeniloh	151

Message from The Deep South Museum and Archives' Initiative

The Deep South Museum and Archives' Initiative is an effort to establish a socio-political public space in the absence of civic museums and archives in Thailand, with the belief that they are spaces for democratization and inclusion.

The Deep South Museum and Archives' Initiative began by collecting evidence of the Tak Bai incident and establishing a database. While focusing on the voices, experiences, and perspectives of women, the project also collected documents pertaining to the events of Tak Bai from governmental and civil society organizations, religious and legal institutions, and the media and the affected communities.

Based on the information obtained, we portray the memories of individuals affected by the Tak Bai incident through the exhibition “Heard of the Unheard: Tak Bai 2004” and through this book “Tak Bai: Taste of Memories”.

We envision that by communicating the experiences and recollections of those caught up in the events of Tak Bai we can provide those beyond the deep south with a better understanding of the incident and ongoing unrest. Communication also serves as a tool to safeguard personal memories and also challenges the shaping of dominant narratives. It is also a crucial response to countering the effort to erase past violence, which persists as part of the culture of impunity in Thai society.

This book would not have been possible without generous support from The Sasakawa Peace Foundation. We would also like to recognize the data collection teams and photographers for their dedication. Finally, we wish to express our profound appreciation to the families of the victims for their courage in sharing their experiences and memories.

21 February 2023

The Deep South Museum and Archives’ Initiative

Message from The Sasakawa Peace Foundation

The violent conflict in the border provinces of southern Thailand or so-called Patani area has prolonged for more than 18 years, and people in the area have been hugely affected by such violences in various ways. It is reported that more than 7,000 people lost their life. Yet it is said that not many people are informed enough about such ongoing tragedies even within Thailand, and there are no proper recordings of such critical experiences.

This photobook is issued as a part of “The Deep South Museum and Archives’ Initiative” which is an effort to establish a socio-political public space, with the belief that archives are spaces for democratization, inclusion, and polyphony. It is expected that, in the absence of civic archives in Thailand, particularly for locals affected by the violence conflict and instability in southern Thailand, the

collections, exhibitions, and educational activities of archives will communicate to larger audiences outside the southern region, preserve and restore memories, and, most importantly, provide evidence to confront and eliminate the culture of impunity especially during transitional justice.

The Sasakawa Peace Foundation strongly supports this initiative understanding its importance and potential impacts on building peace both inside and outside of Thailand and celebrates the strong leadership of the Silpakorn University on this unique endeavour. We are very honoured that we could have the opportunity to be involved in this momentous initiative with the utmost gratitude to the courageous storytellers who transform their improbable experiences and tremendous suffering to contribute to build peace in the Patani area. We are confident that these invaluable stories will take substantial roles towards peace in not only Patani area but also the international community.

February 21, 2023

The Sasakawa Peace Foundation

Akiko Horiba

Yoko Takazawa

From the Editor

Remembrance's Journey

The book “Tak Bai: Taste of Memories” is part of a wider project to establish the DeepSouth Museum and Archive’s Initiative. It started with the gathering of stories and the creation of a database. The stories were compiled during Thailand’s third wave of COVID-19. As such, the process was mainly conducted by listeners based in the region. The stories recounted during the interviews consisted of recollections of the events, recollections of loss, of loved ones, and the significance of certain items as objects of remembrance.

The project chose a number of stories to share in this book and consent was sought to publish and disseminate them. Many of the families declined to give consent out of concern over the potential impact this publication could have. Their concerns are symptomatic of the lingering unease, insecurity and fear that continues to be deeply embedded in the region. It is therefore regrettable that many stories have had to be

put back under lock and key. We cannot know how long it will take for these families to feel safe enough to talk openly about their loved ones and what happened.

The contents of this book revolve around memory. In Chaiwat Satha-Anan's introduction, he highlights the resemblance of the words "mourning" and "memorial" to the word "memory" before pointing out how in the case of Tak Bai, it is mainly the women who "mourn" and it is in the home where their "memorials" are located. Prae Sirisakdamkerng picks up on this idea of "home" and explores it from a variety of dimensions. Quite apart from being the physical space where one lives, she introduces the idea of home as a place where our memories also reside. She goes on to expand this notion of home as encompassing the work that we do, the company that we keep, and the ways we choose to soothe our souls. All of this is "home". With that in mind, Chaiwat Satha-Anand's question at the end of "A Memorial of Love on a Merciless Night" reminds us that home is not simply the place we shelter our bodies, it is also the place we shelter our memories. So, it is not at all strange that home is where our memories manifest and appear.

Next, we take the perspective of an outsider looking in by examining how the media portrayed the tragedy of Tak Bai. Jularat Damrongvitheetham explores how news coverage of the incident contributed to the widespread perception of the southern border provinces as a place of violence. Looking back at the news from that

period, she divides the coverage into three main strands. She finds that one strand focuses largely on explaining the violence from a macro perspective by locating the event historically and in the context of the nation-state. Onanong Thipwimol's review of Malay-language literature on Tak Bai finds a similar macro-emphasis. Beginning with a presentation of how frequently the event is discussed in Malay-language literature, Thipwimol then delves deeper to highlight how Tak Bai gave rise to perceptions of the Thai state as a perpetrator of human rights abuses. Leaving behind macro-level analyses, Jularat Damrongviteethum then identifies a second strand of news coverage that encapsulates a perspective shared by much of the Thai public. She describes how these reports perpetuate a view of Muslim southerners as "other" and depicts them as being "non-Thai" that are somehow deserving of the government's heavy-handed response. In viewing these events from a distance whether indifferently or otherwise, we consume news that actively builds an image of the southern border provinces as a place of violence populated by these "others" who are ultimately the ones responsible for the terrible things that happen there. What happened in Tak Bai is, thus, relayed through the eyes of outsiders and dovetails neatly with the state's own understanding of events.

For outsiders, it is the violence that is salient. However, for insiders, it is the loss. The insider perspective of Tak Bai differs sharply because they have the direct experience of suffering and the lives lost. While outsiders see southern bandits, insiders see a hard-working brother,

a pious son or a dutiful husband. When outsiders watched the news, they analysed events from various angles. When insiders watched the news, it was with panic and fear in case their brother, son, or husband was caught up in the day's events. Insiders had to deal with finding, accessing and identifying their "unrecognisable" brother, son or husband. When outsiders recall the incident, that one image from the news comes to mind, the one of many able-bodied men lying face down with hands tied behind their backs. Insiders, meanwhile, remember the little details from those men's lives that are embedded in items such as a father's glass or a son's clothing; that are embedded in the flavours of a dish or the scent of a shirt; that are embedded in the belongings or the death certificate on which it is written "asphyxiation"; that are embedded in a family's portrait of their dead son.

While distant outsiders fear the southern violence thanks to grim news reports habitually churned out by the press, insiders live with real fear - of violence, surveillance, and raids. While distant outsiders hope for "peace", insiders - especially women that have lost a husband or son - must figure out how to go on and that takes time. The hopes of outsiders and the hopes of insiders look very different in the details and the details of the latter are the memories contained in this book. They will not be familiar to outsiders because they are not a part of the official version of events. That said, they may have appeared at different times in different ways; perhaps among those suffering together or among trusted friends, perhaps in court when compensation was awarded, perhaps on certain days at Ta'loh Mano.

I believe that before these memories appeared on the pages of this book, they will have travelled a long journey already. Unfortunately a number of memories will remain locked away and hidden from public view in fear of the powers that be. This is something that we, outsiders, will struggle to comprehend.

In “Insiders’ Recollections”, each story consists of an account of the incident together with details about time and place. The narrators’ describe their loss and share memories of their loved one. They recount the impact of the incident on their lives and the significance of certain objects. Each story makes salient different elements and in organising them, I have chosen to draw attention to what I consider that most salient element to be. Readers will see this in the titles of the stories, which begin with recollections centred on an individual (“A Good Hardworking Boy” - “My Little Brother, Only 16 Years Old) before moving on to recollections centred on the weather or place (“A Rainy Day” - “In Front of Tak Bai Police Station”). The next set of stories are centred on emotions and consequences (“A Very Sad Day” - “He Never Made it to Jordan”) while the last one “Al-falas Fish Crackers” centres on moving on.

The last account is Mah’s (Nikarima Hayeeneeloh). Mah is a researcher from the region and was working under a graduate youth program at that time. Now, she is a researcher with the Southern Border Provinces Museum and Archive Project. While working on this project, she has had to connect with so much grief and pain and so many

mothers' tears. Mah has dedicated herself to this project; reaching out to interviewees, compiling their stories, and photographing their mementos. She journeyed into the world of the bereaved to collect their memories and now they will be brought out into the open after 18 years of silence.

We are also privy to the sacred objects that evoke memories of their loved ones. It is through the very act of reminiscing that those memories are released, seen and felt again. We asked about these objects and then photographed them in their everyday setting. These mementos varied in their significance. Some were significant because the deceased had had it on their person or had been wearing it at the time of their death - banknotes or blood-stained trousers. Others had been gifts given by the deceased - a knife, watch, or house. Still others consisted of everyday belongings - a glass, sarong, shirt, or motorcycle. A final set were items related to the incident itself - autopsy photos, a death certificate, newspaper clippings. Families have held onto these items after all these years as a way to record their memories.

One item in particular causes a bitter taste to rise in my throat when I look at it. It is a laminated piece of paper displaying two images. The picture above shows the top half of a lifeless body. Below is that same person alive. I can't even begin to imagine the strength it must take to put these two images together. Nor can I imagine the bitter taste it must leave everytime a family member sees it.

There is one last set of objects that I call “Heal Jai”. These are the objects that leave us with a taste of humanity, which is, ultimately, what this book is about. There is the taste of love in the duck soup that a widow cooks because it was her husband’s favorite dish. For me, that duck soup is a testament to the lives that live on in our memories. In the photo of the Al-falas fish crackers, I see a widow learn to stand on her own two feet and rescue her husband’s food business by making it her own. This woman’s life is an inspiration for other women.

While some memories can be processed through thoughts and words, the most painful ones may be resistant to this exercise. These memories may remain imprinted on seemingly ordinary objects or they may remain stored in the bodies of mourners only to be released through morbid reflection on the circumstances of their loved one’s death. This book relies on those stories, objects, and bodies. More than anything, this book seeks to convey an experience which has been obscured to outsiders and suppressed for too long. It is a chance for outsiders to feel the power of fear and to know what it is and how it tastes.

So the title of this book “Taste of Memories” came about based on two considerations: first, what taste does the memory of the deceased and those events bring up?; second, what taste might be left after reading these stories and seeing these photos? Although we, readers, were not present at the interview and although we did not see these items with

our own eyes or touch them with our own hands, we can still get a taste of those feelings from reading their stories.

This book would not have been possible without the courage of ordinary people to tell their story. In the midst of a fear that has yet to allayed, these people opened their homes to outsiders so that we could hear sounds we had never before “heard”. It is hoped that the memories contained in this book will prompt us outsiders to consider and reflect on what Chaiwat Satha-Anan asks in “A Memorial of Love on a Merciless Night” namely, “In such a merciless land as this, how is it that you can still remain here?”

Kusra Kamawan Mukdawijitra

March 2023

Timeline of Events

Six village defence volunteers were detained a week before the incident occurred having been accused of weapons theft

25th October 2004/11 Ramadan 1425

- 08:00** People travel to Tak Bai Police Station, Narathiwat Province from all over the region to protest the detention of 6 village defence volunteers believed to have been wrongly accused of weapons theft
- 09:00** Military helicopters fly overhead
- 10:00** Tensions increase and the first shots are fired
- 15:00** Orders given to disperse the protest -
Teargas and water cannons deployed -
Officers beat, punch, and kick protestors.
7 are killed (5 with a bullet to the head),
1,370 are detained with hands tied behind their backs.
They make their way to between 24 to 28 vehicles and are made to lie face down in the trucks.
Men are stacked on top of one another forming 3 to 4 layers.
They are transported from Tak Bai Police Station to Ingkhayut Military Camp in Pattani Province 150 km away (approximately a 2-hour trip)
- 19:00** The first truck arrives at Ingkhayut Military Camp, Pattani Province

26th October 2004

03:00 The last truck arrives at Ingkayut Military Camp,
Pattani Province (The trips take between 5 to 6 hours)
78 people die en route

6th November 2006

The prosecutor withdraws charges of incitement and causing unrest
against 59 protestors. After court-mediated negotiations, the army
agrees to pay out a total of 42.2 million baht in compensation

29th May 2009

Songkhla Provincial Court rules that protestors' cause of death
was asphyxiation

17th August 2012

The government pays out around 700 million baht in
compensation to the families of victims and to those
who had been injured during the incident

Tak Bai Statistics

1,370

protestors detained

84

deaths

14

officials injured

24-28GMC vehicles used to
transport protestors**50-60**Average number of
protestors per vehicle**8**Number of maimed
following the incident

*“A Memorial of Love
for a Merciless Night”*

Chaiwat Satha-Anan

For

me, the most interesting thing to consider about “memory” are the words that often surround the concept. What linguistic relatives does the term “memory” have? What neighbours do we find living close by? When I reflect on this, two words spring to my mind: “mourning” and “memorial”. Both these words resonate with loss and so I can’t help but wonder whether it can be possible for people to have any beautiful memories at all?

This little book is a book of “memories”. Within its pages, it carries the memories of “insiders”. This is what we shall call those affected by the shameful events that occurred in Tak Bai, Narathiwat on the 25th October 2004. And since all of the dead were men – husbands, fathers, sons and brothers, the “insider” memories described in this book almost all belong to women – wives, mothers, daughters and sisters.

Masaidee was one of the men who died at Tak Bai that day.

Masaidee’s mother vowed she would never forget her son. She even felt that he was still alive but she also felt hate and anger towards the soldiers, *“why did you have to treat him like that? Like he wasn’t a person.”*

The Baba who came to pick up the bodies three days after the incident felt similarly. The corpses *“gave off a foul stench,”* he said, *“and the bodies seemed to have been left on the field so thoughtlessly, exposed to the heat of the sun and without shelter from the rain, as if they had not once been people.”*

Meanwhile Halem’s mother froze. She didn’t go to identify the body. She didn’t pick up the body. She didn’t even go to bury the body because she simply couldn’t face it. For many, the corpses were returned in an “unrecognisable” condition so some families could only recognise the clothes their loved one had been wearing. Na, who lost her husband, felt that her “life had ended”.

The “memories” in this little book are both a testament to the love and commitment that these women have, and it is a memorial to those men who have departed never to return. Even though, as Muslims, they acknowledge that, *“to Allah we belong and to Him we will all return. Negotiation is not possible”* (Qur’an 2:156), the way the bodies were left to dry in the sun *“as if they had not once been people”* was too much to bear. To make things worse, what is written on the death certificates is that these men died “of asphyxiation”.

The stories in this book remind me of Khalid Khalifa's wrenching contemporary Syrian novel 'Death is Hard Work' (translated from Arabic by Leri Price; Farrar, Strauss and Giroux, 2019).

Khalifa tells the story of Abdel Latif, a man dying in Damascus. Abdel tells his son Nabil to take his body back to his home village of Anabiya so he can be buried next to his sister Layla. His father's last wish takes Nabil on a strange and dangerous journey. The route from Damascus to Anabiya normally takes six hours but with the war going on in Syria in 2011, the journey takes three days. Nabil takes his father's lifeless body, wrapped in a shroud and placed in ice, and boards his brother Hussein's minibus. Their younger sister Fatima also joins them on the journey. Along the way, Nabil bumps into a former lover, a Christian named Lamia. By this time, his father's corpse has begun to smell. Lamia regards Nabil's father as a hero and she helps to wrap a new clean shroud around his body. She throws away the by now foul-smelling and ice-covered shroud and she lays basil around the father's head. She sprinkles him with perfume and leaves Fatima some so she can continue to do the same along the way. On this three-day journey, the hearse passes through a number of checkpoints belonging to different powers, including the Syrian army and jihadist fighters. They come across whole road closures and encounter clashes along the way.

Problems befall them from the moment they set off. When Syrian checkpoint forces seize the body of the deceased Abdel Latif, they discover that he had worked with the rebels for two years. The soldier

guarding the checkpoint declares that they need official documentation proving that Abdel Latif is indeed dead. Seeing his rotting corpse with their own eyes is, apparently, insufficient proof of death as long as there is no official documentation. Nabil eventually solves this bizarre problem with a little bribe.

At some point, Nabil is arrested by extremists who force him to study a radical version of Islam. He is forced to pray and to accept the jurisdiction of the Shariah courts but with his uncle's help, he is able to break free.

At times, Nabil wonders why his father had to be buried in the mausoleum in Anabiya. Was it because he was the hero who had defended the village in the past? Or was it because of what had happened to his sister Laila? Laila refused to marry someone she didn't love. She declared that she would set herself on fire first before marrying a man that smelled like rotten onions. On her wedding day, she did just that. She doused herself in oil and set herself alight. In his heart, Nabil asks, *“why, father, why? When you'd already left there, leaving behind only cruel faces that know no mercy, why would you want to be buried in this merciless land?”*

I imagine that any owners of the memories in this book might have, from time to time, likewise asked themselves why stay in this merciless land?

You will find no answer to that question in this book you are holding but I expect the answer may be because many will think of this place as their “home”.

However, this question is not one for the victims of the violence at Tak Bai. It is not a question for the victims of any other violence either, be they Malay Muslim or Thai Buddhists. It is a question for the government, the military, and other relevant powers. How will they make this area into a “home”, a place where hate and fear disappear and where instead “mercy” has returned for the people who continue live here?

Chaiwat Satha-Anan

17th February 2023

My Memories of Tak Bai

Phrare Sirisakdamkoeng

The morning of 25th October 2004 had started just like any other day for Ba and Ma, with a pre-dawn meal during Ramadan. Then, just like every other day, they went to tap rubber and cultivate rice and were doing just that when a neighbour invited Ma to go listen to a sermon in Tak Bai. When Ma left the house later that afternoon, the day would no longer be just like any other. Nothing would be the same again.

Tak Bai is a small district with a long history, located in Narathiwat Province. Although it may be small, it is well-known for its popular border market. People will travel there to buy fruit and vegetables bound for the Malaysian market. Clothes and other consumer items from Malaysia, including kitchen equipment, are also readily available there. So, this small town in this small district, which is also called Tak Bai, is known throughout the region.

Early that morning, men and women from different villages and districts of Narathiwat were travelling to Tak Bai for a variety of reasons. Many were persuaded by friends or relatives to go to the Hayat prayer.¹ Some went to demand the release of six village security guards who had been detained by police for more than a week. Others came to listen to the sermon and to break their daily fast. Some families simply wanted to go shopping. A few passersby, on encountering such a throng, simply stopped to see what all the fuss was about. No matter the reason, on that day more than a thousand people travelled to Tak Bai. Yet, that large gathering of people and the violent events that later took place has made the name Tak Bai famous for all the wrong reasons. And it will be remembered in this way forever in the minds of those who attended the event and their families too.

18 years ago, that October, we'll find that 6 volunteers of the Civil Defense Volunteer (Chor Ror Bor) had informed the government of the theft of six shotguns. Officials suspected that the guns had not been stolen but had, in fact, been handed over to the perpetrators by the Chor Ror Bor so they arrested these men and detained them for more than a week. Relatives and villagers proclaimed their innocence, and they converged in front of Tak Bai Police Station to demand their release. The incident ended with police officers violently dispersing the rally and arresting more than 1,370 people. Those arrested were

¹ ละหมาดฮายัต คือการละหมาดรวมเพื่อขอพรจากพระเจ้า ด้วยจุดประสงค์ใดหนึ่ง โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องเป็นการขอในสิ่งที่ดี และไม่ผิดหลักคำสอน (https://wbns.oas.psu.ac.th/shownews.php?news_id=40576)

put loaded onto more than 20 trucks and taken to Ingkhayutthaboriharn Military Camp in Nong Chik District, Pattani Province, about 150 kilometres away. More than one thousand arrestees were transported face down with their hands tied behind their back for the 5-hour journey. Seven people died at the protest that day. Another seven people went missing. 78 people died in the truck en route to Ingkhayutthaboriharn Camp and another 58 were charged as “protest leaders”² (these charges were later dropped).

Tak Bai could be considered one of Thailand’s deadliest incidents. It certainly was the deadliest incident to occur in the southern border provinces. In addition to the deaths, it resulted in a number of injured and many were left permanently maimed. A great many people were also prosecuted by the Thai state and for many years after, individuals present at the protest reported being surveilled by government officials. Tak Bai remains in the memory of the people who were present and who were impacted by the events on that day. Its impact has been felt by people all across the region and it has been felt by Thai society, no matter what shade or version of the story they’ve been privy to.

Whilst working on this piece, a question that always popped into my mind was: how does death from natural causes versus death at the hands of another affect the memories of those that still live? How must

² มัทนี จีอนารา และคณะ. “ตากใบในอากาศ”: ความทรงจำที่ปลิดปลิวจากความรับรู้. [นครปฐม: ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี (ศพส.) มหาวิทยาลัยมหิดล. 2550].

it affect their memories to know that a loved one was taken suddenly and too soon? How must it feel to know that the perpetrator remains at large and unpunished?

Memories can be beautiful things although it is true that this may not always be the case because, sometimes, they carry the load of life's unbearable pains. Painful memories or traumatic memories refer to the feelings that arise when one experiences violence in all of its various forms. Memories of or the act of remembering violence either to ourselves or to our loved ones can cause long-lasting mental wounds.

Psychological trauma is a term used to describe a reaction to violence and it can manifest physically, emotionally, cognitively, behaviorally, and spiritually. Psychological trauma differs from ordinary stress in terms of its severity as well as in the uncertainty and length of its duration.³

After the incident, Yoh can still recall when her husband was released and came home. *"At night he couldn't sleep. He was scared, haunted. Hearing cars start or people walking outside shook him. It was so painful to see him like that. He refused to leave the house for several months."*

³ Yoder, C. (2005). *The Little Book of Trauma Healing: Revised Updated: When Violence Strikes and Community Security Is Threatened* (B. Tanteeravong, Trans.). Institute of Human Rights and Peace Studies, Mahidol University. (2019)

Abdulramae had five siblings. His youngest brother went to the protest in Tak Bai and was one of the victims. Afterwards, Abdulramae's other brother, who hadn't even attended the protest, was summoned on multiple occasions by the authorities. *"It's like he became sick from the fear. Our family were so scared that the soldiers would take him away. Whenever we'd come home after being out, soldiers would show up and question us. Mum was terrified another of her children would be taken from her. It was the same for others in our village. Families that had someone who'd been at Tak Bai would be watched by the military. A lot of the young men left our village as a result. My parents have since passed away and my brother is finally getting better."*

In addition to the psychological trauma, a mother's memories will remain no matter how fragmented and indistinct they may become.

"I'll never forget what happened. Now, whenever I see his friends, I'll think of him, and it'll make the tears flow." - Samri's mother during an interview in October 2021. He was a 22-year-old man, who having left home with a close friend named Ha Leng, never returned.

"17 years later and I still miss him. The closer to Hari Raya, when reading Khutbah, I still cry because I miss my child" - Ha Leng's mother during an interview in October 2021).

"Each and every time we talk about it makes it seem like it happened only yesterday. We still remember it. Our memories remain. I can picture that day. Each year, when the Tak Bai anniversary approaches,

we'll look at the pictures and it'll remind us but still it's always there in the back of our minds." (Interview with Yanah Salahmae for a column in WAY on '18 years of Tak Bai – Trauma, Memory and Crimes Unpunished, 25 October 2022)

All the mothers who lost a son will remember that day with a similar taste. They will recall the bitterness they felt when they learned of the death of their beloved child. Even after 17 or 18 years have passed, the bitterness of that day remains unchanged.

Although the painful or traumatic memories described in this book stand out vividly in the minds of those that have experienced the loss, they are not the only memories they hold of their loved ones. The various items belonging to the departed have become sacred objects that are filled with the memories of the departed and so the objects themselves will contain within them the very specific feeling or taste of that loss.

"I think of him every time I have a taste of that soup. He made the most delicious duck soup, and he would always prepare it whenever there was a big feast to be had in the village. People in our community also remember his wonderful voice because when he was alive, it was his job to make the call to prayer."

Halem, the eldest son, had left school and gone to work in Malaysia for only a month when he returned home to be with his family during

Ramadan. He'd bought a knife for his father so he could slaughter the cow to celebrate the end of Ramadan. The family still have this knife.

Baba Mae led the funeral service for deceased from Tak Bai. He has kept the clothes he wore that day although he doesn't wear them anymore. Even after washing it many times, it carries the smell of the dead from the burial at Telok Manok Cemetery.

Royah's tea glass is kept with the others in the cupboard although it hasn't been used since the day he passed away. They've kept it but not used it because they know *"this is father's glass."*

Before losing the opportunity to do so, Rosimei used to sit and talk to his father on the porch in front of the house. *"Every time I look at the front porch, I always think of Rosimei. I still miss him today."*

Dulkipurli's father keeps the long-sleeved red shirt that his son loved to wear. *"I kept this shirt because he liked it so much. The villagers see this shirt and they all know it was his. They often saw him wearing it."*

The shirt and sarong that Mamasukri liked to wear when he prayed or when he'd come home from work at noon. He looked after it well. After coming home, he'd shower and change before praying. He was a good boy and devout.

The violence from that day, 25th October 2004, has continued. It has continued because it has dashed the hopes and dreams that family members had for their loved ones. It has created a particular flavour

in their memories. It is one shared by the survivors as well and this flavour will endure forever.

Although this bitterness resides most vividly in the memories of those affected, it is hoped that this book may also give readers a taste of the other memories they have of their loved ones. In doing so, however, it must also shed a light on one of the most violent episodes to have occurred in Thailand's recent memory.

“Outsiders”

Jularat Damrongviteetham

“No doubt many may find themselves in something of a predicament, feeling awkward, and perhaps wanting to distance themselves from the situation. Muslim society, however, finds itself in shock, bewildered, choked, subdued, afraid, panicked, alienated, paranoid, disgusted, resentful, hateful, and anguished. All these feelings that may be difficult for outsiders to comprehend.”

Extract from a letter written by Mr. Pracha Yuplai-laem. His response to the Tak Bai incident illustrates one type of view that ordinary people from outside the region expressed towards the Tak Bai incident and towards Muslims. Sent to the Editor, The Nation Weekend¹

¹ บรรณาธิการ. “เสียงของความเจ็บที่ จ. นราธิวาส.” *เนชั่นสุดสัปดาห์*. วันที่ 22 พฤศจิกายน 2547, น. 6-7.

Articles and interviews covering the events of 25th October 2004 - the Tak Bai Incident - numbered more than 1,300 across all 12 daily and weekly newspapers, both in Thai and English. Although this wasn't the first time that government officials had been implicated in such extensive loss of life, the 78 deaths still came as a terrible shock to Thai society.

Just hours after the incident occurred, the three southern border provinces/Patani was making headlines even though details were initially scant. Looking back at media reports from that time, it is possible to identify three main trends in the reportage.

The first trend of reports tended to characterise problem-solving efforts as a failure since it seemed as if the more the government attempted to solve, the more villagers seemed to retreat and pull away from them.²

According to this view, the then-government of Pol. Lt. Col Thaksin Shinawatra was driving a wrong-headed and misplaced policy on the south that took no account the conflict's root causes. What had happened at Tak Bai was simply part and parcel of this policy. As such, the government needed to take full responsibility. Since the 4th January 2004 weapons raid at the 4th Battalion Army Depot in Narathiwat Province, the government's response had shown no sign of easing the conflict in the slightest. Instead, their response had only inflamed the situation further. This perspective was not restricted to the domestic

² ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน. “84 ศพที่ตากใบดันรัฐไทยตกอยู่ในวงล้อมปัญหาทั้งระดับภายใน-สากล. *มติชนสุดสัปดาห์*.” 29 ตุลาคม-4 พฤศจิกายน 2547, น. 9.

media. Many countries raised concerns over government accountability, especially ASEAN's Muslim countries, the Middle East and the United States. Such international concern turned the conflict into a particularly sensitive issue for Thai bureaucrats as a fear began to emerge that the conflict could be elevated to the global stage and, thus, receive international recognition. Such a development would, in their eyes, further complicate the issue because it risked transforming a situation of domestic terrorism into a righteous struggle for greater "freedom".

The second observable trend were reports that evinced a not-uncommon attitude among many Thais of irritation at the seemingly never-ending and intractable turmoil of the three southern border provinces. These reports contributed to a development of negative stereotypes, particularly of Muslims, as steely and unpatriotic. Ultimately, this led to calls for a more retaliatory and heavy-handed response to the unrest in the region, without any consideration for the consequences that such a response might generate.³

This second trend was somewhat the reverse of the first trend in that there was no outcry at the government's heavy-handed response to the Tak Bai protestors. In fact, reports of this type tended to espouse support for a more strongman response from government. Such reports had a tendency to portray Malay-Muslims from the south as 'other', being neither Thai nor. That the population in the region were

³ ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน. "วุฒิชัย เปิดศึกฟาดปาก ณ สังเวียน 'รัฐสภา' 'ตัวอย่าง' ความร้ายฉานของ 'ความจริงที่ตกใบ.'" *มติชนสุดสัปดาห์*, 12-18 พฤศจิกายน 2548, น. 11.

predominantly Muslim reinforced this idea of otherness. All this was compounded by the belief that Malay-Muslims were trying to divide Thailand and break up the country, a situation that was considered completely unacceptable to this group.⁴

“The planners are but a small contingent, yet their intention is to push the government to crackdown on the population thereby generating a sense of grievance and antipathy. It is clear that this is their plan and we must be careful. We must take care of the majority and increase the numbers of those who want peace and harmony. I, myself, as a doctor look at it in this way: We can’t avoid having germs on our body and we can’t stop cancer cells from forming but they do not necessarily lead to cancer because of our body’s natural defences. So, as a society, we can’t stop people from having such malicious intent but our natural defences can prevent such maliciousness from spreading and these defences include justice, harmony, and mutual trust. We must build these values together as a society.”

The third perspective one finds in media reports from that period does not focus on the Tak Bai incident as such. Rather it sees the incident as part of a wider structural problem, which is rooted in, among other issues, the Thai government’s historical centralization of power.

⁴ ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน. “84 ศพที่ตากใบดันรัฐไทยตกอยู่ในวงล้อมปัญหาที่ระดับภายใน-สากล.” *มติชนสุดสัปดาห์*. 29 ตุลาคม-4 พฤศจิกายน 2547, น. 9.

“In an oft (dark) unmentioned corner of history one finds a central government in Bangkok that lacks completely an understanding of Patani and the southern border provinces. There is no understanding of its people, culture, traditions, ethnicity, language, or religion. Moreover, knowledgeable and competent civil servants (be they military, police or civilian) are not recruited and this exacerbates the problem and does nothing to address these ‘ancient wounds.’”⁵

Instead, it contributes to the belief [among the local population] that Muslims are second-class citizens that are discriminated against and inhumanely treated. What happened at Tak Bai was a manifestation of a structural problem underlying the Thai government’s administration of the south and in order for the situation to be resolved, the root causes of the issue must be addressed. Thus, the protests and how they were dealt with were symptomatic of a larger issue.

Whether one understands Tak Bai from the perspective of perpetrator or victim or whether one understands it from a structural or policy perspective, concerns related to the incident’s potential repercussions were displayed in all the headlines. Inevitably, reports also raised concerns with respect to the economic fallout from the incident and the negative impact on investor-confidence in the region. At the same time, calls to make the region a ‘special administrative zone’ reflected concerns around the Thai state’s centralization of power. All these

⁵ ขาววิทย์ เกษตรศิริ. “เหตุการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนใต้ กับ ประวัติศาสตร์บาดแผล.” *ศิลปวัฒนธรรม*. ปีที่ 26 ฉบับที่ 304, กุมภาพันธ์ 2548, น. 148-149.

issues, ultimately, highlighted the reality that the conflict would not be easily resolved.

Another significant issue was the impact on intercultural and interfaith relations. Both Tak Bai and the violence more generally had created a climate of fear and paranoia. *“This fear and paranoia is not about where the next bomb might go off or where the next bullet might hit. It’s fear and paranoia of your neighbours or those you’ve known since childhood. And these feelings aren’t just feelings that Thai-Buddhists feel towards Malay-Muslims. It works both ways. Put simply, neither side is sure what the other side is thinking about the other.”*⁶

Although it has been nearly 18 years since the incident, the negative impact on intercultural relations endures. So, the final concern is this: What if the cycle of violence does not end because the anger and grievances that are felt will spur more individuals to take up arms to fight against the Thai state.

“I was lying at the bottom and there were about four more layers of bodies on top of me. Another person nearby me at the bottom was struggling to breathe and he was crying out. When the soldiers heard, they came over to the bodies that were on top of the guy crying. They stamped down again and again until he was no longer crying. I think he was dead by then.”

⁶ วรศักดิ์ มหัทธโนบล. “ไฟใต้ที่ยากจะดับมอด.” *มติชนสุดสัปดาห์*. 12-18 พฤศจิกายน 2548, น. 39.

Maruedee was one of the 25 injured after the protest at Tak Bai police station was violently dispersed. He was crushed until the muscles in his right side died leaving him unable to walk.

“Why did they have to be so violent? Never in my life had I experienced such cruelty. When they were throwing people into the truck, so many died because they were being crushed at the bottom.”

“I was filled with hatred and fear. It was savage as hell. But I’m not afraid anymore. If something like this ever happens to me again, I won’t be afraid.”⁷

Useng, aged 30, from Sungai Padi District, Narathiwat Province had been sat watching the protest when he was got a bullet in the left cheek, after which he was arrested.

Nine years after Tak Bai, at 1a.m. on the 13th February 2013, a clash broke out between an RKK cell, led by Maroso Chantrawadi, and Marine Corps personnel stationed at the 2nd Rifle Base of the 32nd Special Taskforce Narathiwat located at Ban Yue Lo Village No. 3 in Bareh Nuea Sub-district, Bacho District, Narathiwat Province. Several arrest warrants had been issued for Maroso for criminal charges and charges under the Emergency Decree. He, along with 15 others, were killed during the clash. Maroso had been one of the victims at Tak Bai. After he had come home, he would tell people about how, that day, he’d had

⁷ ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน. “วุฒิชัย เปิดศึกฟาดปาก ณ สังเวียน ‘รัฐสภา’ ‘ตัวอย่าง’ ความร้ายฉานของ ‘ความจริงที่ตกใบ.’” *มติชนสุดสัปดาห์*, 12-18 พฤศจิกายน 2548, น. 11.

his hands tied behind his back, was kicked, and then crushed under the weight of the other people in the military truck. *“He talked all the time about how pained he was and how resentful he’d become because he hadn’t done anything wrong.”* Maroso’s mother Jema Jeni added, *“After he came home, he was changed. He kept himself to himself and he preferred being alone.”*⁸

Fifteen years after Tak Bai, in late September 2021, a raid took place at Ban Hu Tae Yu Lo, Bacho District, Narathiwat Province (known as the Hu Tae Yu Lo Operation). Clashes occurred there between the authorities and suspected members of the militant movement. It lasted 11 days and resulted in six deaths. This clash occurred in the same place as had the one that led to Maroso’s death. Furthermore, four of the deceased were around the same age as Maroso.

Whether these men knew each other or not is not important. What their relationship might have been with each other is also not important here. Rather, these cases have been raised as examples, to highlight the aftermath of Tak Bai. We cannot say how many more people there are that are like Maroso. We have no way of knowing how many later generations have heard the story of Tak Bai passed on by aggrieved family members. What we do know though is this: Although almost 20 years have passed since it happened, the impact of Tak Bai is still very keenly felt.

⁸ ประเวศ วะสี. *เนชั่นสุดสัปดาห์*. 2 พฤษภาคม 2548, น. 10.

More important and more worrying is that given Thai society's attitude towards 'the other', there is no guarantee that Tak Bai could not happen again. It could happen again anywhere and with anyone. Today, we may be the "outsiders" but one day, it may be us who are "insiders".

Writings on
“Tak Bai Incident”
in The Malay World:
Preliminary Survey

Onanong Thippimol

This article explores Malay-language pieces on the “Tak Bai Incident” written by Malaysians, Indonesians, and Patani Malays from Thailand who have studied in Malaysia or Indonesia. This article examines books and articles that are accessible online as well as some books obtained by the author during a research trip to Malaysia in 2019. As such, this article does not attempt to undertake a comprehensive examination of texts that make reference to the Tak Bai event.

Table 1: Writings on Tak Bai obtained via Google Scholar search

Keyword Search	Number of Articles	Articles with ‘Tak Bai’ in the title
Insiden Takbai	45	1
Peristiwa Takbai	81	2
Kejadian Takbai	97	2

The author used ‘Insiden Takbai’, ‘Peristiwa Takbai’ and ‘Kejadian Takbai’ as search terms in Google Scholar. All three Malay words have the same meaning in Thai, ‘incident’. The search result figures are shown in Table 1 although the existence of duplications means the actual number of results are lower than presented for each search term. Also, the same article might appear from more than one search term.

Using the aforementioned keywords on Google yielded the following results: Insiden Takbai 77 items; Peristiwa Takbai 1,160 items; and Kejadian Takbai 7 items. ‘Kajadian di Takbai’ yielded 493 results, which included news stories, video clips of the event as well as other clips, articles, tweets and weblogs etc.

Search results from Google Scholar using the aforementioned search terms yielded only two articles that had “Tak Bai” in the title. One was a 2018 undergraduate thesis titled “Dampak Kebijakan Pemerintah Pusat di Thailand Selatan (Studi Kasus Tragedi Masjid Krue Se dan Insiden Tak Bai)” by Agidia Oktavia. This thesis was found using all three search terms. The second article was titled “Identiti Budaya dan Bahasa Etnik Melayu Thesaban Takbai, Selatan Thailand: Satu Analisa Fenomenologi” by Hasni Zakaria and Novel Lyndon. It was published in 2014 in the *Geografia Online*TM Malaysian Journal of Society and Space. This article was found across two search queries: ‘Peristiwa Takbai’ and ‘Kejadian Takbai’

An online search and a search of libraries in Malaysia found a total of 46 pieces¹ on the “Tak Bai Incident”, which can be divided as follows:

Table 2: Articles on Tak Bai by type

No.	Type of writing	Number of articles	Article Number
1	Article in an academic journal	28	3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 28, 29, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46
2	Book	3	25, 30, 32
3	Term Paper	7	1, 22, 26, 27, 31, 40, 45
4	Thesis	3	2, 23, 24
5	Academic Seminar Reports	2	21, 36
6	Research Reports	3	15, 16, 17

Since journal articles are published online, they make up the highest proportion with 28 pieces. This is followed by seven thesis papers and only two seminar reports. Many academic seminar materials might not have been published online.

¹ 46 results appeared when excluding duplicates. Some files were broken and some did not contain content related to the Tak Bai violence at all.

Table 3: Articles on Tak Bai by branch or field of study

No.	Branch or Field of Study	Number of Articles	Article Number
1	Geography	1	4
2	Political Science	9	1, 2, 3, 6, 25, 33, 41, 43, 44
3	Humanities and Social Sciences	6	15, 23, 26, 29, 40, 46
4	History	5	30, 31, 32, 37, 45
5	Law and Islamic Law	3	11, 22, 27
6	International Relations and International Organizations	10	4, 8, 19, 24, 28, 34, 35, 38, 39, 42
7	Literature	5	5, 12, 13, 14, 20
8	Communications	3	7, 9, 36
9	Education	4	10, 16, 17, 18

Table 3 shows that the field of study with the highest number of articles about Tak Bai is International Relations and International Organizations with 10 pieces. This is followed by Political Science with nine pieces. Geography has the least with only one piece.

Table 4: Writings on Tak Bai according to main issue under examination

No.	Main Issue Studied	Number of Articles	Article Number
1	Overview of Conflict	10	3, 6, 15, 25, 30, 32, 42, 43, 44, 45
2	Role of Leaders /Important Individuals/Islamic Leaders	2	2, 22
3	Thai Government Policy	4	1, 27, 31, 33
4	Resistance Movement	2	11, 19
5	Tourism	1	4
6	Identity as depicted in literature	5	5, 12, 13, 14, 20,
7	Patani Malays (Social Group)	5	8, 29, 37, 41, 46
8	Media	3	7, 9, 36
9	Peace Studies & Education	5	10, 16, 17, 18, 21
10	Communal Relations	3	23, 26, 40
11	Role of International Organizations, Malaysia / International Relations	6	24, 28, 34, 35, 38, 39

Table 4 displays the different types of articles that contain the word, Tak Bai. Tak Bai is mentioned most frequently in articles covering the southern border conflict with 10 articles. This is followed by six articles related to international relations, international organisations, and

Malaysia. The number of articles is roughly the same for the other fields of study. Nevertheless, there is plenty of overlap. As such, an article is categorised under a thematic heading depending on the extent to which it focuses on that particular field of study.

Table 5: Number of articles written about Tak following the 2004 incident

Year	Number of Articles
2007	1
2008	1
2009	-
2010	1
2011	3
2012	3
2013	1
2014	3
2015	4
2016	3
2017	5
2018	7
2019	6
2020	1
2021	5
2022	2

Table 5 displays the articles written about Tak Bai following the incident starting from 2007 up until 2022. The period between 2016 and 2019 was when the greatest number of articles were written which included Tak Bai with the year 2018 having produced the most articles. No articles were found for 2009.

References to Tak Bai in the Malay world

What follows is an examination of how the Tak Bai incident has been discussed, explained, and debated. Examples that are raised include articles about Tak Bai from the perspective of Malays from the southern border provinces as well as from Malaysians and Indonesians writing in Malay. This section will focus firstly on articles that examined the impact that incident had on the image of the Thai state; in particular how the Thai state came to be viewed as a perpetrator of severe human rights violations. Secondly, it will examine articles that seek to find some kind of meaning in what happened.

1. Impact of Tak Bai:

The Thai State as a Violator of Human Rights

The 2018 undergraduate thesis titled “Dampak Kebijakan Pemerintah Pusat di Thailand Selatan (Studi Kasus Tragedi Masjid Krue Se dan Insiden Tak Bai)” (Impact of Central Government Policy on Southern Thailand: A Case Study of the Krue Se Mosque and Tak Bai Tragedies) by Agidia Oktavia was submitted in partial fulfilment of a course on Islamic History and Civilization Studies from the Faculty of Literature

and Humanities at the University of UIN Syarif Hidayatullah, Jakarta, Indonesia.

The Indonesian author of this thesis pointed out that the Tak Bai incident demonstrated the Thai government's inability to deal with demonstrations, which were understood as ordinary events that were part and parcel of democratic governance, and its inability to provide a space for negotiation. In addition, the incident made the then-government of Thaksin Shinawatra look very bad and it received heavy criticism both domestically and internationally. The violence and tragedy of both the Krue Se and Tak Bai events came about because of the decisions and actions of the Thai state, which were hostile to democracy and which violated human rights (Agidia Oktavia, 2018, p. 84). These events represented peaks in Southern Thailand's violence (Agidia Oktavia, 2018, p. 83).

This thesis is primarily a desk-based study. As such, it lacks insight that could be derived from an analysis of primary evidence. At the end of the work, the author suggests that a field visit be conducted in order to obtain primary evidence in the form of first-hand accounts from in-depth interviews with people that were involved and/or affected by the violence at Krue Se and Tak Bai.

"Identiti Budaya dan Bahasa Etnik Melayu Thesaban Takbai, Selatan Thailand: Satu Analisa Fenomenologi" by Hasni Zakaria, and Novel Lyndon in *Geografia Online™ Malaysian Journal of Society and Space*, 2014

This reference demonstrates how persecution carried out by the Thai government against ethnic Malays in southern Thailand has become increasingly visible and has been recognized internationally. Such violence also highlights the problems that arise in the context of “minority” and “majority” relationships. The Thai government’s actions in dealing with the incident have been criticized as violating the human rights of minorities. Although Malay Muslims in Southern Thailand have long faced human rights violations, they had previously only been described in the context of Thailand’s territorial problems (Zakaria & Lyndon, 2014, p. 151).

Articles that do not specifically focus on Tak Bai, but which discuss the negative impact of Tak Bai on international opinion towards the Thai state insofar as it is a perpetrator of human rights violations, include; “Penyelesaian Konflik Separatis di Thailand Selatan oleh Penguasa Militer dan Penguasa Sipil: Studi Kasus Perdana Menteri Surayud Chulanont dan Perdana Menteri Yingluck Shinawatra” (Resolving Southern Thailand’s Separatist Conflict by Military and Civilian Rulers Prime Minister Surayud Chulanont and Prime Minister Yingluck Shinawatra: A Case Study) written by Faisal Abdau in 2017. This was an undergraduate paper written under the Faculty of Social and Political Sciences, University of UIN Syarif Hidayatullah, Jakarta, Indonesia.

Abdau suggests that in 2004, when the Krue Se Mosque incident occurred, international pressure on the Thai government over the use of excessive force against insurgents, led to UNHCR launching an

investigation into the incident. Before this investigation was concluded, the Tak Bai incident occurred. The incident made international headlines given the Thai state’s brutal human rights violations and excessive use of force against protestors. The pressure led to the establishment of the National Reconciliation Commission to investigate the incident (Abdau, 2017, pp. 5-6).

2. Definition or meaning of the Tak Bai event

In the article “Analisis Kebijakan Pendidikan Islam di Negara yang Dilanda Konflik: Studi Kasus di Pattani Thailand”, Tak Bai is defined as “an event that cannot be erased from the memory of Malay Muslims” (Nasrullah, 2021, p. 176).

In the article “Berislam dan Bernegara bagi Muslim Patani: Perspektif Politik Profetik” (Islam and Citizenship for Patani Muslims: A Prophetic Political Perspective), the Cho Ai Rong incident, the Krue Se Mosque incident and the Tak Bai incident all represent local dissatisfaction with the Thai government and the latter’s use of force to pacify the region. It is government action that has led to the southern border provinces becoming a conflict area (Wayeekao, 2016, p. 390).

In the article “Dinamika Bernegara Masyarakat Muslim Thailand Selatan dalam Perspektif Sosiologi Politik Islam” (Dynamics of Muslim communities in Southern Thailand from the perspective of Islamic political sociology), Nuereng describes the Tak Bai incident as an atrocity committed by the Thai government against Malay Muslim protesters demanding the release of six villagers who had been

detained by the authorities. Nuereng outlines how the actions of the Thai government resulted in criticism of the Thai government by both Muslims and non-Muslims. Moreover, although some soldiers were tried, they received only a light penalty and many other perpetrators did not receive any punishment. Tak Bai was seen to have escalated the conflict in Southern Thailand to a larger scale (Nuereng, 2016, p. 326).

The article “Fragmentasi Pemberontakan dan Durasi Perang Sipil: Thailand Selatan Pasca Dimediasi Organisasi Kerjasama Islam” (Rebel Fragmentation and Civil War: Southern Thailand after OIC Mediation) points out that the Thai state’s crackdown in Tak Bai resulted in Malays experiencing psychological pain, fear and hatred of Thai security officials. (Irawan, 2019, p. 161).

The article “Isu dan Penyelesaian: Konflik Pemisah di Selatan Thailand” (Separatist Conflict in Southern Thailand: Issues and Solutions) proposes that the Krue Se Mosque incident and the Tak Bai incident represented a concrete attempt by the Thai state to instill fear in people through open murder and torture (Che Mohd Aziz, 2011, p. 25).

In the article “Konflik Melayu Patani dengan Pihak Berkuasa Thailand: Kajian Strategi Retorik dalam Laman Sesawang” (Patani-Malay Conflict with Thai Authorities: A Study of Rhetorical Strategies Online), the brutal acts of the Thai state in the Krue Se and Tak Bai Mosque incidents are compared to Serbia’s actions against the Bosnians and Jewish actions against Palestinians (Aziz, 2015, p. 271).

"Konflik Selatan Thailand: Peranan Malaysia Sebagai Negara Jiran" (Conflict in Southern Thailand: Role of Malaysia as a Neighboring Country) suggest that the Krue Se and Tak Bai tragedy were rooted in ethnic discrimination and the author notes how the incidents marked the beginning of a new wave of discontent among Patani Malays following a long period of peace (Nor & Jalani, 2017, pp. 157, 159).

Although Tak Bai has not been the central subject of many studies in the Malay world as demonstrated by the studies discussed, the incident nevertheless appears or is mentioned in almost every piece on violence and unrest in the southern border provinces of Thailand. This reflects the fact that the Tak Bai incident constitutes an important part of the history of violence in the region and is an example of the Thai state's problematic policies and approach to governing the border provinces. Ultimately, the Tak Bai incident represents one of the most traumatic events experienced by Malay Muslims that cannot be erased from their memory.

Bibliography of writings about the Tak Bai incident²

1. Abdau, Faisal. “Penyelesaian Konflik Separatis di Thailand Selatan oleh Penguasa Militer dan Penguasa Sipil: Studi Kasus Perdana Menteri Surayud Chulanont dan Perdana Menteri Yingluck Shinawatra.” (Resolving Southern Thailand’s Separatist Conflict by Military and Civilian Rulers Prime Minister Surayud Chulanont and Prime Minister Yingluck Shinawatra: A Case Study) Skripsi, Program Studi Ilmu Politik, Fakultas Ilmu Sosial dan Ilmu Politik, Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, Jakarta, 2017. (Term paper)
2. Ahamad, Mahamad. “Thaksin dan Impaknya ke atas Konflik Patani.” (Thaksin and the Impact on the Patani Conflict). Tesis Sarjana Sastera, Fakuti Sains Sosial dan Kemanusiaan, UKM, Bangi, 2007.
3. Ahmad, Azhar, Jawan, Jayum and Awang, Azmi. “Konflik Selatan Thailand Pasca Thaksin Shinawatra.” (The Post Thaksin Shinawatra Conflict in Southern Thailand). *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies*, Vol. 39 (2) (December 2012): 73-95.
4. Ahmad, Habibah (et al.). “Mengurus Pelancongan Sempadan Malaysia-Thailand: Kesepaduan atau Konflik.” (Tourism Management at the Malaysian-Thai Border: Integration or Conflict?) *Malaysia Journal of Society and Space*, 10 Issue 8, 2014: 65-71. (Geography)

² ผู้เขียนคงการสะกดตามต้นฉบับ ภาษาอังกฤษคำแปลท้ายชื่อเรื่องหรือชื่อบทความตามต้นฉบับ สำหรับชื่อเรื่องที่ไม่มีคำแปลเป็นภาษาอังกฤษ ผู้เขียนจะแปลเป็นภาษาไทยใส่วงเล็บไว้ ยกเว้นงานเขียนลำดับที่ 42 ที่ผู้เขียนแปลเป็นภาษาอังกฤษ เนื่องจากว่าแปลเป็นไทยได้ค่อนข้างยาก

5. Ali, Tengku Intan Marlina Tengku Mohd. "Kumpulan Cerpen Pascasejarah Melalui Bacaan Semiotik." (The Semiotik Reading on the Post-Historical Short Stories). *Jurnal Antarabangsa Persuratan Melayu* (RUMPUN) (International Journal of Malay Letters), Jilid 3, January 2015: 47-74.
6. Aslam, Mohd Mizan. "Penyelesaian Konflik Selatan Thailand Dengan Menggunakan Model Gagasan 1 Malaysia." (Conflict Resolution in the South under the Malaysian Conceptual Model 1) *Journal of Human Development and Communication*, Vol. 1, 2012: 137-152.
7. Aziz, Sohaimi Abdul. "Konflik Melayu Patani dengan Pihak Berkuasa Thailand: Kajian Strategi Retorik dalam Laman Sesawang." (Patani-Malay Conflict with Thai Authorities: A Study of Rhetorical Strategies Online) *Melayu: Jurnal Antarabangsa Dunia Melayu*, Jilid 8 Bil. 2 2015: 257-287. (Overview of Conflict)
8. Berutu, Ali Geno. "Migrasi dan Problematika Minoritas Muslim di Asia." (Migration and the Problem of Muslim Minorities in Asia). *IMEJ: Islamic Management and Empowerment Journal*, Volume 1, Number 2, Desember 2019: 230-246.
9. Candra, Supriyanto. "Relasi Ideologi, Kekuasaan, dan Media." (Ideology, Power and the Media). *At-Turas*, Vol. 1, No. 2, Juli-Desember, 2014: 252-267.

10. Djamil, Nasrullah, Khairunnas, Rajab and Helmiati. "Analisis Kebijakan Pendidikan Islam di Negara yang Dilanda Konflik: Studi Kasus di Pattani Thailand." (An Analysis of Islamic Education Policies in Conflict Countries: A Case Study of Pattani, Thailand). *Jurnal El-Riyasah*, Volume 12 Nomor 2, 2021: 171-187. (Islamic Education)
11. Ellianne, Winna and Justinar, Jun. "Status Hukum Barisan Revolusi Nasional dalam Konflik Bersenjata di Thailand Selatan." (The BRN's Legal Status in Southern Thailand's Armed Conflict). *Jurnal Hukum Humaniter dan HAM*, Volume 3 Nomor 2 November 2021: 93-112. (Law)
12. Hamid, Mohamed Nazreen Shahul. "Penghijrahan dan Pencarian Identiti Melayu Patani Diaspora dalam Cerpen Isma Ae Mohamad." (Migration and the Search for Diasporic Patani Malay Identity in Isma Ae Mohamad's Short Stories). *Malay Literature*, Volume 30, Number 2, December, 2017: 258-276.
13. Hamid, Rahimah A. et al. "Lirik Lagu Perjuangan Melayu-Islam Patani dalam Media Baharu: Suatu Analisis." (The Lyrics of Muslim Patani Malay Patriotic Songs in New Media: An Analysis). *Melayu: Jurnal Antarabangsa Dunia Melayu*, Jilid 8 Bil. 2, 2015: 288-309.

14. Hamid, Rahimah A. "Puisi Exile Mahroso Doloh: Suara dari Tanah Asing dalam Kiblat Cinta-Kumpulan Sajak Suara Bunga Patani." (Exile Poems of Mahroso Doloh: Voices from a Foreign Land in Kiblat Cinta-Kumpulan Sajak Suara Bunga Patani). *Malay Literature*, Volume 32, Number 2, December 2019: 311-332.
15. Helmiati, Hj. "Pergulatan Minoritas Muslim Thailand: Menelisik Peran Akademisi, Tokoh Agama & LSM dalam Upaya Mencari Solusi Konflik Berkepanjangan." (The Struggle of Muslim Minorities in Thailand: Examining the Role of Scholars, Religious Leaders and NGOs to Finding Solutions to Protracted Conflicts). Laporan Penelitian pada LPPM UUN Suska Riau, 2016.
16. Helmiati, Hj. "Implementasi Pendidikan Perdamaian (Peace Education) dalam Rangka Transformasi Konflik di Thailand Selatan." (Advancing Peace Education to Transform Southern Thailand's Conflict). Laporan Penelitian pada LPPM UUN Suska Riau, 2017.
17. Helmiati, Hj. "Internalisasi Nilai dan Budaya Damai pada Pendidikan Madrasah & Pesantren dalam Rangka Transformasi Konflik di Thailand Selatan." (Promoting the Culture and Values of Peace Madrassas and Islamic Boarding Schools to Transform the Conflict in Southern Thailand.). Laporan Penelitian pada LPPM UUN Suska Riau, 2018.
18. Hifza and Aslan. "Problems in Thai Patani Malay Islamic Education." *Al-Ulum*, Volume 19, Number 2, December 2019: 387-401.

19. Irawan, Yurisa, Sumadinata, R. Widya Setiabudi and Dermawan, Windy. "Fragmentasi Pemberontakan dan Durasi Perang Sipil: Thailand Selatan Pasca Dimediasi Organisasi Kerjasama Islam." (Rebel Fragmentation and Civil War: Southern Thailand after OIC Mediation). *Andalas Journal of International Studies*, Vol VIII No 2 Nov 2019: 154-166.

20. Islahuddin, Tawandorloh, Ku-Ares and Jehtae, Abdulrahman. "Makna Puisi Seberkas Mawar di Langit Gerhana Karya Baba din Padang RU: Kajian Semiotik." (The Meaning of 'A Bunch of Roses in the Eclipsed Sky' by Baba din Padang RU: Semiotic Studies). *Tabasa: Jurnal Bahasa Sastra Indonesia dan Pengajarannya*, Vol. 2, No. 1, Januari-Juni 2022: 1-17.

21. Johari, Hadijah et al. "Nilai Pendidikan dalam Cerpen Penantian di Hujung Senja oleh Eh Deng Eh Chik." (The Value of Education in 'Waiting at the End of Twilight' by Eh Deng Eh Chik). Proceeding, Persidangan Antarabangsa Sains Sosial and Kemanusiaan ke-6 (PASAK6 2021), 2021: 996-1011.

22. Ke'ro, Ibraheng. "Makna Jihad Bagi Masyarakat Thailand Selatan (Studi Perbandingan Ulama Tradisional Patani dan Ulama Kontemporer Patani)." (The Meaning of Jihad for Southern Thailand (A Comparative Study of Patani's Traditional and Contemporary Ulama). Skripsi, Program Sarjana (S-1) dalam Ilmu Hukum Islam, Fakultas Syariah dan Hukum UIN Ar-Raniry, Darussalam Banda Aceh, 2017.

23. Khareng, Mutsalim. "Interaksi antara Islam dan Buddha di Patani dan Impaknya Terhadap Pembentukan Sikap Toleransi Beragama." (Islamic and Buddhist Interactions in Patani and their Impact on Building Religious Tolerance). Disertasi, Fakultas Pengajian Islam, Universitas Kebangsaan Malaysia, Bangi, 2011. (๓๗.)
24. MahaRani, Zhuhruffa Dita. "Peran Malaysia dalam Penyelesaian Konflik Thailand Selatan 2005-2013." (The Role of Malaysia in Resolving Southern Thailand's Conflict: 2005-2013). Thesis, Program Magister Pengkajian Islam Konsentrasi Islam dan Hubungan Internasional, Sekolah Pascasarjana Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, Jakarta, 2018. (๓๗.)
25. Mahmud, Nik Anuar Nik. *Mencari Perdamaian di Asia Tenggara: Merungkai Konflik di Selatan Thailand*. (Finding Peace in Southeast Asia: Resolving the Conflict in Southern Thailand). Selangor, Malaysia: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, 2011. (๓๘)
26. Ma-Ming, Dunya. "Kontribusi Mahasiswa Muslim Thailand Selatan di Lampung Indonesia terhadap Kemajuan Sosial-Politik di Wilayah Patani." (Southern-Thai Muslim Students in Lampung, Indonesia and their Participation in Patani's Social and Political Progress) Skripsi, Fakultas Ushuluddin dan Studi Agama, Universitas Islam Negeri Raden Intan Langpong, 2018.

27. Ni-ngoh, Rophiki. “Pelanggaran Hak Asasi Manusia (HAM) Terhadap Warga Minoritas Muslim Melayu Patani (Studi Kasus di Amphae Bangnang Setar, Selatan Thailand).” (Human Rights Violations against the Patani Malay Minority: A case study of Bannang Sata District, Southern Thailand). Skripsi, Program Studi Hukum Tata Negrara, Fakultas Syariah UIN Sulthan Thaha Saidudding Jambi, 2018.

28. Nor, Mohd Roslan Mohd and Jalani, Hamidah. “Konflik Selatan Thailand: Peranan Malaysia Sebagai Negara Jiran.” (Conflict in Southern Thailand: Malaysia Role as a Neighbour) *Jurnal Hadhari*, 9 (1) (2017): 157-169. (Role of Malaysia)

29. Nuereng, Ilham. “Dinamika Bernegara Masyarakat Muslim Thailand Selatan dalam Perspektif Sosiologi Politik Islam.” (Muslim Community Dynamics in Southern Thailand from the Perspective of Islamic Political Sociology.) *Jurnal Agama dan Hak Asasi Manusia*, Vol. 5, No. 2, Mei 2016: 298-351.

30. Nurdi, Herry. *Perjuangan Muslim Patani: Sejarah Panjang Penindasan dan Cita-cita Perdamaian di Patani Darussalam*. (The Patani Struggle: A Long History of Oppression and Inspiration for Peace in Patani Darussalam). Selongor, Malaysia: Alam Raya Enterprise SDN BHD, 2010. (นศ.)

31. Oktavia, Agidia. "Dampak Kebijakan Pemerintah Pusat di Thailand Selatan (Studi Kasus Tragedi Masjid Krue Se dan Insiden Tak Bai)." (The Impact of Central Government Policies in Southern Thailand: A Case Study of the Krue Se Mosque and Tak Bai Tragedies). Skripsi, Program Studi Sejarah dan Peradaban Islam, Fakultas Adab dan Humaniora UIN Syarif Hidayatullah, Jakarta, 2018. (Term Paper)
32. Patani, Aman. *Air Mata Islam Patani*. (Islam's Tears for Patani) Selangor, Malaysia: Mazni Irfan Publication, 2012.
33. Pramudita, Gede Richard, Fasisaka, Idin, and Resen, Putu Titah Kawatri. "Tindakan Pemerintah Thailand Dalam Merespons Gerakan Etnonasionalisme di Thailand Selatan Tahun 2004-2006." (Thai Government Actions in Response to Ethnic Movements in Southern Thailand: 2004-2006). *Dikshi: Diskusi Ilmiah Komunitas Hubungan Internasional*, Vol. 1, No. 3 (2015): 1-15.
34. Puri, Cantika Niscala. "Peran Organisasi Kerjasama Islam (OKI) dalam Penguatan Diplomasi Islam." (The Role of the OIC in Strengthening Islamic Diplomacy). *Sospol: Jurnal Sosial Politik*, Vol 8 No 1 (2022): 96-108.
35. Rahman, Agus R. "Hubungan Perbatasan antara Thailand dan Malaysia: Kerjasama Perbatasan dan Lintas Batas Ilegal." (Thailand-Malaysia Border Relations: Border Cooperation and Illegal Border Crossings). *Jurnal Penelitian Politik*, Volume 10, No. 2 Desember 2013: 113-127.

36. Rahmawati, Baiq Ulva. "Relevansi Teknologi Resolusi Konflik Rasulullah SAW Terhadap Konflik di Thailand Selatan." (The Relevance of Rasulullah SAW technology to Conflict Resolution in Southern Thailand). *Proceedings The 1st UMY Grace 2020* (Universitas Muhammadiyah Yogyakarta Undergraduate Conference): 256-263.

37. Ramadhan, Tri. "Hikayat Pattani dan Eksistensi Masjid di Negeri Pagoda: Umat Islam Thailand dalam Pusaran Harmoni an Konflik." (Hikayat Pattani and the Existence of Mosques in the Country of Pagodas: Thai Muslims in a Whirlpool of Reconciliation and Conflict). *Journal of Islamic Civilization*, Volume 3, No. 2, Oktober 2021: 149-159.

38. SD, Hardi Alunaza and Amijoyo, Retno Riyanti Sastro. "Kebijakan Luar Negeri Najib Razak Terhadap Konsolidasi Thailand dan Gerakan Aliansi Separatisme Etnis Melayu di Thailand Selatan di Tahun 2013-2016." (Najib Razak's Foreign Policy against Unification of the Thai State and the Ethnic Malay Separatists in Southern Thailand: 2013-2016). *Mandala Jurnal Hubungan Internasional*, Vol.2 No.1 January-June 2019: 96-114. (IR)

39. Shahri, Mohd Firdaus and Huda, Mohd Ikbil Mohd. "Konflik di Selatan Thailand: Implikasi Terhadap Keselematan Nasional Malaysia." (The Conflict in Southern Thailand: Implications for Malaysia's National Security). *Journal of Social Sciences and Humanities*, Vol. 18, No. 3 (2021): 138-158.

40. Wadeng, Naslan. "Konflik Sosial Pada Masyarakat Melayu Patani di Thailand Selatan." (Social Conflict in the Patani Malay Community in Southern Thailand). Skripsi, Fakultas Usuluddin dan Studi Agama, Universitas Islam Negeri Reden Intan Lampung, 2018. (Patani Malay Thesis)
41. Wayeekao, Niaripen. "Berislam dan Bernegara bagi Muslim Patani: Perspektif Politik Profetik." (Islam and Citizenship for Patani Muslims: A Prophetic Political Perspective). *Jurnal Agama dan Hak Asasi Manusia*, Vol. 5, No. 2, Mei 2016: 352-406.
42. Wulandari, Cintya. "Sekuritisasi Isu Separatisme Patani, Thailand Selatan dalam Perspektif Konstruktivisme." (Securitization of Patani Separatism in Southern Thailand from a Constructivist Perspective). *Journal of International Relations*, Volume 4, Nomor 1, 2018: 48-55.
43. Yaacob, Che Mohd Aziz. "Isu dan Penyelesaian: Konflik Pemisah di Selatan Thailand." (Issues and Solutions: Southern Thailand's Separatist Conflict). *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies*, Vol. 38 (1) (2011): 13-34. (Conflict)
44. Yaacob, Che Mohd Aziz and Ahmad, Nohammad Zaki. "Transformasi Isu dalam Penyelesaian Konflik Patani di Selatan Thailand." (Transformations of Issues to Reconcile the Pattani Conflict in Southern Thailand), *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies*, Vol. 46 (1) (July 2019): 131-154. (Conflict)

45. Zain, Farid Mat and Mohamed, Zulkarnain (eds.). *Muslim Selatan Thai: Konflik dan Perjuangan*. (Muslim Southern Thailand: Conflicts and Struggles). Shah Alam, Malaysia: Karisma Publications SDN. BHD., 2008.
46. Zakaria, Hasni and Lyndon, Novel. "Identiti Budaya dan Bahasa Etnik Melayu Thesaban Takbai, Selatan Thailand: Satu Analisa Fenomenologi." (The Cultural and Linguistic Identity of Ethnic Malays in Tak Bai Municipality, Southern Thailand: A Phenomenological Analysis). *Geografia Online™ Malaysian Journal of Society and Space*, 10 Issue 6, 2014: 148-155.

Map of the Tak Bai Tragedy

Tak Bai
in the Memories of
Insiders

A Good Boy, Hardworking and Eager to Learn

“Every time I look at my front porch,
I think of him. I miss him everyday.”

There are six of us in our family. We have four children, three boys and a girl. Rosimai was the eldest. We are a poor family. My wife and I work as rubber-tappers or farmers. Rosimai was a good boy, hard-working and eager to learn. When he finished primary school, he wanted to focus on religious studies so we sent him to a pondok¹ near home. I warned him that we didn't have much money but he really wanted to study there so we saved what we could. Sometimes, if I managed to catch a freshwater fish when fishing, I'd bring it to him at his pondok.

¹ A school that teaches Islamic education

On one occasion, his mother and I had to go rubber-tapping in another district. It was during school break so he came along to help. We generally start at around one or two in the morning so Rosimai would come with us and sleep in the shelter. He'd get up for the Fajr² and after that, he'd cook the rice, prepare the food and set it aside. Then, he'd come out and tap rubber as well. When we'd come home, his mother wouldn't need to cook because Rosimai had already prepared the food.

² The Fajr prayer refers to the morning prayer that is conducted before the sun rises at around 5am

After graduating from his pondok, he became an ustaz³. He married, moved to his wife's home not too far away and started a family. His wife's grandmother shared with us how busy Rosimai was. From Monday to Thursday, he would teach at the private Islamic school until noon. On weekends, he would teach at the Tadika⁴, even preparing and bringing with him shaved ice to sell at school. During the morning break, he

³ An ustaz is a male teacher of Islam who has completed his studies abroad or who has completed an undergraduate degree in religious studies

⁴ A school that teaches basic Islamic education for young children

would run home to change his clothes and then collect the latex from the rubber trees. He would then go back to the school and continue teaching. When long kong fruit was in season, he would help his grandmother-in-law transport the long kong to the market and when he came to visit us, he'd help with farming, taking the seedlings to his mother for her to transplant. If anyone in the village needed help, he'd be there and if ever the mosque had a job that needed doing, he'd be there immediately. Our neighbours knew him and loved him.

We didn't know our son had been involved in the incident until two days later. His grandmother-in-law contacted us saying that he hadn't been home for two nights. She thought he may have got caught up in the fray. We were incredibly worried. We went to Ingkhayut military camp and saw Rosimai's name on the list of deceased. I didn't believe it at first but when we saw his body, I recognised him immediately as his arms are different lengths due to a childhood accident from playing football. He'd fallen on his elbow causing it to bend. By the time, we brought his body home, he was quite discoloured. His grandmother-in-law asked that he be buried in Mae Nae village cemetery.

After the funeral, we were so depressed. For about three months, we struggled to cope. Whenever a neighbour asked after him, we'd start crying. It was deeply distressing to think about what the soldiers had done to him and to remember how his body looked when we brought him home. How could the soldiers have done this? Why did they keep his body for so long? I fear he must've suffered a lot before he died. I comfort myself with the thought that it must've been his time. Whether it was the incident at Tak Bai or some other situation, it was his time to

leave us. I consoled myself with this thought but I was still so upset that he had gone [to Tak Bai] that day without telling us.

Two days prior, he'd come and sat on our front porch. As we chatted, he told me he was planning to go to Tak Bai to buy a water pump. I asked him to buy me one as well because things are cheaper there than

in Narathiwat. He mentioned how tired and sore he'd felt for the past two to three days and he looked pale and fatigued. Then, he confided that he'd been thinking about leaving his wife. I told him he couldn't do that; she was nine months pregnant. After he went home, I learnt that he had actually left her. I don't know if that was some kind of omen. Every time I look at my front porch, I think of him and I miss him every day.

Rosimai Saleh

as remembered by his father

The Perfect Man

The morning of the 25 October 2004 was a morning during Ramadan¹. My husband and I had cooked, eaten Sahor² and performed the Fajr³. Later that morning, I had prepared the rubber-tapping equipment and was cultivating rice as usual when a neighbour invited him to go to a lecture of Jara Moh⁴ and to break the fast⁵ together in Tak Bai. My husband was a devout man so he accepted the invitation and told me to go home earlier than was usual.

¹ Ramadan is the ninth month of the Islamic calendar. During this month, Muslims will fast and refrain from all desirous behaviours or acts between sunrise and sunset.

² Suhur refers to the predawn or pre-fast meal.

³ The Fajr prayer refers to the morning prayer that is conducted before the sun rises at around 5am

⁴ Islamic religious lectures

⁵ To break the day's fast with the evening meal after sunset

The next time I saw Ma it was on the television but he wasn't at the Jarah Moh lecture or breaking his fast. He was at a protest that was being dispersed by the police in front of Tak Bai Police Station. For a brief moment, I saw in the clip that he was alive and then the news cut to another story. In that moment, I saw him and he was still alive.

I hoped that Ma would be ok but several days later reports emerged of the death toll. I became increasingly anxious and couldn't sleep for days.

“ I’d put so much effort into finding his body so that I could give him a proper burial but it was all for nothing because I have no idea how they disposed of his body. To this day, I still don’t know and all it says on his death certificate is ‘asphyxiation’ ”

A neighbour then told me that government officials were instructing the protestors’ relatives to go to the military camp to identify the corpses there. I rushed there even though I knew all I might find was a body.

When I arrived, I found bodies lined up in rows waiting to be picked up by their families but I wasn’t able to find Ma so I wasn’t sure if he had really died or not. Then an official gave me some photos of the dead to look through and I found him in one. He was dead and his body looked like it had been brutally beaten. Now I knew that he really was dead. I’d put so much effort into finding his body so that I could give him a proper burial but it was all for nothing because I have no idea how they disposed of his body. To this day, I still don’t know and all it says on his death certificate is ‘asphyxiation’.

For me, Ma Useng, was perfect. We may have been poor but he never failed to perform his duties as a husband. He was calm, humble, and lived simply. He didn’t like having problems with anyone and he didn’t know how to refuse help to anyone. He was a fantastic cook, especially of local dishes, like duck soup. If there were any event being organised in the community, he would always be asked to cook. I remember the

last time he showed off his skills in the kitchen. It was for Iftar⁶ at the mosque. Since the day that he left us up until now, even though he will never come back to our village, his voice can still be heard at almost every prayer time for he was also our muezzin⁷ (the person who makes the call to prayer). He performed that role beautifully and was an excellent role model.

Everyday, I try to let go and move on but I am weak. I know that I have to be strong for my family now that I am head of the household. I've promised that I'll try to carry out my duties to the best of my ability until my very last breath and then we will at last be together again.

Ma Useng

as remembered by his wife.

⁶ Iftar refers the evening meal after sunset to break the day's fast.

⁷ The Muezzin is the official who proclaims the daily call to prayer and invites the public to worship. Generally, the muezzin will go to the mosque at prayer time and call worshippers throughout the village, in particular Muslim males, from a loudspeaker, telling them that it is time to go to the mosque to pray.

A Watch, Hard-Earned, and Gifted with Love

Harlem was my only son. He was the eldest and big brother to six sisters. He was a terribly mischievous boy, when he was around 10 or so. He liked to follow his dad and I to the rubber plantation and to the farm where we worked. Growing up, when it was time to harvest bitter bean by climbing the tree, the villagers would call him to help. He enjoyed fishing and he would catch so many that I would have to tell him that I couldn't possibly cook them all. He had a hardworking and helpful nature and this made everyone in the village love him. He finished Grade 3 of secondary school and then went on to study at a religious school.

About a month before he died, he had decided that he would go to Malaysia to work as a rubber-tapper with our relatives there as he knew we had financial problems at home. After only a month away, he had come home to visit us because it was Ramadan and he brought with him all these gifts. Along with 2,000 baht, he gave his father a special knife to slaughter the cow with for the Eid al-Adha¹ festival. My lovely boy gave me 1,500 baht and for his sisters, the three eldest received watches and the two little ones sweets.

I'm in Grade 6 at secondary school. My brother was a really good brother. He looked after all of us like he was the dad. As he was our older brother, he'd have to babysit us when mum and dad went out to work, and one of my clearest memories is of me and my sisters sneaking off to play in the swamps of the rice paddy whenever it flooded. Harlem would come after us with a stick and chase us back home.

¹ The day of celebration following the last day of fasting in the month of Ramadan.

“ It’s been 17 years since it happened
and I miss you, especially around Eid¹.
When we read the khutbah², I cry because
I miss you so much. ”

My brother and I were very close because I would always do what I was told. Before he went to Malaysia, he told me to study hard because dad was getting old and he needed help to bring money in. Before he left, he also promised me he’d bring me back a watch.

About two to three days after the incident, our family was invited to go and identify his body at the military camp. Harlem didn’t have his ID card on him, that was why there had been a delay in notifying us. We were given a photo album to look through photos of the deceased. Once we were sure it was him, the deputy district chief proceeded with the next steps. Mum couldn’t bear to go with us to the camp and she didn’t go to his funeral either but to this day, she’s kept one of his favourite football shirts as well as a ten-baht banknote that she’d found in his bag.

¹ The day of celebration following the last day of fasting in the month of Ramadan.

² The sermon preceding Friday prayers at the mosque.

When our family received compensation from the government, mum used the money to buy a 4-rai rubber plantation but the price of rubber has dropped so over two to three days you might only get 400 baht, which is just enough to cover food for us.

It's been 17 years since it happened and I miss him, especially around Eid. When we read the khutbah (Islamic sermon), I cry because I miss him so much. It doesn't matter how much time has passed; there's not a day goes by that I don't think about my boy. He is always in my heart.

Waeharlem Waedeng
as remembered by his mother and younger sister

My 16-Year-Old Brother

“ Any time there was an incident somewhere, the military would arrest young men from my village and take them in for questioning... especially for those who had been at Tak Bai on that day. A lot of the young people left our village because of the harassment. ”

I have five siblings. Imran was the youngest. When he died, he was 16 years old. He had been studying at an Islamic school. We left the house early that morning, at the same time my older brother was leaving for work in Malaysia. We dropped Imran off at school, which was on the way. Imran asked our brother for some money on top of the allowance mum had given him. In total, he had 800 baht to buy an outfit for the Eid celebration.

We learned from a friend of his that Imran had driven the school motorbike to buy items to sell in the school cooperative that day but when he returned, none of his friends were there because they had all gone to Tak Bai. Since Imran wanted to get a new outfit for Eid anyway, he and another friend followed them to Tak Bai by motorbike. Both of them were wearing their school uniform. A day after the incident, an officer from Ingkhayut called to say that Imran had died. We were shocked. The district head and other district office officials escorted my mum and dad to pick up Imran's body.

Mum and dad were devastated. Mum was sick for several days. She consoled herself with the thought that everyone, sooner or later, must face death. Dad's health declined during that time and he couldn't travel long distances so my older brother would take mum to court. After the incident at Tak Bai, the military designated our village a red village. Any time there was an incident somewhere, the military would arrest young men from my village and take them in for questioning. The military would interrogate my second oldest brother all the time. It took a big toll on his mental health. My family lived in fear that the military would take him away too. It was the same for my other brother. Every time he came home, soldiers would come see him. My mum was so afraid she would lose another child. It was the same for others in our village, especially for those who had been at Tak Bai on that day. A lot of the young people left our village because of the harassment.

My parents have since passed away so my eldest brother moved back to the village and works here now. As for the second eldest, I'm glad to say that his mental health has improved.

Imran Latae

as remembered by his older brother

The Day It Rained

Abdulkareem Jeha had six siblings, one brother and five sisters. He was the second oldest. He had studied up to Grade 6 at school. Abdulkareem liked to help his parents. He was 28 and had been married for just one week when he died.

It was a rainy day in the month of Ramadan. I had heard about the gunfire at Tak Bai. I didn't know where my son was or if he had been there but he didn't come home that day. Three days later, I was informed that he had died at Ingkhayut¹. I rented a car and went to pick up his body. I couldn't recognise his face at all. I only

¹ Ingkhayut Army Camp in Pattani Province.

“ I was in so much pain. When I looked at his body, its condition seemed to have deteriorated compared to just the day before. ”

recognised the trousers he'd been wearing. On the fourth day, Baba Mae was performing funeral rites by bathing the bodies to prepare them for burial at Telok Manok cemetery.

Baba Mae asked me to wait while he worked and as I waited, all I could do was cry. More bodies arrived from Ingkhayut. It got so late that I broke my fast there but all I could manage was water. By the time the body was ready for me to take home, it was midnight. I was in so much pain. When I looked at his body, its condition seemed to have deteriorated compared to just the day before. Abdulkareem was a good son. He helped us with our work. I will never forget him. I miss him everyday.

Our family were very afraid of the soldiers. One time, I'd gone to stay with my daughter. The soldiers came to my home, and seeing that no one was in, broke down the door and searched the place, causing damage to the property as they did so. Relatives called to tell me what had happened. I hurried home with my daughter taking a hazardous and isolated route through the mountain but it was the quickest way to get home. That experience was yet another trauma that we had to bear back then.

Abdulkareem Jeha
as remembered by his mother

In Front of Tak Bai District Office and Police Station

“ If I didn’t have to go to the district office, I wouldn’t have, nor to the police station. Whenever I pass by any of those places, it all comes back to me. That day is forever imprinted in my memory. ”

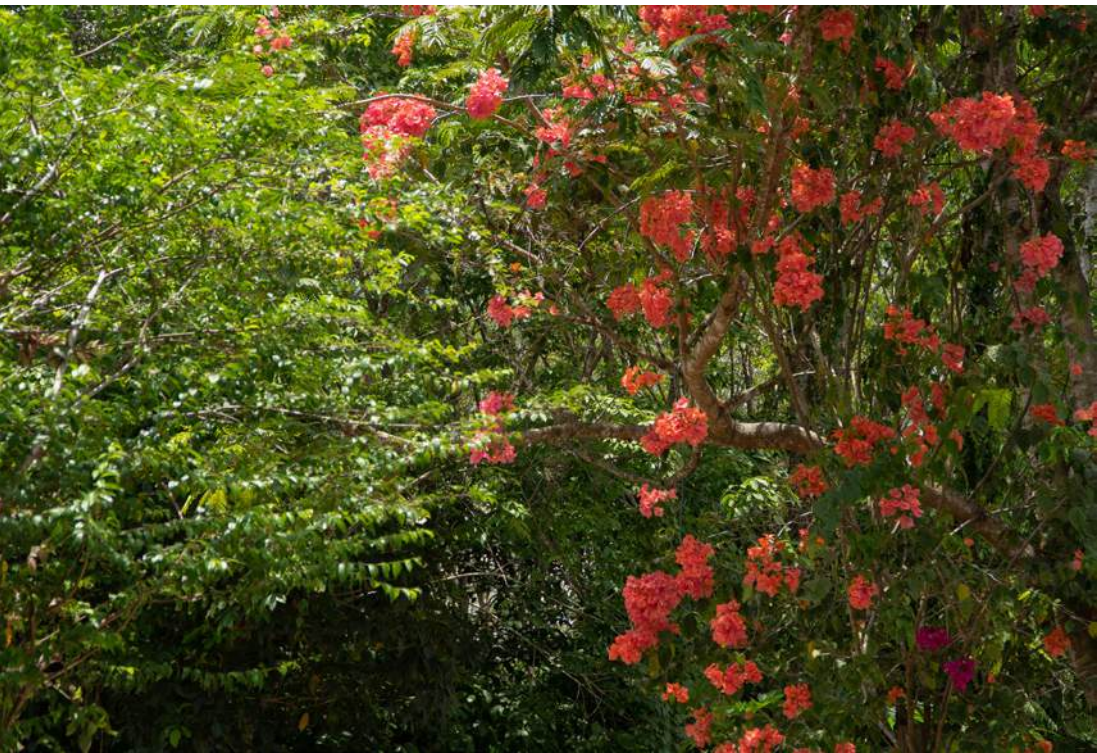

We have four children, one boy and three girls. My husband was a contractor. He often would cut and saw wood or he’d work as a farm hand. I am a cleaner but I can also stitch and repair clothes.

On the day of the incident, I had taken my son to Tak Bai to buy things he'd need as a draftee. We noticed many people milling about the front of the police station so we went to see what was going on. My son said he wanted to go elsewhere so we parted ways and I didn't see him after that. Many of my neighbours were there but I had no idea my husband

was there too. It wasn't until teargas was released and shots fired that my husband appeared out of nowhere. He grabbed my hand and we ran towards the back of the police station to get to river at the bottom of the hill. I hugged his back and we rolled down together.

There were many people down there already. I heard a man call out that he had been shot and I saw that his clothes were bloody. Sometime after, I heard an official yelling for all the women to come back. My husband told me to go and I joined the other women walking up the bank back to the police station. The men, they ordered onto trucks and tied their

hands behind their backs. I wasn't feeling well. At around 8pm, the police took the women to a nearby village and from there we went home. My son hadn't come home yet and I feared he'd been caught up in the day's events too.

The following day, I went early to Ingkhayut military camp but I wasn't allowed in. In the evening, they let us speak to some of the detainees over the telephone. I spoke to my son and he told me he recognised two other detainees but had not yet found his father. I felt faint. I couldn't walk and my relatives had to help me. I returned to the camp the next day with my father. We went through photos of the deceased but I don't much remember at all. My father identified his body as the officer didn't permit women to go in. Father phoned me to ask me what clothes Mahama had been wearing. After that, they released his body and we took him home to be buried.

Since my husband died, I've been lonely and I don't feel like working. I don't know where to begin because Mahama was the one who raised the family. I became stressed because I didn't know what work to do. My mother helped me to sell the farm as I didn't want anything more to do with it. I released the four birds my husband had been raising. I told them to fly away and to find their own way now that their keeper wasn't here anymore.

On the 1st November 2004, I went to the district office and told them my son had been conscripted yet still in detention so they released him. Soldiers came to my home during this time and asked me why I bothered letting my son join the army, why not let him go ahead and become a bandit. I hated them. If I didn't have to go to the district office, I wouldn't have, nor to the police station. Whenever I pass by any of those places, it all comes back to me. That day is forever imprinted in my memory.

Mahama Lohbago

as remembered by his wife

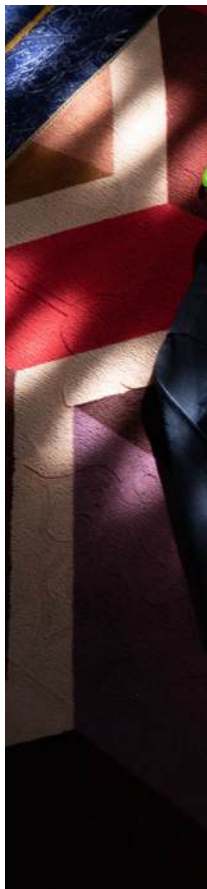
A Very Sad Day

When I first learned what had happened, I'd just come back from a trip abroad. After seeing the news on television, I couldn't sleep but I had to meet the Islamic Committee the next day to organise the upcoming Mawlid event.

In the middle of the meeting, I received a phone call. The person on the other end cried as he told me about the many bodies laid out on the field in the military camp. I asked how many and he replied that there were around 100.

When we paused the meeting for a break, I broke the news to Ajarn Wan Noor¹. His face went pale. He immediately picked up his phone to call someone at the Army Region 4. I heard him ask if it were true that there were corpses at the military camp. After it was confirmed, we ended the meeting and I headed to the military camp in Pattani.

¹ Mr. Wan Muhamad Noor Matha

On the way there, I called members from each of the three provincial Islamic committees (Pattani, Yala, and Narathiwat) and told them to meet me there. I arrived about 30 minutes before the others and sat there waiting on my own. I felt unsettled and I didn't feel safe. When I turned around, I could see the bodies laid out on the field. There were so many, close to a hundred. About 20 committee members soon arrived and when

“ To this day, I still wonder why it took
more than six hours to transport
those people from Tak Bai to Pattani. ”

some of them saw the bodies, they cried. The bodies seemed to have been left on the field so thoughtlessly, exposed to the heat of the sun and without shelter from the rain, as if they had not once been people.

The following day, a number of families came to pick up the bodies of the deceased but the corpses were almost unrecognisable. The faces were so disfigured and swollen and the bodies were all green, red and purple. Around 22 corpses could not be identified at all. I took these ones and others that hadn't yet been picked up to Telok Manok cemetery to bury them. I decided to take them to Masjid Telok Manok because I wanted to bury them as quickly as possible and totally unrelated to historical context. The cemetery was located close by, on the border with Narathiwat province. The district chief agreed with me and I didn't think much else about it.

The district chief asked for a military escort to take us to the cemetery as he feared something might happen along the way. When it was time to prepare the bodies for burial, I found the smell overwhelming. It had already been three days since their deaths. I'm not very good with the sight of blood or wounds but Allah gave me strength. I bathed 50 bodies.

Around a hundred people or so had gathered and were watching me although some had to run away because of the smell. The smell was so

strong, in fact, that it clung to the clothes I was wearing. When the time had come for the Maghrib² prayer, there were not many people left. As it was Ramadan, some had left to break the fast. I finally finished preparing the bodies at about 8pm.

I kept wondering why they had to leave the bodies so exposed like that? Why couldn't they have put them in coffins? It was an incredibly sad day. Months afterwards, I still couldn't stop thinking about it.

After the burial, I tried to help the wives and children of the deceased. I invited them to come to the Narathiwat Provincial Islamic Committee office to receive donations that had been raised in Malaysia. I coordinated with a network in Narathiwat Province to make sure they received help and were well looked-after. I also procured sewing machines for some of the widows so that they could make a living. The thing that really bothers me and what I don't want is for those children to think badly of their dead father but nor do I want them to grow up with feeling bitter towards soldiers or towards Thai Buddhists.

To this day, I still wonder why it took more than six hours to transport those people from Tak Bai to Pattani. One survivor told me that he heard people crying for help the entire way.

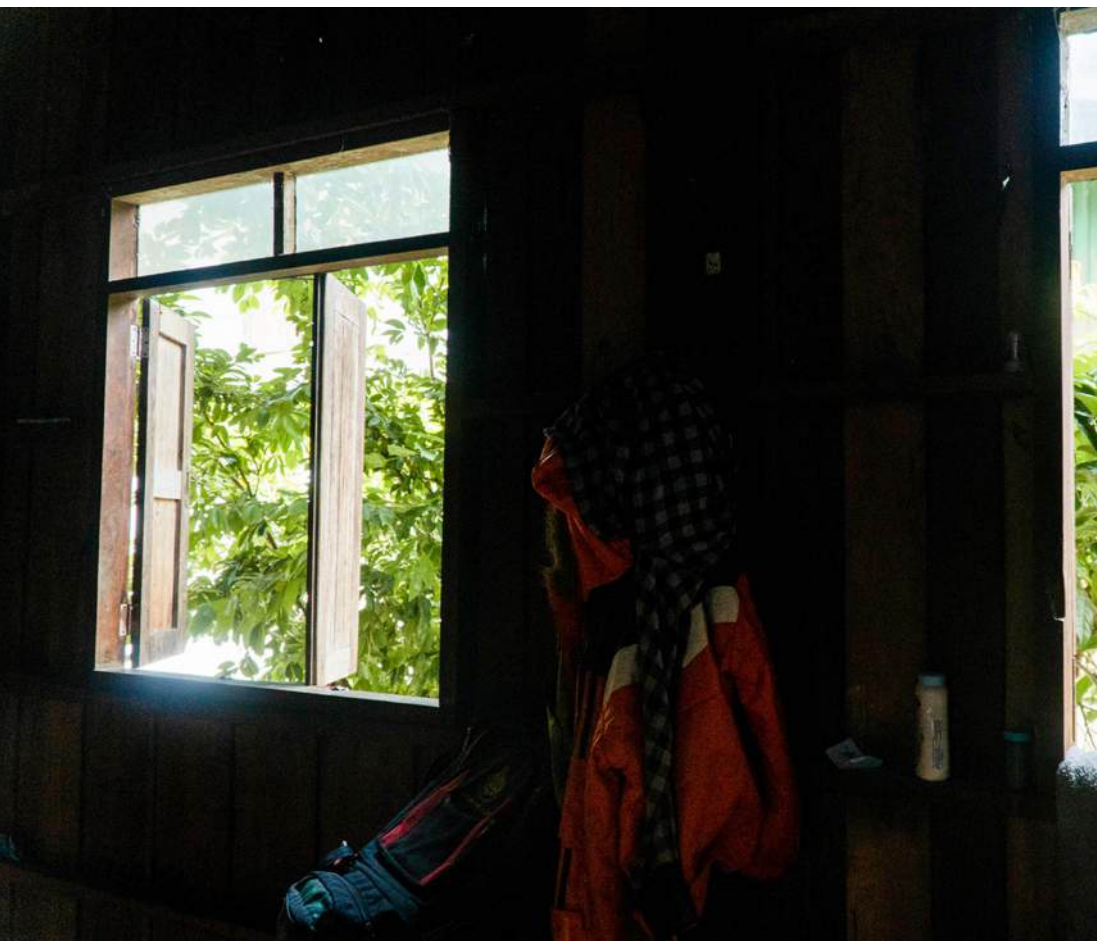
I still have the clothes I wore that day for the burial.

Tak Bai

as remembered by Baba Mae

² Refers to the prayer that is conducted at around 18.30, prior to the evening prayer, which happens at around 19.45 hrs.

*Hand and Leg
So Nearly Lost*

“Once back at home, we all felt totally hopeless because my brother had been the one who helped mum with everything.”

At the time, my older brother was studying at the local polytechnic while I was studying in Bangkok but I had returned home for a visit. My brother told the family he was going to Tak Bai so dad asked him to buy an umbrella and a sarong. When he still hadn't come home that evening, we assumed he was breaking the fast there. Dad heard the news about the incident the next day but we didn't know that Muhammad had been involved until a person in the village told us. On Wednesday, three days after the incident, I went to Ingkhayut but I didn't see Muhammad's name on the list.

I asked around and was told that some of the injured had been taken to Pattani hospital so I looked for him there but still didn't find him. I heard from the other visitors at the hospital that those with more serious injuries had been taken to the larger university hospital in Songkla. I asked my family if I could go there. Mum was worried about me going on my own so another brother went with me.

We found Muhammad there and when I saw his condition, I was horrified and started to cry. His body was completely swollen and he was covered in bandages. I had no idea what had happened to him. The doctor told us that his leg needed to be amputated. When Muhammad regained consciousness, he said he was hungry but he couldn't eat anything. He had all kinds of tubes attached to him administering saline and medicines. Another two days passed and the doctor told us that they were going to amputate his hand. I was so depressed. I felt awful

for my brother and I just cried and cried. I didn't want his hand to be amputated so when the doctor asked me, I didn't know what to reply. After that, I brought some home remedies for his hand and his condition began to improve and, in the end, his hand didn't need to be amputated. Altogether, he was in hospital for about two months before being sent home to recuperate. Once back at home, we all felt totally hopeless because my brother had been the one who helped mum with everything around the house and whenever she had to go anywhere, he would be the one to take her. With respect to the compensation, what we received was determined in line with his condition. After all of that though, I had to go back to Bangkok to resume my studies and so now mum is the one who has to take care of my brother rather than the other way round.

Muhammad Yeemah
as remembered by his younger sister

Jeans and a Red Handkerchief

There are five of us in our family – father, mother, son, and two daughters. On the day of the incident, I had gone to see the village security guards that had been arrested and to buy some food for iftar. I went with a neighbour and we took the motorbike so I'm not sure when exactly Muhammad went to Tak Bai. At around noon, police and soldiers closed off the area to prevent people from leaving. They started spraying teargas. People ran to the river to try and rinse the teargas from their eyes. That was when the shooting started and I got on the ground. When the officers stopped firing, they ordered the women to go back up to the police station. After that, they arrested all the men, tied their hands behind their backs and ordered them onto a military truck, which drove off at around 8pm. Another military truck took us [the women] to a nearby village and we went home from there. When I arrived home, my son wasn't there. In fact, most of the young men in the village hadn't come home.

The next day, my husband went to Tak Bai police station to ask about our son and the officer there told him that he had been sent to Ingkhayut military camp. My husband immediately left and went to the camp where he found our son's name on the list of the deceased. When we identified his body, he was wearing a pair of jeans and in one of the pockets, there was a red handkerchief.

“Since then, I try to avoid the police station and the district office. It stirs up too many memories in me.”

Three days after the incident, we brought his body home. Muhammad Soh, just 19 years old, was our eldest. He was a good boy and well-behaved. He went to school in Tak Bai and took extra religious studies classes at Burapha Islamic school. When he died, we were devastated. All this happened during Ramadan and each day, when it was time to break the fast, all I could manage was water and a single date. I didn't want to eat a thing.

When we took this case to court, we were supported by Khun Soraya. She helped us to fight in court and we ended up winning compensation from the government. Since then, I try to avoid the police station and the district office. It stirs up too many memories in me.

Muhammad Soh
as remembered by his mother

Corpse with a Ruby Ring

“ I went to ask the Baba
whether any of the bodies
had been wearing a pink
ruby ring and waistbelt. ”

Ihsan had lived with me since he was born. I adored him. I was the one who raised him. I made a living farming and selling un-milled rice. His parents were divorced and it had been a long time since his mother had come home.

Ihsan was a handsome boy. He finished primary school and went onto study at a pondok. He met his father for the first time when he was 14 years old. From then on, he didn't leave his side. When he was 25, he worked as a contractor in Sungai Kolok and travelled back and forth between his father's home and mine. He was always so helpful and whatever he earned, he shared with me. Even

our neighbours loved him because he would always help out around the village and at the local mosque.

On the day of the incident, I was working and Ihsan had spent the morning in bed. My daughter-in-law said a friend of theirs had told them that sugar and dates were going to be given out for free in Chehe, which is in Tak Bai, and had suggested they go together. A lot of people from the village went, some families going in bigger groups in the hopes of

getting more freebies. When I returned home from paddy fields, I learned that Ihsan had gone to Chehe, Takbai.

I was worried when Ihsan still hadn't come home that evening and I went to try and find out where he might have gone. My relatives told me about the shootings and said that soldiers had taken people to Ingkhayut military camp. At first, I cried and, then, I walked around frantically trying to gather more information and to try and get a lift to the military camp.

The village Imam took me to the camp the next day. Looking down the list of names, I didn't see Ihsan's but I saw that my son had been detained. It made me mad. I was relieved to see that my son was still alive but I had no idea where Ihsan was. I was at a loss as to what to do. I couldn't eat and only cried.

Following the burials at the Telok Manok graveyard, I went to ask the Baba whether any of the bodies had been wearing a pink ruby ring and waistbelt. He replied that he had those two items in storage. I gave them to the Baba after the incident.

After that, I visited Telok Manok graveyard frequently. I lost a lot of weight during this time. Then, I discovered that my son was being prosecuted. I handed over the title deed of my land to be used as bail. The day my son was released, I was so happy. I went to hug him and noticed a mark on his face. He told me he'd been beaten. It must have really hurt. I thought of my grandson's death and all our family had suffered and it made me so angry and hateful towards the soldiers.

Back home, I became increasingly paranoid. Whenever there was an incident anywhere, soldiers would come visit us, question my son, and sometimes search the entire house. My son couldn't earn a living

because he was too afraid to leave the neighbourhood, too afraid he would be taken to prison again, particularly while his case was ongoing. But I eventually grew strong through these experiences and I started to fight back when the soldiers came to our home. My son and I refused to run from them and instead we learned to face them. With all of this going on, my other four children who were working and had started a family in Malaysia, were too afraid to come visit me. None of my other children would visit me.

We've since received 7.5 million baht compensation from the government, which was divided between Ihsan's mother, father, and myself. I used the money to buy a rubber plantation, which has provided me with a regular income.

I think about Ihsan and what happened as if it were only yesterday and it makes me cry. That compensation won't bring Ihsan back. No amount of money is equal to my grandson's life. I still remember how he would help me around the farm. I remember one time; I was washing his clothes and he came up to me and declared that I didn't need to wash his clothes anymore because it was about time that he do it himself. I remember him saying that to me so clearly. That was around the same time, I found out that he had a girlfriend. I decided I would build him a house where he could live and start a family. If he were still alive, I'm sure that I could rely on him to look after me in my old age. I think about how he could have married and given me great-grandchildren and how happy this would have made me. I'd love them so much and they would love me very much too.

Ihsan Binsakri

as remembered by his grandmother

They Called My Dad a Southern Bandit

“ When people at work found out that dad had died at Tak Bai, they called him a southern bandit and accused him of shooting the authorities. ”

Roya Mamah lost his life at 50 years of age. He worked as a rubber tapper. He was survived by his wife and eight children, five girls and three boys.

I didn't know that my husband had gone to Tak Bai that day. In the evening, a neighbour called to tell me that quite a few people from our village had gone and were unable to return home following the incident. It left me feeling incredibly anxious. The next day, I went to Ingkhayut military camp to check the list of detainees but his name wasn't there. He wasn't on the list of deceased either. I didn't know where to look after that. Then one day, the district office contacted me and told me to come and check their photos of the deceased. My son went on my behalf. He recognised the ring that his father used to wear in one of the photos.

The day that the Islamic Committee performed funeral rites at Telok Manok cemetery was a Thursday. I couldn't bring myself to go. Having just learned my husband was dead, I couldn't bring myself to do anything. I had lost my rock, my guide. Every day was difficult. My neighbours didn't dare come see me. Relatives snubbed me simply because Roya had gone to Tak Bai that day. Only my children kept me company. I was finally awarded compensation from the government after frequent visits to the court. I shared it with my eight children and my mother-in-law.

I was in grade 4 at school when dad died. It was really tough. I cried and I'd call out for him in my dreams. When it was time to move onto secondary school, mum told me she couldn't afford to send me so I helped her tap rubber. I'd wake up at 3am to work with mum so I could earn enough to go to school. By the time we were awarded compensation, I was an undergraduate student. Mum gave each of us 300,000 baht and the money allowed me to complete my studies. After graduating, I looked for work online and got a job in Phuket. I travelled there by bus and motorbike. When I arrived, I remember sitting in my rented room and crying because I felt lost in this unfamiliar environment. Luckily, my neighbour in the room next door happened to be from my home district and she offered to take me to my new workplace at Phuket airport. When people at work found out that dad had died at Tak Bai, they called him a southern bandit and accused him of shooting the authorities.

Roya Mamah

as remembered by his wife and daughter

The Son I Never Saw Again

“ If Arham were still here, I imagine
he’d have found a good job and
made a good future for himself. ”

Arham was my third child of six. He graduated with a diploma from the College of Physical Education, Yala. He was a general contractor and was 30 years old when he died.

The last time I saw Arham, he had given me a lift as I needed to deliver some items. After I’d got home, I learned that Arham had gone to Tak Bai. In the evening, a friend of Arham’s called to tell us that he’d gone to a teashop in Chehe with a friend. We called Chehe but he wasn’t there and that’s when we realised he’d been caught up in the situation at Tak Bai.

The next day, the family went to Tak Bai first and then to Ingkhayut military camp. At the camp, we weren't allowed in but they let us look through photos on the computer – I don't remember the details well. We returned to the camp every day for several days. Arham's friend told us he hadn't seen Arham since that day in Tak Bai.

On one of the days we visited, we saw that detainees were being transported elsewhere and their families were waiting outside the camp in the hopes of catching a glimpse of their loved ones. If Arham had been

on one of those trucks, I thought, he'd surely have waved to us. The last truck left and we still hadn't spotted him. I imagined that he must already be dead. We were distraught. After a month, the district office sent us his ID card and notified us that Arham was buried at Ta'lo Manoh cemetery.

Arham was a hardworking and diligent student. I work as a rubber-tapper and his father is a teacher but we still don't earn enough to live on. When Arham wanted to study at the College of Physical Education in Yala, he rented accommodation nearby and would walk or run to college every day. I felt so bad for him having to do that. After graduating with a diploma, he searched for a job. Meanwhile, he built a small house in front of our home. In the monsoon, our area floods so we'd use his house to escape the water. Now, we've turned his house into a little shop. If Arham were still here, I imagine he'd have found a good job and made a good future for himself.

Arham Mawing
as remembered by his mother

The Last Day I Saw My Child's Face

We had 5 children. Masaidee was our fourth child and his nickname was Yee. His father and I are rubber tappers. Yee was a good boy and friendly with the elders in the village. Kids in the village liked him too. He was hardworking and would help us to plant rice. Whenever there was a wedding in the village, he would assist where he could. He liked praying at the mosque he'd been involved in its construction too. Yee was very chatty and as he was a person who spoke very quickly, he often tripped over his words.

The night before the incident, he was on village watch duty. When he returned home that morning, he told me he had some errand to do but he didn't say where. I then left to go look for one of our goats that had wandered off in the field. When I arrived home, I caught the sound of a motorbike leaving and I heard it as it drove down to the house at the end of the soi. I was waiting in front of the house and I noticed that the clothes drying on the line had been taken down. A little while later, a

“ The last time I saw him, he was in
that truck but he had his back to me
and I couldn't see his face
and I never did see his face again. ”

pick-up truck came into the village and drove to the end of the soi before turning round and coming back past our house. I spotted my son in the truck but he had his back to me and to the house. I couldn't even call out to him to ask [where he was going].

Many of our relatives went to Tak Bai that day too and about 30 people went from our village but only one person in this group lost their life. All the others were detained so that evening, no one came home. One of my nephews came and told me that Yee had joined the protest at Tak Bai. Yee's sister was watching the television and she said she feared that by now all the protestors might be dead because there'd been tear gas and shots fired. I was so worried for my child but I didn't know what to do.

The next day, relatives in the village rented a car and went to Ingkhayut military camp. I couldn't go because Yee's father was very unwell. My nephew went. He reported to us that he had seen photos of the deceased and saw one that looked like Yee. He went to see the detainees to check if Yee was in that group. Then he went back to check the photos again but he could no longer find the one that had looked like Yee. It had disappeared. My nephew got in touch with a friend, who worked at the military camp and then called the village to speak to me and ask whether Yee had any scars – unique features that could be used to identify his body. However, I never received the message so I didn't called him back. I was so upset that no one had given me the message. We could've brought Yee's body home and given him a proper burial. We didn't have a telephone at home and we didn't live by a main road so we didn't have easy access to the nearest phone. Yee had a scar below his knee from when he'd had to have seven stitches following an accident with an axe. He also had a scar on his face from playing around as a child. No hair grew where the scar was.

We later found out that Yee's body would be transferred to a mosque in Narathiwat. I went there and an official told me that he would be buried at Telok Manok cemetery in Bacho District. I arrived home quite late only to learn that the Tak Bai district chief had asked our village head to inform us that we needed to provide a DNA sample to see if it was a match with the body being held at Telok Manok. It was a match.

Every year during Raya Six¹, the family will go to Telok Manok. We'll recite verses from the Quran², clean the site, and hand out food to other visitors there. We have gone every year. All the families of people buried there will come together on Raya. It is a day of celebration that

¹ Raya Six falls seven days after the Eid-al-fitr celebration at the end of Ramadan. It is a day of celebration that occurs after an additional six days of fasting has been completed. This additional fast is performed by some Muslim groups in the southern border provinces.

² Islamic Scripture

occurs after Muslims undertake an additional six days of fasting and merit-making. This six extra days of fasting is optional but is a common practice in the southern border provinces. On this day of celebration, distant families will reunite, they will clean the graves of departed loved ones and recite dua for them).

I think about Masaidee always. I feel like he is still alive. He used to work in construction from morning 'til night. He was saving up to buy a motorbike and he dreamt of saving up enough money to build his own home as the house we lived in was old and made from bamboo. We were poor. Masaidee used some of the money he earned to buy me a gold necklace. He wanted to get us something that we could keep and hold onto. I've already changed the pattern of the necklace twice and I have it on me always.

I'm so proud of the man he was. I had hoped I could depend on him in my old age but he was taken from me too soon. I was furious at the soldiers and I hated them. I didn't understand how they could have done

to him as if he had not once been people. I heard from a relative, who had been detained, that the men were stacked on top of each other in the truck and that if someone spoke or cried out, they were beaten with the butt of the gun. It was fasting at that time, they must have suffered terribly. I think about how Yee must have looked when he died, all swollen and bruised, like the others who died as well. I think about this because the last time I saw him he was in that truck but he had his back to me and I couldn't see his face and I never did see his face again.

Masaidee Bueraheng
as remembered by his mother

My Son Disappeared

“No one came to see us during this time. No one came to ask us about our son who had disappeared.”

ulkiperli Masa was one of six. He was our third child and only son. Dulkiperli was a teacher at a Tadika. He was 35 years old when he died.

On the day of the incident, I was out tapping rubber early in the morning while Dulkiperli was at home sleeping. Someone came round and invited him to join them in observing prayer¹. That evening, the family turned on

¹ The Hayat prayer seeks blessing from God for a specific reason. The request must be for some good and must not conflict with the principles of Islam.

the news and that was when we learned that there had been an incident in Tak Bai. After breaking the fast, we headed to the mosque. There, we overheard a person saying that their child had left around 19.30 and had not yet come home. Some villagers, including Dulkiperli's father, rented a car and together they went to the Ingkhayut army camp but once there, the soldiers wouldn't let them through.

They went back to the camp the following day. They didn't find Dulkiperli's name on the list of the deceased. It wasn't on the list of detainees either. We went to a fortune teller who told us that Dulkiperli had passed away. During this time, I couldn't talk to anyone and I couldn't go anywhere. I just stayed at home until the day the detainees were released. I went to meet them upon their release and I asked if anyone had seen Dulkiperli. A person from our village said that the last time he had seen him was at the afternoon prayer² on the day of the incident. We realised then that Dulkiperli had gone to Tak Bai and that he must have died there. With this realisation, we went to make merit and perform the necessary religious rites as was the custom.

² The Asr prayer occurs at around 15.30 before the Maghrib prayer.

No one came to see us during this time. No one came to ask us about our son who had disappeared. One day, some foreign journalists came from London to interview us. It is likely that their story prompted some movement on the part of officials because after that, SBPAC sent a letter informing us that we needed to go to the headquarters in Yala. A year or so passed and an official came to the house with a hamper. It was the first time that somebody from the government had come and asked any questions at all. We did end up receiving some compensation from the government but at the end of the day, we still don't know what they did with our son's body.

Dulkiperli Masa

as remembered by his mother

As If Life Had Lost All Meaning

There were three of us in our family soon to be four. There was father, our 4-year-old boy, and me. I was also four-months pregnant. My husband worked as a contractor at a rubber factory or as a farm hand. He was a quiet man, not at all chatty, but he worked hard so that he could provide for us. He liked to pray at the mosque and enjoyed helping others whenever they needed something doing.

“ Life is a struggle now but I try to get work where I can so I can raise my children. If my husband were still here, it would be easier. He was the breadwinner.”

The incident occurred during the month of Ramadan. It had been raining. My husband had earned 1,200 baht for ploughing his neighbour's field. He shared half the money with me and told me he was going to Tak Bai. I wanted to go with him as I hadn't been for a long time but he said I couldn't go because there would only be men there. I told him to buy me an outfit for Raya and made sure he knew to buy me a larger size. I also asked him to bring me back some mataba to eat for iftar. There was a shop there that sold particularly delicious mataba and it had been a while since I'd eaten there. I was looking forward to eating more than I usually would since I was eating for two.

That day, my husband was wearing an old pair of trousers. I'd told him to wear a newer pair but he wouldn't. A car came to pick him up and he left. He didn't come home that evening and I became worried. The next day, my sister-in-law came over. She broke the news to me that he had died in Tak Bai. I was in shock. Then I became distraught and I couldn't think straight. I was worried, scared. I quickly got dressed and went to my mother-in-law's home. My mother-in-law was the one who went to get his body. I couldn't handle it. When they had brought him

home, I couldn't believe what I was looking at. His face was so bruised and swollen. I cried and so did my son although he probably didn't fully realise what was going on as he was only 4 years old. It made me angry. My husband's was buried at the cemetery in his mother's village. I cried some more after I got home. I remember thinking how short life is and how very close death was. It was as if my life had lost all meaning.

But I have my child to think about and, thankfully, my family support me. I console myself with the thought that it is up to Allah Himself to determine when it is someone's time. My mother and siblings are a source of strength and comfort. They are here to look after me. Mother won't let me fight this alone and Allah is always here to help if we are at risk and as long as we do good. He will make sure I raise my children well.

When I was pregnant, I worked in the fields harvesting rice. My second pregnancy was especially tough. My mind wouldn't stop racing and many things scared me but I got through it. I was farming and doing the man's work. Aside from ploughing the field, I sowed the rice, plucked and transplanted the seedlings, harvested the rice and transported it to the barn. If my husband were still alive, I wouldn't have to do all of this. Before he died, I worked a little but, mainly, I looked after the children. Life is a struggle now but I try to get work where I can so I can raise my children. If my husband were still here, it would be easier. He was the breadwinner.

I haven't re-married. My husband was a good man and he will stay in my memories forever.

Mamasukri Lateh
as remembered by his wife

Never Made It to Jordan

My son was 20 when he died. Aduha had six siblings. He was the fifth. He finished Year 6 at secondary school and Year 10 of Islamic school. He was planning on continuing his education in Jordan. On the day of the incident, he told us he would be going to perform Salatul Hajat (the prayer of need) in Tak Bai with his friends from the village. Later, we heard from our neighbours that something had happened in Tak Bai. At 5pm, we saw on the news that there had been a protest and we recognised friends of Aduha on the television. We went to see his friends' families and that's when we found out that none of them had come back home yet. Our families were of the opinion that our son had gone to Malaysia. Two days later, father was planning to go to Ingkhayut until a friend told him it was closed so he went the next day instead, this time with the whole family. We took mats and blankets with us so that if it turned out that he had died, we could take his body home immediately but his name was not on the list of the deceased. Nor was it on the list of detainees, so we went home. Some time after, the district office had us come look at photos of the deceased. They informed us that the bodies would be buried at Telok Manok cemetery.

วันจันทร์ ที่ 11 เดือนธันวาคม ค.ศ 1925

“ We took mats and blankets with us
so that if it turned out that he had died,
we could take his body home immediately ”

On the day of the burials at Telok Manok, Aduha's father and older brother went, certain that Aduha would be one of the buried. Afterwards, they came home to make merit as is the custom. I could not accept that my clever and decent and considerate child had died. For three days after his death, I couldn't fast but nor could I eat. I miss him all the time and when I speak about him, I start to cry, even now. His father had to go to court 11 times before we were given compensation by the government. We had pictures of Aduha laminated and we've handed them out to family members to have as a keepsake.

Aduha Awae
as remembered by his mother

Al-Falas Fish Crackers

My husband was 40 when he died. We had four children, one boy and three girls. There was six of us in total. My husband sold fish crackers for a living.

“ After my husband died, our family faced a lot of difficulties because we lost the head of our household... Since then, our community has come together and formed a cooperative to sell Al-Falas fish crackers and I am the leader of the group. ”

On the day it happened, my husband and son had been invited to break their fast in Tak Bai district. My husband invited me to join as well but I declined. That evening, not long before iftar, my nephew came over and told me to turn on the news. He'd heard there had been a shooting in Tak Bai.

Neither my son nor husband came home that night and I learnt from the news that they would have been transported to Ingkhayut military camp in Pattani. The following day, I went to the camp with some relatives and looked through a folder with photographs of the deceased but there weren't any names labelled on the photos. I can't quite remember but I think that before we left, my relative took another look at the folder and said he thought photo number two could be my husband so we asked an official if we could see the body and it was him. We learnt then that my son was also detained at the camp but he had no idea that his father had died. Three days after the incident, we were allowed to take Maroning's body home to be buried at Telagapalas cemetery in our village.

Mah's Story

Nikarema Hayeeniloh

Around the time of the incident, I'd just completed my undergraduate degree after four years of study and joined a graduate youth programme under Yi Ngo District Office in Narathiwat Province. The programme selected one person from each village in the area to manage a local project. I was working in the sub-district operations center which was overseen by the deputy sub-district chief.

On 25 October 2004, we all went to work as usual. By 1pm, we'd heard about the protest in Tak Bai District but we didn't receive much detailed news that day. I only found out more when I got home in the evening and heard what had happened from other villagers. Someone from our village - Tomae Village in Lahan Subdistrict - had gone to protest. I heard that the person had been invited to attend the Hayat prayer. Many men from the village had gone, teenagers and adults. I remember watching the news and being very scared. Water cannons were used, the men had their hands tied behind their backs, and they

were put on board military vehicles. I felt so sorry for them. It was Ramadan and none of them had eaten anything. They didn't have any strength to fight back.

Two days after the incident, back at work, the deputy came in and told us that two men from my village had died in the incident. He'd informed the village headman and the family. That day, we all went to visit the families of the deceased to express our condolences. A week later, the district office visited the families of the deceased again.

Samri Awaeba-gno's face had been swollen and bruised but his family still recognised him and they took his body home for the funeral. They hadn't known that he'd been at Tak Bai. His family were devastated. He'd been a good kid. He'd taught at the Tadika school and was dearly loved by his family. He'd been taken away too soon.

Waehalem's family, on the other hand, hadn't been able to recognise his swollen and bruised body. He was buried without his family present. Only afterwards, when they went to the district office to take another look at the photos did they find a picture that they thought was him.

Both families were distraught.

There continued to be a lot of talk in the village about the incident. Channel 7 reported the incident as a clash but the villagers had been armed only with water bottles and their shoes, meanwhile the military used water cannons on them. Others in my village told me that on the day of the incident at around 6pm, several black-clad military vehicles

had driven through our village but no one had any idea what they had been transporting. After watching the news, I realised that it must have been the vehicles taking the men to Ingkhayutthaboriharn Camp in Pattani. Afterwards, villages that had people attend the protest were designated red villages and outsiders viewed these red villages as full of criminals.

A lot of violence followed the incident. There were shootings and bombings. The government condemned that the violence had been triggered by Tak Bai. The red villages frightened people. Outsiders didn't dare enter whilst those living in them didn't dare leave. Soldiers often came to these red villages and arrested local religious teachers and many villagers too. They closed down some of the schools. [Malay-Muslim] students from Ramkhamhaeng University and even some from Yala Rajabhat University were targeted. They'd be arrested and charged with involvement in the unrest. Wives, including those who were pregnant, had to travel far to visit their husbands in prisons. They were left to raise their children alone and lumbered with family expenses that now included travel costs for prison and court visits.

The hearings dragged on for years before these men were finally able to get their freedom and be reunited with their families. It was such a difficult time for people in the three southern border provinces. Villagers were scared but they still had to make a living. They were forced to endure what was happening and always had to be careful. It created paranoia and suspicion. I don't know which side is responsible,

but it's not for me to judge or lay blame. Even though 7.5 million baht was provided as compensation for the families of the deceased, it seems like after that their stories just faded away as time passed.

I am currently working on a project called Deep South Museum and Archives' Initiative. I am proud to have contributed to this project to ensure that Tak Bai is not forgotten. The next generation should know what took place there. They should know what past crimes have been committed by the state. They should know about the lives that were cruelly taken away. It is a fact that will never fade from the minds of their loved ones.

Tak Bai occurred in the month of Ramadan, the holy month in Islam. During this month, families get together and make merit. Now, families will always have to remember Tak Bai. They will always be reminded of what horrific events took place; what government officials did to ordinary people.

Ramadan may not fall on October every year yet with each year that passes, the wrongdoers still have not been brought to justice. Every family wishes to see the offenders punished under the law. Even though their mental anguish remains, year after year, government after government, there has been no answer provided to the question of who must be held responsible. So, families and relatives are left with only their trauma and must find a way to heal from within themselves.

In Islam, we are taught that every death has a cause and that death comes inevitably to all. If Tak Bai had not been the cause of death for those men, then something else would have been. Since I started working on this project, I have learned just how great the losses were. It is heartbreaking. I think about the feelings of those wounded and maimed. I think about the feelings of those who received compensation. And then I think about those who got nothing because they were too afraid to share any information with the authorities. There are many families that would rather not talk about what happened, still. Many families still struggle to come to terms with what happened. I wonder, then, might this incident have simply faded into the past together with the lives it took?

I imagine that any owners of the memories
in this book might have, from time to time,
likewise asked themselves

why stay in this merciless land?

You will find no answer to that question
in this book you are holding
but I expect the answer may be

**because many will think
of this place
as their “*home*”.**

Chaiwat Satha-Anan

February 2023

Tak Bai:

Taste of *Memories*

ความรุนแรงในวันที่ 25 ตุลาคม 2547 ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงในวันนั้นเท่านั้น หากแต่โอบตีความรู้สึก ดับความหวังของคนในครอบครัวผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บ จากเหตุการณ์ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง สร้างรสชาติความทรงจำที่หลากหลาย ให้กับครอบครัวของผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บ รวมถึงผู้ที่รอดชีวิต จากเหตุการณ์อย่างไม่มีวันสิ้นสุด

แม้ว่ารสชาติของความขมจะอยู่ในความทรงจำอย่างเด่นชัดที่สุด แต่หนังสือลิ้มรสความทรงจำเล่มนี้ ก็หวังที่จะพาผู้อ่าน ไปลิ้มรสชาติความทรงจำที่หลากหลายของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ ต่อคนที่จากไป และต่อเหตุการณ์รุนแรงที่สุดเหตุการณ์หนึ่งของสังคมไทย